

პოლიტიკა კავკასიის გარშემო

Ivane Javakhsishvili Tbilisi State University
Institute for Georgia's Neighbourhood Studies

POLITICS AROUND THE CAUCASUS

II International Scientific Conference

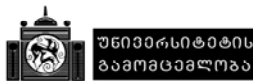
PROCEEDINGS

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველოს სამეზობლოს კვლევის ინსტიტუტი

პოლიტიკა კავკასიის გარშემო

II საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია

შრომათა კრებული

სამეცნიერო რედაქტორი – პროფ. რევაზ გაჩეჩილაძე

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2017

ISBN 978-9941-13-602-3

შინაარსი

რედაქტორისგან	7
Lilit Melikyan	
Religious policy of the Russian Empire (Parallels with Byzantium) and legal status of the Armenian and Georgian churches in 19th century	9
Armen Samuel Karamanian	
“ <i>Barev</i> ” or “ <i>Parev</i> ”: The Homecoming Experience of Diasporan Armenians	16
Urszula Markowska-Manista	
The contemporary challenges and dilemmas in the education of Armenian minority and migrants from Armenia in Poland.....	30
Faig Alakhbarof	
Historic-philosophic vision to the idea of Caucasus Union: reality and utopia	47
Konul Bakhishova	
The Lifestyle and Culture of Molokans Residing in Azerbaijan	60
Tahereh Nikbin, Zahra Mila Elmi	
The Female's Return to Education in IRAN: A Pseudo Panel data Approach	71
Vahagn Hakobyan	
National Academy of Sciences of the Republic of Armenia Russian-Georgian-Turkish relations in 1760-1770-ies.....	80
მირანდა ბაშელეიშვილი	
ირანი და მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი.....	84
Miranda Basheleishvili	
Abstract.....	91
Rovshan SHIRALIYEV	
Sevda GASIMOVA	
The Caucasus in the claws of the Empires	92

თენგიზ ვერულავა	
ჯანდაცვის დაფინანსების პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიის რეგიონში: შედარებითი ანალიზი, შეფასება	101
Tengiz Verulava	
Health financing policy in the South Caucasus region: a comparative analysis, evaluation	114
ლელა სარალიძე	
ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და ბრძოლა კავკასიის განთავისუფლებისთვის (XX საუკუნის 20–30 წწ.).....	117
Lela Saralidze	
Georgian political emigration and struggle for liberation (20-30 years of 20th century)	130
Meri Gabedava	
Maia Manchkhashvili	
Collision of Russian and Georgian National Interests and International Outcomes (1991-2015).....	131
Gela Tsaava	
Sustainable Energy Policy in the Countries of South Caucasus Region	140
თამთა ბოკუჩავა	
სეკულარიზმიდან პოლიტიკურ ისლამამდე.....	143
Tamta Bokuchava	
From Secular to Political Islam.....	160
Archil Sikharulidze	
Evolution of Russia’s National Security Strategy and its implication for Georgia	161

რედაქტორისგან

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს სამეზობლოს კვლევის ინსტიტუტმა 2016 წლის ოქტომბერში თავისი მეორე კონფერენცია ჩაატარა, რომელიც მიემდგვნა საქართველოს სამეზობლოში არსებულ პრობლემებს და აგრეთვე, მეზობელი ქვეყნების ურთიერთობას საქართველოსთან.

წინამდებარე კრებულში წარმოდგენილია საერთაშორისო კონფერენციაზე „პოლიტიკა კავკასიის გარშემო“ გაკეთებული მოხსენებები.

გარდა ქართველი მეცნიერებისა, კონფერენციაში მონაწილეობა მიიღეს ირანის, აზერბაიჯანის, თურქეთისა და სომხეთის მეცნიერებმა.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ინსტიტუტი ცდილობს გზა გაუხსნას ახალგაზრდობას. გამოცდილი მეცნიერების შრომებთან ერთად კრებულში დაბეჭდილია დოქტორანტების, მაგისტრანტების და საბაკალავრო პროგრამების სტუდენტთა შრომები. შესაძლოა, ყველა შრომის დონე თანაბარი არ არის, მაგრამ ახალგაზრდა მკვლევრები გამოცდილებას იძენენ და მალე შეძლებენ უკეთესი პუბლიკაციების მომზადებას.

საქართველოს ირგვლივ რთული და მკვლევართათვის საინტერესო მოვლენები ვითარდება. ინსტიტუტს სურს მოიზიდოს მეცნიერები, რომლებიც ამ მოვლენებს და მათ საფუძვლებს იკვლევენ.

იმედს გამოვთქვამ, რომ კონფერენცია „პოლიტიკა კავკასიის გარშემო“, რომელიც ყოველწლიურად ჩატარდება, მეტ მონაწილეს მოიზიდავს და უფრო ნაყოფიერი იქნება.

პროფესორი რევაზ გაჩეჩილაძე

საქართველოს სამეზობლოს კვლევის ინსტიტუტის დირექტორი

Lilit Melikyan

Phd student at Yerevan State University

Religious policy of the Russian Empire (Parallels with Byzantium) and legal status of the Armenian and Georgian churches in 19th century

The 19th and the beginning of the 20th centuries is a crucial period for the Armenian and Georgian peoples. It was a period when the ideals of liberation of the two nations were linked with Russia. However, after successfully conquering Transcaucasia Russia began to carry out its colonial policy through the implementation of its laws and regulations in the conquered countries.

The settlement of the state and the church, state and the society, church-society relations issues are of vital importance to the entire Medieval period, as well as the 19-20th centuries. The problem is highly urgent today; with Georgia and Armenia becoming independent republics and the emergence of coordination between the state and the church became a matter of crucial importance. In this case the study of relations between Russia and the relevant churches is the subject of scientific and practical priority, since it is impossible to understand and interpret the current situation without taking into account the lessons of the past between the secular and spiritual authorities.

The main purpose of the article is comprehensive coverage of the state policy of Russian Empire towards respective churches and to analyse their status under Russian empire.

Meanwhile, the perception of the status concept is sufficiently broad, including the rights, privileges, restrictions, legal and financial situation of the system. Therefore, we shall not restrict ourselves to mere discussion of the status of Armenian and Georgian Churches; in the meantime we shall also explore and draw parallels with a factual situation of other Christian churches under the Russian empire.

It is known that during the formation of the state church in XVIII-XIX centuries, the Russian Empire, as a successor of the Byzantine world, adopted the imperial church-state relations or "symphony between authorities"¹ model, which infers close cooperation between the church and the state. However if Byzantium openly tried to combine its multi-ethnic population around its church, the Russian

¹ A. Velichko, Church and the emperor in Byzantium and Russian history, St. Petersburg, 2014, p. 57.

Empire pursued the similar goal, being implemented gradually, through the "confessional tolerance policy".

The principle of tolerance is legally enforceable in statute book of 1832. According to this principle Russian Church had a special and prevailing position among many other churches of the empire. Article XL provides as follows: "Eastern Orthodox Ecumenical Church doctrine is the leading and dominant in Russian Empire"².

The predominance of Russian Orthodox Church is also outlined in the constitutional article to the Emperor of all Russia, whom is claimed to be the defender and the keeper of orthodoxy and can not profess any religion besides Orthodoxy. Only the Orthodox Church had the right to freely preach its doctrine, and consequently other areas of Christian doctrine were deprived of this right.

The right of the Orthodox Church is more expanded when General Procurator of the Holy Synod, who previously had authority only in the Holy Synod, received the post of the minister in 1835, having become intermediary between the Orthodox Church and the supreme power.

In the second level were the non Orthodox churches: Roman Catholic and Armenian Catholic churches, Armenian Apostolic church, Evangelical Lutheran church and Islam. In the non-Denominational Churches, management was significantly different from the management of the Orthodox Church. First, they did not have the higher power for leadership and pursuit of their religious affairs, except the Roman Catholic and Armenian Apostolic Churches. In exception to other religious communities, the Roman Catholic Church had more or less self-governance.

In the lowest level were the "less harmful" or "tolerated" recognized faiths. This first class belonged to the old faithful (staroverner) were subjected to various restrictions, but they were not persecuted by the state and being a member of them was not considered a crime. The sects were considered most "harmful" and "unrecognized tolerated" and were ostracized by the state³.

It seems of prime importance to outline characteristic features of the religious policy of the Russian Empire in the XIX century. By the mid-19th century, there officially existed multi-confessional establishment. "While retaining Russian Orthodoxy as the "predominant" faith, the administration gradually produced legal regulations and supervisory institutions for at least fifteen non-Orthodox religious

² Code of laws of Russian Empire, vol. 1, St. Petersburg, 1857, p.10

³ M. Kuliev, Formation of system of management of non-Orthodox Christian denominations in the XIX century in the North Caucasus, "Bulletin of the Chelyabinsk State University", № 28 (166), Vol. 34, Chelyabinsk, 2009. p.133, www.lib.csu.ru/vch/166/021.pdf (10.09.2016).

groups. A department for the Spiritual Affairs of Foreign Confessions under the Ministry of the Interior affairs became the central agency for the management of these confessions the way that allowed the state to intervene in the affairs of religious organizations. In this case there was a disparity between the legal religious institutions; despite the establishment of the citizens' religious freedom act, setting religious and legal norms.

While in some cases this system took into account geographical differences in the empire for the purposes of establishing religious jurisdictions, on the whole it took little or no stock of ethnicity or nationality.⁴ Similar to the Byzantine Empire, in the Russian Empire the church was closely connected to the Imperial regime, in fact, it became the Imperial structure and a tool for the Empire, "for the achievement of nationalization" or russification policy.⁵ Similar to Byzantium, all Orthodox communities in the Russian empire were under the authority of the Holy Synod, regardless of their geographical location and ethnic composition. Although certain newly incorporated areas could have enjoyed a special status for a transitional period, by the mid-nineteenth century only symbolic markers of former institutional independence remained in place. In no case the Orthodoxy's administrative divisions did reflect the ethnic character of the Orthodox population, and indeed in majority of cases the boundaries of the Orthodox dioceses had been made to coincide with those of existing provinces. In this respect, the universalist orientation of the Orthodox Church combined with the state's imperial character to override concern with ethnic differences.⁶

The most notable example of "nationalism" or "Orthodox Universalism" was towards the Georgian Church, when the Russian Empire sought to unite the Georgian Orthodox Church with the Russian Orthodox Church, in order to have unconditional support of the Georgians living at the borders of the empire. Notably the same policy used to be more explicitly and rigidly exercised in the Byzantine Empire against the Armenians and the Armenian Church.

Furthermore, the legal status of Armenian and Georgian Churches largely depends on the role they had in domestic and foreign policy of the Russian Empire.

For a closer look into the status of the Armenian and Georgian Churches in the Russian Empire it is necessary to draw parallels between the legal statuses of the two churches.

⁴ P. Werth, *Georgian Autocephaly and the Ethnic Fragmentation of Orthodoxy*, "Acta Slavica Iaponica", t.23, Sapporo, 2006, p.75.

⁵ P. Werth *Orthodoxy, Other Confessions, and Other Faiths: Essays on the History of Religious Diversity in the Russian Empire*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie, 2012 c. 68

⁶ P. Werth, *Georgian Autocephaly...*, p.75.

Thus, after annexation of Eastern Georgia by the Russian Empire in September of 1801, the tsarist autocracy sought to subordinate Georgian Church to Russian Orthodox Church. Initially, the Georgian church maintained her independence, but the Imperial authorities overcame. Russian authorities were given priority in accordance with paragraph VIII of Georgievsk Treaty and Archbishop Varlaam Eristavi was appointed a member of the Holy Synod on September 15, 1801. Whereas, the authorities started to rewrite the structure of the Georgian Church. Major changes were implemented during the service of General Al. Tormasov as the \minister of foreign Affairs.

On November 15 of 1809, General Tormasov's decree was submitted to the State Council, according to which the Georgian Catholicos was to have an income of 2675 rubles, and by the decree of the Georgian king, one third of the income would go to Tormasov.⁷

Al. Tormasov also offered to create a spiritual Dekasteria (Supreme Court), by the example of the Russian Dekasteria. He suggested appointing Anton 2nd as the head of this institute and Archbishop Varlaam, as deputy candidate, who had a good command of the Russian language and was familiar with the Russian ecclesiastical regulations. Besides the president and vice president, Dekasteria was to be composed of a secretary, interpreter and the required amount of scribes.⁸

In 1809 His Holiness Anton 2nd was invited to Petersburg to participate in the discussion of the creation of Dekasteria: Anton 2nd arrived in 1810. Appointing Anton 2nd as the member of the Synod, Emperor Alexander required his presence in Petersburg.⁹

This way, Russian authorities sought to make the Catholicos to leave Georgia.. At the end of 1811, June 21, the Holy Synod presented Alexander 1st the program titled as "Georgian spiritual control", according to which Georgia had 13 dioceses, 799 churches, 746 priests, 146 deacons, 661 religious, 76 monastics, 9 catechisms. Dioceses under their command had 2213 families, and the monks and religious leaders had 1107 rural families. Dioceses annual income was 26369 rubles, and the catechisms were 13224 rubles.

The Holy Synod offered

- To limit the number of eparchies in Georgia up to two,

⁷ V.Tunyan „Ecclesiastical policy of autocracy in Transcaucasia in the first half of XIX century, Yerevan, 2005, p. 4.

⁸ Z. Abashidze, To the history of the abolition of the Georgian church autocephaly and formation of Georgian Exarchate of the Russian Orthodox Church, "XV annual Theological Conference PSTGU" vol. I, p. 250.

⁹ V.Tunyan, op.cit, p. 5.

- The head of the church had to be the Metropol of Kartli and Mtskheta like, ekzarch (the title of the regional head of the church), who also had to be a member of the Synod.

- Create Dekasteria, to found a seminary.

- To return the church properties belonging to the private person after 1801 to ecclesiastical administration, moving the religious authorities to state free areas, to strengthen the State Department.

- The management of the Georgian Church was carried out by the people of Georgia.

The project was approved by Alexander 1st on June 30. Thus, The Georgian Church was annexed to the Holy Synod, and Russian autocracy acquired the right to organize and reorganize the management of Georgian church on their choice.¹⁰

June 30, 1811 is designated as the official date of dissolution of the Georgian Autocephalous Church and creation of ekzarch.¹¹

Regarding the Armenian Church by XVIII century, the Russian Empire had already started active participation in Armenian Catholicos`selection. Armenian Catholicos used to be confirmed by the Persian Shah and by the Turkish Sultan until October 30, 1800, when Joseph Arghutyan was approved as the Armenian Catholicos by Pavel 1st though due to Arghutyan I death he was not sanctified.¹²

Joseph Arghutyan death prompted new division inside of the Armenian church to be known as David-Daniel dispute.¹³ David-Daniel dispute was arose for the Patriarchal throne and became an opportunity for Russian Empire to intervene in the internal affairs of the Armenian Church and began military operations to strengthen its position against Turkey and Persia. David – Daniel seven year dispute was settled in favor of Daniel who was under Russian Empire`s influence.

After David Danielyan conflict and the annexation of Eastern Armenia by Russia, Russia's interference in the internal affairs of the church has become more vivid. Ejmiadzin has directly felt the impact of Russian policy. For using the Armenian church as a tool in his foreign policy and generally to influence the church easily by the Russian government that sought to appoint the head of the Armenian Church, Catholicos of All Armenians, the person who would mostly be under his

¹⁰ *ibid.*

¹¹ Georgian Exarchate of the Russian Orthodox Church, the Orthodox Encyclopedia, vol.13, <http://www.pravenc.ru/text/168201.html> (9.08.2016).

¹² Yeritsyan A., Catholicosate of all Armenians and the Caucasus hayk in the 19 century, part A, Tbilisi, 1894, p. 13.

¹³ V. Diloyan, Eastern Armenia in the first three decades of the 19th century and the Armenian-Russian relations, Yerevan, 1989, p. 211.

influence. For this aim some Russian officials in the Caucasus began to carry out measures: forcing already frail Ephraim to renounce the Patriarchal throne for establishing their own candidate.¹⁴ It is noteworthy that the same policy was implemented in the Georgian church: after Georgian ekzarchVarlaam, Georgian ekzarch should be the only Russian origin¹⁵ (the Georgian church had 19 ekzarch, and only Varlaam had Georgian origin), who did not speak Georgian. Maintenance of Religious Affairs, religious education, liturgy were gradually implemented in Russian language. Moreover, knowledge of Russian was a compulsory condition for the candidate for the clergy.¹⁶

The real limitation of the rights of the Armenian Church was when the Russian government issued "Polozhenie" (11 March 1836), which put the relationship between the Armenian church and the empire into the legal framework. The analysis of articles of "Polozhenie" outlines the following key issues.

1. Restriction of the rights of the Armenian Catholicos, which are
 - a. Echmiadzin Synod rights magnified,
 - b. primates independence from the Catholicos.
2. Unstable economic situation of the Armenian Church.¹⁷

Moreover the Armenian diaspora, scattered all over the world also plays particular role in the relationship between the Armenian Church and the imperial government. This was a factor in which tsarism had to reckon with its foreign policy, particularly in the interests of the eastern policy. It is a fact that in the 1940 s and 1950s, the Empire tried to use the reputation of the Armenian Catholicos to spread empire's influence on all Armenians scattered around the world, particularly around Armenian living in Turkey as well as to strengthen its influence in the respective region.

The russification policy of the government of Russian Empire was adopted in 1880s. Thus, on June 2, 1897 the Tsar confirmed the decision of the State Council, about transferring of management of schools belonged to the Armenian Church under disposal of the public lighting. It could be noticed that the discussion among the Strict regime of Russification was settled in seminary of Tbilisi as a result, Georgian language was forced out and Russian language established as a teaching language in the seminary.¹⁸

In 1903, June 12 under pressure from the Governor of the Caucasus G.Golitsin, the Emperor Nicholas II issued a confiscation law of church property, according to which the property of church had to be seized, depriving thus the church of its income and semi-independent status. The application of this law led to resistance of Ar-

¹⁴ K. Alexanyan, "The Armenian Church and Polozhenie", Yerevan, 2011, p. 130.

¹⁵ V.Tunyan, op.cit, p. 8.

¹⁶ P. Werth, Other Confessions, and Other Faiths: ..., p. 76.

¹⁷ V.Tunyan, op.cit., p 42.

¹⁸ P.Werth, Other Confessions, and Other Faiths: p. 76.

menian people and the Armenian clergy in the Caucasus. They protested it, which forced the Imperial government to make concessions and overturn the law. This law could not be implemented, due to political uproar in Russia during the Russian-Japanese War (1904-1905tt), which accelerated the ripening of a revolutionary crisis in the Russian Empire.¹⁹

Confiscation of church property (1820) also led to resistance among Georgian people, especially Imereti and Guria. However, in the summer of 1820 the Russian authorities managed to suppress the movement by destroying almost all fortresses, burning homes, killing and arresting the majority part of participants of the movement in Imereti and Guria.²⁰

Following the Byzantine model of clerical-state called "Symphony between authorities", Imperial authorities sought to create a united and centralized ecclesiastical structure that Paoul Werth calles 'Orthodox universalism'.²¹ Thus, after the annexation of Georgia by the Russian Empire, the Russian authorities immediately began transformation of the Georgian Church. Whilst at the beginning, the Georgian Church kept its autonomy, after dismissal of Catholicos and establishment of Eczarch the church lost its independence and was left with low internal autonomy.

Relations between the Armenian church and the Russian authority developed in the following way; The Empire first gained the right to participate in the election of the Catholicos, and then obtain the right to ordain the Catholicos, which was a great success, as the Armenian Catholicos was the key for solving of Imperial external and internal political problems. Moreover, jurisdiction of the Armenian Church was limited by "Polozhenie" adopted in 1836, March 11 which enabled to make the Armenian church partially dependent on Russian Empire.

In a nutshell, both Byzantium and Russian Empires implemented the policy of nationalization of multi-ethnic population living within the empire through the state Church, despite taking into account the latter's socio-cultural traditions and national features. It can be claimed that the religious policy of Russian Empire in the South Caucasus, was directed to serve its own local religious institutions to spread its influence in the relevant region.

¹⁹ Stepan Sculpt, The participation of the armenian clergy in the wars of XX century, Yerevan, 1999, p. 9.

²⁰ Georgian Exarchate of the Russian Orthodox Church..., op.cit..

²¹ P. Werth, Other Confessions, and Other Faiths:..., p. 70-75.

Armen Samuel Karamanian

Macquarie University, Sydney, Australia

“Barev” or “Parev”: The Homecoming Experience of Diasporan Armenians

For the Armenian people, dispossession from the homeland has not been an unfamiliar experience. Nalbandian (1963) concisely described the disastrous collapse of the homeland, starting on the battlefield of *Avarayr* in the fifth century when the Arsacid Kingdom was destroyed, through to the loss of the Bagratuni Kingdom, the principality of Cilicia and the resulting expulsions of Armenians. Followed by the Ottoman conquest to the great massacres of 1895-96 in Constantinople under Sultan Abdul Hamid II, and finally the attempted Genocide of the Armenians in the Ottoman Empire engineered by the Young Turk regime in 1915, which divided the Armenian people between homeland and diaspora. The destructive episode of the Genocide, meant as the final solution for the Armenian people, has been described as the awakening of ‘the yearning of the people to return to their idealised mountain homeland with its holy mountain, Ararat’ (Atiya, 1968). Academia has frequently described the concept of ‘going-home’ or ‘returning’ to the state from which one migrated or was displaced to be illusory, illogical and anti-progressive (Chambers, 1994; Rapport & Dawson, 1998; Warner, 1994). Despite this pessimistic perspective, waves of Armenian diasporans (including approximately 16,000 Syrian-Armenians) have returned to the homeland following its independence. The fact remains that the journey of homecoming is experienced differently for each returning diasporan who is exposed to a number of challenges that come with having been raised speaking a different variant of the Armenian *language* and possessing a varied perspective on what is meant by an Armenian *identity* and *culture*.

This paper seeks to explore the Armenian Government’s initiatives that have been put forward to assist in the migration and adjustment process for a large segment of the diaspora, who speak the Western variant of the Armenian language (Western Armenian). The paper will begin with an introduction on the formation of the modern Armenian language and subsequent division between Eastern and Western Armenian – language, – culture, and – identity. This will be followed by a review of the first major repatriation period of Western Armenian-speakers in 1946-1948, to assist in understanding past experiences and challenges. Government programs and initiatives will then be highlighted through the analysis of media outlining the opinions and perspectives of Armenian officials and academics. Articles in ho-

meland and diasporan media will allow for a greater understanding of Armenian society's desire to promote the Western Armenian language in an Eastern Armenian dominated society. This paper will argue that the only means of ensuring the reconciliation of Eastern and Western Armenian is through continued governmental programs, promoting the language combined with a change in attitude by homeland Armenians towards the Western Armenian vernacular. This paper will refrain from disclosing the perspective of recent Western Armenian returnees, which will be explored as part of a larger study and will instead focus on articles published in journals and the media.

The Formation of a Western Armenian Identity

Divided between the great powers of the Ottoman, Persian and Russian Empires, Armenians remained sustained by little more than their language, religion, and memories (Kurkchian and Herzig, 2004). Throughout the centuries, the Armenians of the three empires developed their own unique dialects and customs, with the Armenian script acting as a symbol of unity for the dispersed Armenian people (Lehmann, 2012). Western Armenian, one of the two variants of modern Armenian, was formed and codified in the first half of the 18th century by an Armenian Catholic monk, *Mkhitar of Sebastasi*, the Eastern variant of the language followed suit in the mid-19th century (Dum-Tragut, 2009). For the purpose of this text, Western Armenian is used to refer to the population of Armenians who speak the Western Armenian-vernacular. By the middle of the nineteenth century Armenian newspapers were playing a vital role in standardising a literary version of vernacular Eastern and Western Armenian (Kurkchian and Herzig, 2004), to the frustration of the Armenian clergy who largely insisted on maintaining the classical form of Armenian known as *Grapar*, written since the beginning of the fifth century (Etmekjian, 1964). The distribution of literary works and the formation of secular schooling saw the spread of the spoken vernaculars and the demise of literary work written in classical Armenian (Etmekjian, 1964). By the late 19th century, the Armenians of both empires promoted and strengthened their respective vernacular by publishing an increasing number of publications in the Ottoman cities of Constantinople and Smyrna and the printing presses of the Russian Caucasus (Lehmann, 2012). The popularity of the spoken vernaculars and the dissimilarities between the Western and Eastern variant created a linguistic divide between the Armenians of the various empires. However, this continued division under the various empires would come to an end in the early 20th century.

The Ottoman Empire, under the instructions of Sultan Abdul Hamid II, instigated the massacres of the Armenian people in the late 19th century, eventually culminating in the Armenian Genocide of 1915. The eradication of almost the entire Armenian population from Western (Turkish) Armenia put an end to all hopes of an independent Western Armenian state, with the Genocide itself having the most profound effect on the Armenian national identity (Saparov, 2003). Segments of Western Armenia had been retained by Armenian forces and incorporated into the newly formed Democratic Republic of Armenia (1918-1920), however the abrupt alliance between Turkish nationalists and the Soviet Union saw the loss of not only Western Armenian territories, but Armenian lands formerly within the Russian Empire (Harutyunyan, 2009). This deception by Soviet authorities in collaboration with the Turkish Republic's nationalist government was the igniting force of distrust between Western Armenians in the diaspora and Soviet/Russian authorities, a distrust that exists to the present day.

Historical Return of Western Armenians: 1946-1948.

The homecoming of the Western Armenian-speaking Diaspora is considered much like all other forms of return, a deeply personal and political process (Winland, 2007), notably due to the experiences diasporans faced upon re-establishing life in a homeland dominated by a different form of Armenian culture, identity and language. The Armenian Diaspora, one of the original groups classified as a diaspora, alongside the Africans, Greeks and Jews (Cohen, 1996), was classified due to their status as a victimised group residing outside their homeland with a hope of return. However, the term *diaspora* has become belaboured, politicised and overused to denote religious or national groups living outside an (imagined) homeland (Anderson, 1983; Bauböck and Faist, 2010), with prominent Diasporan scholar Cohen (1996) placing the number of groups classified as a Diaspora at over thirty. However, rather than classifying all groups as Diasporan, current research has classified the various forms of Diaspora, including the Classical (Jewish), Victim (Armenian and African); Labour (Indians); and Trade (Chinese and Lebanese) Diasporas (Cohen, 2008) thereby adding to the richness and diversity of the Diaspora experience.

In Armenian, the term referring to the return of the diaspora to the ancestral homeland is known as *Hayrenatartsutyun* [*ArmenianReturn*], with the largest influx of Western Armenians to the homeland taking place in the period 1946 to 1948 (Papyan, 2013). In spite of never having resided in what was considered the Armenian Soviet Socialist Republic, Western Armenians saw this small corner of historic Armenia as the primordial entity uniting the Armenian people (Lehmann, 2012).

Similarly, in a study of Canadian-Croatians, Winland (2007) found that Croatians who had never stepped foot in their homeland viewed Croatia as the imagined land and their personal dream. These imagined homelands were regarded as shelters for people living in exile; a delicate construction, which first and foremost needed to be protected (Pattie, 1999). Nevertheless, millions of Armenians around the world were never able to identify with what they thought of as ‘a Russian part of an Eastern Armenia’ (Kurkchian and Herzig, 2004). This divided identification with the homeland, festered within segments of the Diaspora; supporters of the Soviet regime believed the republic provided a ‘degree of physical security that Armenians had seldom known in their long past’, whilst opponents saw the republic as a ‘fraudulent homeland’, misrepresentative of the ambitions of the Armenians (Kurkchian and Herzig, 2004). Notwithstanding the opposing opinions, the devastation and loss of life caused in World War II, meant Soviet Armenian authorities had to solve their demographic concerns. As a result, a program encouraging return to the ancestral land was initiated in the Diaspora, and as propaganda flourished, 89,637 Armenians made their way to what was described as an economically devastated homeland (Lehmann, 2012; Pattie, 1999).

The repatriates, largely Western Armenian speakers (with the exception of 20,616 Iranian-Armenians¹) were met with a culture they felt to be essentially different from what they considered Armenian (Lehmann, 2012). The Western Armenians returning to their ancestral homeland came from across the globe, the greatest numbers from Syria, Lebanon; Greece; France; Bulgaria; Egypt; and the United States (Lehmann, 2012). Western Armenians were said to have been exposed to unfavourable treatment by homeland Armenians, encountering a plethora of criticism for their variant of spoken Armenian; their maintenance of religious expressions; and cultural values (Bayadyan, 2009). The resentment and criticism displayed by homeland Armenians towards the newcomers were the first signs of division between the Western and Eastern Armenian identity in an Armenian homeland since the decline of the last Armenian kingdom in 1375. Lehmann (2012) in her study of the repatriation period, explains how Western Armenian values caused tension in society, such as not feeling entitled to work on religious holidays or Sundays, finish work by the clock rather than waiting for the foreman’s instructions and baptise their children (Lehmann, 2012). What the Western-Armenian migrants represented as a Diaspora, had not always been met with understanding and pleasantries; but rather a sense of overtaking ones cultural values (Emil, 2008). This unexpected level of hostility by locals towards the values and customs of the Western Armenian

¹ The Armenian community of Iran speaks Eastern Armenian.

repatriates had resulted in older generations feel like ‘strangers in their own land’ (Pattie, 1999).

However, one of the main challenges faced by Western Armenian repatriates was in their education, for the fact that they spoke and wrote in a variant of Armenian, which had been excluded from the process of language standardisation and from the national psyche in Soviet Armenia (Bayadyan, 2008). As suggested in the title of this paper ‘Barev’ or ‘Parev’, the differing variants of the modern Armenian language caused tension. During the Soviet period, the Eastern Armenian variant of the language was developed as the linguistic standard of the nation, within a process described by Dariève (1998) as one linguistic variant being raised above or made superordinate to any other dialect. One of the most prominent works addressing the challenges faced by Western Armenian migrants, was conducted by Lehmann (2012) throughout which nine participants were interviewed to expose the experiences and challenges they faced. Western Armenians were labelled as illiterate by official Soviet Armenian circles, as they lacked an understanding of Eastern Armenian. Furthermore, Western Armenians remained unaffected by the reformation of Armenian orthography (spelling) that had taken place in 1922, as local Armenians criticised their use of what they believed was classical Armenian (Vartanian, 2015). The difference in orthography introduced in 1922 continues to divide Diaspora and homeland and contributes to the Western Armenian’s unease with the integration process due to their use of traditional Armenian spelling. However, prominent individuals, including Armenian politician and Soviet dissident Paruyr Hayrikyan, have on numerous occasions spoken on the importance of making the classical Armenian orthography utilised by the Diaspora, official in Armenia (Chi, 2006). Albeit challenges faced in the Soviet period, research has shown that repatriates who till today remain in Armenia eventually began integrating into society and eventually embraced both their Diaspora identity as well as incorporating themselves in their local surrounding, a place unlike that of their imagined homeland (Bayadyan, 2009; Pattie, 1999).

It has been said that when a Diasporan people return to an ancestral homeland, they often discover that the place of return bears little resemblance to the ‘imaginary homeland’ they were raised to idolise (Rushdie, 1991). This has been found to be the most profoundly accurate representation of homecoming for Western Armenians who migrated in the Stalinist years (Bayadyan, 2009; Lehmann, 2012). However, following the catastrophic massacres and Genocide of the Armenian people, another banishment or exile was the last thing the repatriates expected would happen in their homeland (Touryantz, 1987). Many Western Armenians were suspected of anti-So-

viet behaviour or nationalist sentiment and were banished or exiled to Siberia (Lehmann, 2012). However difficult the circumstances of Western Armenian migrants in their ancestral land, researchers have largely shared similar sentiments to that of Lehmann (2012) who stated, ‘their dream of *Hayastan* [Armenia], was said to have remained alive, even though Soviet Armenia was not their historic lands in Eastern Anatolia; it offered an opportunity to no longer live in exile’.

The Growing Gap between Western and Eastern Armenian

Life in the Soviet Union and life in the Diaspora led to the gradual division of the Armenian people and the subsequent development of two unique versions of what it meant to be an Armenian (Panossian, 2006). In the Diaspora, Western Armenians, much like other communities including the Greeks and Jews developed their own *imagined communities* (Anderson, 1983). Imagined communities were facilitated by organisations ‘that filled the void of representing the homeland and transmitting values universal to the ethnic group’ (Skrbiš, 1999:45). In Soviet Armenia, Bolshevik nationality policies made Eastern Armenian the official language of the Republic (Lehmann, 2012); the Western Armenian vernacular spoken by the Diaspora was officially labelled ‘a reactionary culture’ of the West claiming the Armenian language had been tarnished by the ‘dialect of Constantinople’ (Matossian, 1962). To this day, Armenian media makes mention that local Armenians are likely to believe Western Armenians are imposing *their* language, in order to eventually implement *their* orthography and values (Vartanian, 2015).

The differences felt in identity and culture between Western Armenians and their Eastern Armenian brethren in Soviet Armenia, was also due to the deep historical foundations rooted in the nineteenth century. Western Armenian identity was deeply rooted in the Western trend based in Constantinople and Diasporan centres in Western Europe; whilst Soviet Armenia and its Eastern brand of Armenian identity on the other hand, had its base in *Tiflis* (Tbilisi) and centres in the Russian Empire (Kurkchian and Herzig, 2004). Seventy years of communist rule had frozen the possibility of reuniting the two branches of the Armenian people (Kurkchian and Herzig, 2004). However, the fragile Eastern-Western Armenian relationship was about to be revived. The outbreak of conflict in 1989 in the Armenian-populated region of Artsakh (Nagorno-Karabakh) ignited a war with neighbouring Azerbaijan, which much like in the case of the Yom Kippur war in Israel (Zerubavel, 2002), led to the transformation of attitudes towards the homeland and an im-

mediate revival of Diasporan concern for what remained of their ancestral lands (Kurkchian and Herzig, 2004).

The Independence of *Eastern* Armenia and the Return of the Diaspora

After decades of hostility, Armenia's independence from the Soviet Union sparked the rapprochement of homeland-Diaspora relations and a steady flow of Diasporans began returning to serve in the new government, invest in its potential, and demand greater participation in the future of the new state (Cohen, 1997; Harutyunyan, 2006). The return of Western Armenians to their ancestral lands saw the exchange of economic, cultural and transnational bonds between the newly arrived migrants and their families across the globe, together supporting the economic success of Armenia (Cohen, 1997; Kurkchian and Herzig, 2004). Harutyunyan (2006) best described the reaction of the Armenian Government during the initial years of independence as the customs, practices and values introduced by Western Armenians were both threatening and fearful. The reason behind the perceived threat was what Cavoukian (2013) described as the growing interest shown by Diasporans in homeland politics. An increase in participation in politics would consequently be met with increasing demands for inclusiveness, leading to the dual citizenship debate, intended for the benefit of Armenians around the world. Harutyunyan (2006) found that many homeland Armenians believed granting citizenship rights to ethnic Armenians around the world, who have different political experiences and worldviews will lead to increased polarisation in Armenian society. However, in an interview with prominent Armenian politician and member of the *Dashnak* party², Vahan Hovhannesian, the MP insisted that dual citizenship would bridge 'the division between Western and Eastern Armenians, which was forcefully and artificially created by our enemies'. Another member of the *Dashnak* party stated 'the law is an opportunity to consolidate our nation' (Bedevian&Meloyan, 2007; Mouradian, 2007). A year later Armenian media reported on the victory of the nationalist parties of Armenia in successfully securing the vote to grant dual citizenship and the right of return for members of the Armenian Diaspora (Bedevian&Meloyan, 2007; Danielyan, 2007). The granting of dual citizenship to Western Armenians and others has provided the opportunity for thousands of ethnic Armenians to return to their ancestral land. The question as to whether Western Armenians in an Independent Armenia are successfully being in-

² The Armenian Revolutionary Federation (known as *Dashnaks*) is an Armenian nationalist and socialist political party founded in 1890, with established affiliates in over 20 countries worldwide.

tegrated or assimilated into society, remains unknown, however the outbreak of war in Syria and relocation of thousands of ethnic Armenians to their homeland is sure to provide a definitive answer.

The war in Syria in 2011 compelled the Armenian Government to show just how serious they were in protecting ethnic Armenians around the world. The Minister of the Diaspora stated proudly in an interview earlier this year, captured by prominent newspaper *Asbarez*, that the government had assisted in the repatriation process of over 16,000 Armenians, facilitating their entry into the country, obtaining a residence permit or citizenship, developing of businesses, necessary medical assistance and emergency help free of charge (Armenia Pledges More Support to Syrian Refugees, 2016; Yerakouyn, 2016). Although the number of migrants may seem insignificant to the number of residents in the capital³, the arrival of Syrian-Armenians and their Western variant of language and culture, is in sharp contrast to the dominance of the Eastern variant in society. The arrival of a large number of Western Armenians to a society, in which national identity under Soviet rule was made to feel marginalised and exotic, begins a new chapter in the process of unravelling Armenia's pre-Soviet identity (Bayadyan, 2008). The Ministry has also actively encouraged the return of the Diaspora, including kids and youth through programs such as *Ari Dun* (come home) and through initiatives assisting hidden (Islamised) Armenians from Eastern Turkey learn about their heritage and be baptised by the Apostolic Church (Bedrosyan, 2014). The Government's continued efforts at encouraging Armenians to return to the homeland will once again result in dramatic changes to national policy, a strengthening of nationalist awakening and the introduction of lasting elements of Western Armenian culture, identity and language.

Initiatives Promoting the Western Armenian Vernacular in Armenia

Armenian authorities and educational institutions have been posed by the increased pressure within the country, for the development of Western Armenian language programs and promote the vernacular in the nation (Vartanian, 2015). Prominent political scientists have suggested the opening of Western Armenian language schools, arguing that given the numerous foreign language schools in the country, there would be no harm in the opening of schools in which the language instruction would be in Western Armenian (Hakobyan, 2013). Furthermore, high-level conferences on the convergence of Western and Eastern Armenian have taken place in Yerevan, which suggested promoting the usage of Western Armenian in local

³ Population of the city of Yerevan is 1,060,138 based on 2011 Armenian Statistics.

schools to make students familiar with the pronunciation of words (Vartanian, 2015; Yerevanum Megnargel e ‘Arevmdahayereniyev Arevelahayereni Mertsedz-man’ Hamajoghov, 2015). This is because the pronunciation of particular letters in the Armenian alphabet differs based on the Western and Eastern vernacular; for example the 2nd letter of the alphabet (Ք) is pronounced differently in the Eastern and Western vernacular. The title of this paper is by far the best example; the word for ‘hello’ is pronounced as *Barev* in Eastern Armenian and *Parev* in Western Armenian. In addition to the availability of Western Armenian classes for homeland Armenians, demand has also increased due to an influx of Syrian - and Iraqi – Armenians who have migrated to the homeland since the outbreak of war in their respective countries of origin. Prominent academics also believe the opening of schools and courses offering Western Armenian will encourage the repatriation of many others in the diaspora who see their future in the homeland (Hakobyan, 2013). Independent journalists in the country have been optimistic of the impact Western Armenian language schools or classes will bring to the nation’s future. Although the vernacular is taught in several dozen countries around the world, local media has made clear the views of Armenian academics who believe the only successful means of protecting the Western vernacular is through the use of the language, and the creation of means to learn the language, in the borders of the Armenian Republic (Taryan, 2015). As a result, Armenia’s Education Minister announced the establishment of a Western Armenian Master’s Degree at Yerevan State University and the proposal to implement language classes in select secondary schools in and around the country (Trvants, 2014).

The need to protect the language of the diaspora has gradually become more evident for authorities and educators in the homeland passionate about unifying their people and language. Passion has also been assisted by the aid and political (lobbying) support of the *classical*⁴ diaspora in the Middle East, Europe and the Americas, who actively intervene on behalf of their ancestral homeland when issues concerning Armenia are raised in their respective nations. Since 2008, the Sargsyan government has shown a more formal organisational approach with the classical diaspora, through the establishment of a Ministry of Diaspora, as a new arm of the Government (Cavoukian, 2013). The Ministry, independently from the diaspora organisations, has created language teaching and development programs to assist Western Armenian language teachers in the diaspora, with the intention of protecting language classified as endangered by UNESCO (Cavoukian, 2013; Chahinian,

⁴ The classical diaspora refers to Armenian communities worldwide formed as a result of the 1915 Armenian Genocide.

2010). However, the increasing number of initiatives aimed at developing the Western vernacular has been met with scepticism by returnees, as the Minister of Diaspora was quoted saying ‘the integration (of Syrian-Armenians) has been successful because we educate them in Eastern Armenian and Russian (Yerakouyn, 2016). The insistence on educating Western Armenian speaking repatriates in the Eastern vernacular, despite the languages being mutually intelligible, as well as teaching them conversational Russian, adds to the argument that the division between Eastern and Western has not been reconciled.

Furthermore, it is worth considering the obstacles that arise from the unfamiliarity of the Western Armenian vernacular and attitudes of local (homeland) Armenians, on the successful homecoming of Western Armenian speakers, which will be investigated as part of a larger study. The attitude of homeland Armenians towards the Western Armenian language have magnified since the early Soviet days, when the language was branded as a tool of the capitalist west (Lehmann, 2012). It is true that most Armenian communities in post-Soviet nations speak the Eastern Armenian language, the version spoken in Armenia; and the Western Armenian language is spoken throughout the diaspora, notably prior to the break up of the Soviet Union. More than a difference in language, a differing form of Armenian identity and culture was developed throughout the 70 years of the homeland-diaspora divide, as previously discussed. This division implied that in an independent Armenia, diasporan communities in the Middle East, Europe and the Americas who have no experience of the Soviet Union, are constructed as being more distant than Armenian communities in post-Soviet nations (Cavoukian, 2013).

Lienation from the language also creates obstacles in its successful promotion. However, the creation of *Yerakouyn*, an online Western Armenian-newspaper, intended to promote the Western Armenian language and act as an independent news source for prospective readers in Armenia and the Diaspora (Yerakouyn, 2016), as well as continued exposure of Western Armenian through language classes and initiatives, will assist in breaking-down negative perceptions by a number of homeland Armenians that Western Armenian is a dialect, rather than one of the two branches of modern Armenian (Papyan, 2013). The attitudes of and unfamiliarity with the Western Armenian language may cause much larger issues when attempting to strengthen the diaspora-homeland relationship and attract an increasing number of Western Armenian migrants. One small example of this dispute was found on a Facebook blog published online back in 2008. When translating words and phrases on Facebook into Armenian, diasporan Armenians began translating words into Western Armenian using traditional orthography, whilst local Armenians translated

words into Eastern Armenian using reformed orthography. One user in Armenia posted a comment online stating “Dear people, I am asking you to register (on Facebook) and defend our version (of the language)”, others expressed their solidarity with the blogger, “I am joining Facebook to translate and interpret the words into Eastern Armenian” (Facebook, 2008). The translation of Armenian on Facebook eventually resulted in the dominance of Eastern Armenian. This example displays hostility between the almost three million Eastern Armenian speakers and close to 6 million Western Armenian-speaking Diasporan Armenians. However, unfamiliarity with Western Armenian cannot be placed unequivocally on local Armenians, as one of the most prominent advocates of the Western Armenian language (the *Catholicos* (Patriarch) of the Great House of Cilicia⁵) was reported stating, “the indifference at times starts with the diaspora itself, as many Western Armenian language authors visit Armenia and begin speaking Eastern Armenian and Diaspora intellectuals begin speaking Eastern Armenian during interviews” (AzartOr, 2015). Whether an individual decides to greet someone in Armenia by *Barev* or *Parev*, academics and the government have both publicly stated and argued in forums and media that the state language of the Republic of Armenia is in fact Armenian and that Eastern Armenian is *not* the only branch of Armenian (Tarian, 2015).

Positive and Negative Experience of Western-Armenian speaking Returnees

Undeterred by the occasional negative interaction between returning diasporan and homeland Armenians, many have expressed their contentment with their decision to reside amongst their ethnic kin. One such example came from a Syrian-Armenian family who had initially come to Armenia for a short visit, however the two daughters fell in love with Armenia and the decision was made to stay, due to the feeling of security experienced in their homeland (Hakobyan, 2012).

Other initiatives have also assisted in the positive experience of homecoming for Western Armenians. In 2012, numerous independent and government owned newspapers wrote about the city’s (Yerevan) initiative to open a Western Armenian language school to assist with the integration of Syrian-Armenians, most of whom had recently settled following the outbreak of civil war in Syria (CivilNet, 2012; Hakobyan, 2012). The school offered an opportunity for students to continue their education in Western Armenian and was initially a success, although it was closed several years later due to financial difficulties. Initiatives put forward by the Armenian government, no matter

⁵ The Great House of Cilicia is a hierarchal see of the Armenian Apostolic Church, located in Antelias, Lebanon formed in Cilicia after the fall of the Armenian Kingdom of Bagradits in 1045.

how successful, gave Western Armenian-speakers the opportunity to continuously be in contact with their native branch of the language. However, there still are issues frustrating repatriates, including the pronunciation and spelling of their Western Armenian names in state documents. Nevertheless, Lehmann's (2012) comments regarding the repatriates in 1946-1948 remains true, that even though the current Republic of Armenia was not their historic land in Eastern Anatolia; it offered opportunity (for them) not to live in exile any longer.

A significant gap in research addressing Armenian migration is the *homecoming experience* for Western Armenian speaking migrants. The return of these individuals not only assists the ancestral nation economically, but socially as well, through the exposure of diverse cultures and the multi-layered character of Armenian culture, identity and language. As part of a larger study, the homecoming experience of thirty Western Armenian-speakers will be explored, to determine how their integration or assimilation into mainstream Armenian society is influenced by their spoken vernacular and their perceptions of what defines the Armenian identity and culture. In an independent Republic, the homeland of all Armenians, respect for the Western vernacular must be shown. Research has made clear the positive steps made by the Armenian Government towards reconciliation and the promotion of the two branches of the language through the assistance of state educational institutions, as well as government and non-government organisations, which in turn foster a greater understanding of Western Armenian by homeland Armenians. However, in order help the homecoming to be taken seriously and to encourage the repatriation of the diaspora, language (Western Armenian) must be included in future discussions of repatriation.

Bibliography:

1. Anderson, B. (1983). *Imagined Communities*. London & New York: Verso.
2. Armenia Pledges More Support to Syrian Refugees. (2016). Retrieved June 01, 2016, from <http://asbarez.com/148249/>.
3. Armenia, *Ethnic and Racial Studies*, 34(3), 490-508.
4. Atiya Aziz, S. (1968). *The History of Eastern Christianity*.
5. Avakian, A. V. (2010). A different future? Armenian identity through the prism of trauma, nationalism and gender. *New Perspectives on Turkey*, 42, 203-214.
6. Bayadyan, H. (2007). Soviet Armenian Identity and Cultural Representation. *Representations on the Margins of Europe: Politics and Identities in the Baltic and South Caucasian States*, 205-219.
7. Bayadyan, H. (2009). *Ardakaght, NerkaghtYevHasaragutyun*. Retrieved March 26, 2016, from <http://hetq.am/arm/news/31440/artagaxt-nergaxt-ev-hasarakutyun.html/>.
8. Bedevian, A., Meloyan, R. (2007). *Armenian Bill On Dual Citizenship Passed*. Retrieved

- September 08, 2016, from <http://www.azatutyun.am/a/1586874.html>.
9. Bedrosyan, R. (2014). *Poetic Justice: Diyarbekir Armenians Baptized at Echmiadzin*. Retrieved September 08, 2016, from <http://asbarez.com/125804/poetic-justice-diyarbakir-armenians-baptized-at-etchmiadzin/>.
 10. Cavoukian, K. (2013). "Soviet mentality?" The role of shared political culture in relations between the Armenian state and Russia's Armenian Diaspora. *Nationalities Papers*, 41(5), 709-729.
 11. Chahinian, T. (2010). *Western Armenian in Peril: UNESCO's Recognition and the Question of Contemporary Literature in the Exilic Language*. Retrieved September 08, 2016, from <http://asbarez.com/83944/western-armenian-in-peril-unescos-recognition-and-the-question-of-contemporary-literature-in-the-exilic-language/>.
 12. Chambers, I. (1994). *Migrancy, Culture, Identity*. London: Routledge.
 13. Chi (2006). *LezuyevMdadzoghutyun*. Retrieved April 25, 2016, from ww.chi.am/index.cfm.
 14. Hakobyan, T. (2013). *Odarlezu Tbrotsi Pokharen Arevmdahay Tbrots*. Retrieved March 02, 2016, from www.civilnet.am.
 15. Cohen, R. (1996). Diasporas and the nation state: From victims to challengers. *International Affairs*, 72(3), 507-520.
 16. Cohen, R. (1997). *Global Diasporas: an introduction*. University College: London.
 17. Danielyan, E. (2007). *Armenia Allows Dual Citizenship Amid Controversy*. Retrieved March 13, 2016, from <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav022607.shtml>.
 18. Darieva, T. (2011). Rethinking homecoming: diasporic cosmopolitanism in post-Soviet
 19. Downes, W. (1998). *Language and society*. Cambridge University Press.
 20. Dum-Tragut, J. (2009). *Armenian: Modern Eastern Armenian* (Vol. 14). John Benjamins
 21. Emil (2008, June 20). Facebook in Armenian [Web log post]. Retrieved from <https://www.akumb.am/archive/index.php/t-27738.html>.
 22. Etmekjian, J. (1964). The French influence on the western Armenian renaissance, 1843-
 23. Hakobyan, J. (2012). *Home is Where the Heart is: Students at Cilician school say they enjoy Yerevan, but dream of returning to Aleppo*. Retrieved March 26, 2016, from www.armenianow.com.
 24. Harutyunyan, A. (2006). Dual citizenship debates in Armenia: in pursuit of national identity since independence. *Demokratizatsiya*, 14(2), 283-302.
 25. Harutyunyan, A. (2009). *Contesting National Identities in an Ethnically Homogeneous State: The Case of Armenian Democratization*. ProQuest.
 26. Herzig, E., & Kurkchyan, M. (2004). *The Armenians: Past and Present in the Making of National Identity*. Routledge.
 27. Janowitz, M. (1968). Harold D. Lasswell's contribution to content analysis. *The Public Opinion Quarterly*, 32(4), 646-653.
 28. Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *The Quarterly journal of economics*, 1251-1288.
 29. Lehmann, M. (2012). A Different Kind of Brothers: Exclusion and Partial Integration After Repatriation to a Soviet "Homeland". *Project Muse*, 3, 171-211. Retrieved April 26, 2016 from Project MUSE database.
 30. Matossian, M. A. K. (1962). *The impact of Soviet policies on Armenia*. Brill Archive.
 31. Mithander, C., & Sundholm, J. (2007). *Collective traumas: memories of war and conflict in 20th-century Europe* (No. 38). Peter Lang.

32. Mouradian, K. (2007). *Dual Citizenship: An interview with VahanHovhannesian*. Retrieved September 08, 2016, from <http://headoverhat.blogspot.com.au/2007/08/interview-with-vahan-hovhannesian.html>.
33. Nalbandian, L. (1963). *The Armenian revolutionary movement: The development of Armenian political parties through the nineteenth century* (No. 1). Univ of California Press.
34. Nohlen, D., Grotz, F., & Hartmann, C. (Eds.). (2001). *Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook: Volume I: Middle East, Central Asia, and South Asia*. OUP Oxford.
35. Panossian, R. (2006). *The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars*.
36. Papyan, S. (2013). *SpyurkiVertakhaviHamarSooryahayeriTebkeBedk e KhtanLini*. Retrieved March 03, 2016, from <http://www.arfd.am/syriahay/?p=1165>.
37. Pattie, S. (2004). "From the Centers to the Periphery: 'Repatriation to an Armenian Homeland in the Twentieth Century.'" *Homecomings: Unsettling paths of return*: 109-124.
38. Rushdie, S. (1991). *Imagined Homelands. Essays and Criticism 1981-1991*.
39. Saparov, A. (2003). The alteration of place names and the construction of national identity in Soviet Armenia. *Cahiers du monde russe*, 44(2), 179-198. Retrieved April 04, 2016, from <http://monderusse.revues.org/135>.
40. Skrbis, Z. (1999). *Long-distance nationalism: Diasporas, homelands and identities*. Ashgate.
41. Taryan, M. (2015). *Arevmdahayereni Prgutyay Panalin [Arevlyan] Hayastanum E*, Retrieved April 14, 2016, from <http://www.mediamax.am/am/news/society/>.
42. Tölölyan, K. (2007). The Contemporary Discourse of Diaspora Studies. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27(3), 647-655. Duke University Press. Retrieved June 25, 2016, from Project MUSE database.
43. Touryantz, H. J. (1987). *Search for a Homeland*.
44. Trvants, A. (2014). *Armen Ashodian. YBH-um yevvoroshtbrotsnerumasavantvelu e arevmdahayeren*. Retrieved September 08, 2016, from <http://168.am/2014/07/18/388951.html>.
45. Vartanian, V. (2015). *Arevmdahayereni Pnagetsume Hayastanum*. Retrieved March 27, 2016, from <http://asbarez.com/arm/238456/>.
46. Winland, D. N. (2007). *We are Now a Nation: Croats Between 'home' and 'homeland'* (Vol. 33). University of Toronto Press.
47. Yera Kouyn (2016). *YerevanumHadugTbrots e PatsvelSuryahayeriHamar*. Retrieved on March 03, 2016, from <http://civilnet.am/2012/10/09/>.
48. YerevanumMegnargel e 'ArevmdahayereniyevArevelahayereniMertsedzman' Hamajoghov. (2015). Retrieved June 01, 2016, from <http://civilnet.am/2015/07/29/eastern-western-armenian-languages-approximation-conference/>.

The contemporary challenges and dilemmas in the education of Armenian minority and migrants from Armenia in Poland¹

The present text focuses on the description of the educational praxis of Armenians (national minority and migrants) in contemporary Poland. The Armenian minority is one of the nine national minorities recognised under Polish legislation; however, the text outlines challenges and dilemmas resulting from educational processes in Armenian schools which also concern students who do not belong to this minority (migrants from Armenia). It points to the need for the realization of such initiatives in relation to students belonging to the new migration of Armenians, who declare the need to preserve their national identity. Information included in the present text is primarily based on materials from field research - interviews conducted in the Armenian environment (minority and migrants) in Poland, as well as on the analysis of source documents, such as a synthesis of other authors who address the problem of Armenian national minority and the new Armenian immigration in academic studies, reports and informative articles. The analysis has been illustrated with ample statements of respondents.

Introduction

The Armenian minority belongs to the group of nine national minorities recognized under Polish legislation.² The text outlines challenges and dilemmas which arise in educational processes in Armenian community schools and concern not only students who belong to minorities. It indicates the necessity to provide this type of education also to students belonging to the new migration of Armenians, who declare the need to preserve their national identity. The information presented in the text is based primarily on interview materials³ conducted between June and

¹ The text was written on the basis of a broader article: U.Markowska-Manista, B. Machul-Telus: On the education of Armenians in Poland. Contemporary challenges and dilemmas, published in the volume: B.Machul-Telus (ed.), Armenians. National and ethnic minorities in Poland, Warsaw, Wydawnictwo Sejmowe 2014: https://wydawnictwo.sejm.gov.pl/wydawnictwo_sejmowe.nsf/product.xsp?PU=6DD6576213B9DE53C1257E05002E442C.

² See: Act of 6 January 2005 on national and ethnic minorities and regional languages (Law Journal 2005 no.17 pos. 141).

³ The authors conducted interviews with individuals who organize and conduct classes in Armenian community schools in Gdańsk, Łódź, Kielce, Cracow, Warsaw and Zabrze. The respondents included:

September 2013 among Armenians in Poland as well as on an analysis of source documents, among others, a synthesis of other authors addressing the subject of the Armenian national minority and the new Armenian migration in academic studies, reports and informative articles. The analysis has been illustrated with ample statements of respondents.

National minority and migrants – an educational dissonance

*“It seems that the basic identification and differential criterion in the environment of the studied Armenian diaspora is the affiliation to the “old” or “new migration”.*⁴

According to researchers the Armenian minority in Poland is divided into old emigration: the Armenian national minority – Armenians – Polish citizens⁵ who have been Polonized through the centuries, yet are not fully assimilated, and the new migration (immigrants from Armenia⁶) which enters Polish society and uses the language of modern Armenia. Grzegorz Pełczyński points out that “(...) in addition to the old and new migration a certain intermediate collectivity can be distinguished. It is formed by Armenians who arrived from the East in the interwar period or the period of the Polish People’s Republic and includes, of course, their descen-

- Martin Gasparyan, Board President of the Armenian Association in Poland with its headquarters in Łódź, Arsen Yedigaryan – Board Vice-President, Halina Leks, Office Director of the Association;

- dr Gohar Khachatryan, the initiator and teacher at the Armenian Saturday school in Cracow, Veronika Hovannisyanyan, teacher, Ella Mkrtchyan, teacher, Pertshuhi Kuyumjanyan, teacher and Adam Terlecki, president of the Armenian Cultural Society in Cracow;

- Margarita Woźniakowska, teacher from the Armenian school in Warsaw,

- Hrachya Boyajyan, Board President of the Armenian-Polish Social Committee in Zabrze and a teacher at the Armenian school in Zabrze;

- Varuzhan Chobanyan, the initiator of the Armenian Saturday school in Kielce;

- Gaik Filipov, board member of the Armenian Congress in Poland and the initiator of the Armenian Saturday-Sunday school in Gdańsk.

⁴ D. Ziętek, *Tożsamość i religia. Ormianie w krakowskiej i łódzkiej diasporze*, Kraków 2008, p. 214.

⁵ More on the subject: Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000; G. Pełczyński, *Ormianie polscy w XX wieku. Problem odrębności etnicznej*, Warszawa 1997 (XXVII Publication of the Circle for Interest in the Culture of Armenians); *Spis podróżny. Polscy Ormianie, Ormianie w Polsce*, Fundacja Ari Ari, Bydgoszcz 2010.

⁶ More on immigrants from Armenia: Ł. Łotocki, *Między swojskością a obcością. Imigranci z Armenii w Polsce*, IPS UW, Volume IV, Warszawa 2008; Ł. Łotocki, *Mniejszość ormiańska w Polsce. Tożsamość – ocena społeczeństwa polskiego – relacje z nowymi imigrantami. Raport z badań*, Series „Raporty migracyjne IPS”, January 2005, no. 5, http://www.ips.uw.edu.pl/cat_view/10-publicacje-ips.html [access date 10.08.2013].

dants”⁷. According to Armenians themselves – this fragmentation divides and generates problems. It also embeds in a distinct legacy of Armenian culture, hence their frequent appeals to use the term: Armenians living in Poland.⁸

From the point of view of the possibilities and challenges of teaching Armenian language to Armenian children and adolescents this division seems crucial. It illustrates differences related to the linguistic capital and the sense of identity of the “old”, “intermediate” and “new” Armenians⁹ as well as artificial boundaries breaking against the letter of the law. It also reflects dilemmas resulting from educational rights provided by the legislation on the education of national and ethnic minorities and the education of foreigners¹⁰. These are rights which the “old” emigrants from Armenia – the national minority-are entitled to (the protection, preservation and development of cultural identity), while the “new” emigrants are not. Among the problems which impede activities aimed towards opening a school and obtaining funding in the Armenian environment is the fact that the majority of Armenians belong to the so-called new emigration and do not have (or did not have when Armenian schools were being opened) Polish citizenship, or have obtained Polish

⁷ G.Pelczyński, *Ormiańska mniejszość narodowa w Polsce*, [in:] *Spis podróży...*, p. 16; the subject of new immigrants from Armenia, the so called third wave, is addressed by T. Marciniak, *Trzecia fala, trzeci aspekt. Nowa zaradność ormiańskiej imigracji w Polsce*, „Przegląd Polonijny”, year XXV – 1998, no. 3 (89).

⁸ Cf.: Stenographic record from the discussion of the representatives of Armenian environment in Poland from 8 June 2009, in Cracow [in:] R. Król-Mazur, *Polscy Ormianie, Polacy ormiańskiego pochodzenia, Ormianie w Polsce – czyli o dylematach i problematyce integracji środowisk ormiańskich*, [in:] *Spis podróży...*, p. 18 and respondents’ statements recorded during interviews.

⁹ Armenians belonging to national minority have been polonized and have not been able to use Armenian language for a considerable period of time, while their knowledge of their roots is limited to the knowledge about the Borderlands, and not about Armenia. However, many of them have a strong sense of common origin and cultural distinctness. The second, heterogeneous group of migrating Armenians uses Armenian language. These are migrants who are diversified with regard to the period of migration to Poland, causes of migration, social status and education. “Armenian sociologists distinguish four types of the latest emigrants from Armenia: refugees from Azerbaijan (as can be noticed, one third of this grup migrates further); ecological emigrants (the cause of their migration was e.g. the earthquake in 1988, which destroyed three cities in the north of the country); and members of minorities. In the years 1988-1989 these were first of all Azeri people. After this period a number of Greeks, Russians and Ukrainians, as well as economic migrants – wishing to improve living conditions for themselves and their families, left Armenia. It is estimated that over 30% of emigrating population are scientists, teachers, engineers, economists, technicians.” Source: T.Marciniak, *Haj Park czyli Nasza-Klasa ormiańska*, [in:] *Agora czy Hyde Park*, (eds.) Kaprańska Ł., Pactwa B., Kraków, 2010 p. 144.

¹⁰ This concerns Armenians from the new and intermediate migration with Polish citizenship, hence not foreigners in the light of the Polish law.

citizenship and rooted themselves in the Polish culture, but do not have the status of Armenian autochthonic national minority.

Thus, in case of Armenians in Poland we deal with an educational dissonance which is manifested in the field of legislation. Armenian children (from Armenian and Polish-Armenian families) are included in the Polish system of education as every child – in accordance to the Convention on the Rights of the Child and the Constitution of the Republic of Poland (art. 70 Act 1) has a right to education.¹¹ However, in practice, despite their knowledge of Armenian language, their need to preserve and develop cultural identity through education, children cannot be taught Armenian language in the form which is provided to national and ethnic minorities by the law since they belong to the new migration of Armenians living in Poland.

An analysis of legislation indicates that in art. 35 the Constitution of the Republic of Poland guarantees Polish citizens belonging to national and ethnic minorities' freedom to preserve and develop their own language, customs and traditions as well as the development of their culture. This includes the right to create their own educational and cultural institutions as well as institutions which serve to protect religious identity, and the right to participate in decision making processes relating to their cultural identity.¹² The Constitution (art. 48) ensures all parents in

¹¹ Obligatory education concerns all children staying in the territory of the Republic of Poland, regardless of their legal status, hence, also foreigners who remain in Poland legally or illegally. "In Art.70, Act 1, the Constitution of the Republic of Poland guarantees the right to education to every person and states that this education is obligatory until the age of 18. The term "every person" also refers to a person without Polish citizenship staying on the territory of our country. The right to education means that no one who wishes to study, and is under the age of 18, can be refused this right, and the organs of state are responsible for guaranteeing appropriate conditions for this purpose. Lack of knowledge of Polish language or lack of documented education cannot be treated as reasons for refusal." Source: W. Klaus (ed.), *Prawne uwarunkowania integracji uchodźców w Polsce. Komentarz dla praktyków*, Warsaw 2006, <http://www.interwencjaprawna.pl/publikacje-do-pobrania.html> [access 30 September 2013].

¹² „1. The Republic of Poland guarantees Polish citizens belonging to national and ethnic minorities freedom to preserve and develop their language, customs and traditions as well as to develop their culture. 2. National and ethnic minorities have the right to open their own educational and cultural institutions as well as institutions serving to protect religious identity and to participate in the process of decision-making relating to their cultural identity”. Source: the Constitution of The Republic of Poland of 2 April 1997 (Law Journal of 16 July 1997). The constitutional rule cited above is developed in two acts: Act of 6 January 2005 on national and ethnic minorities and regional languages (Law Journal 2005, pos. 17 no.141 with further amendments) and act of 7 September 1991 on the system of education (Law Journal of 2004, No. 256, pos. 2572, No.273, pos. 2703 and No. 281, pos.28781) and the order of the Minister of National Education of 14 November 2007 on the conditions and manner of conducting tasks enabling the preserva-

Poland the right to raise children in the spirit of their own religion and culture. The act on national and ethnic minorities and on the regional languages regulates questions related to the preservation and development of national and ethnic minorities' cultural identity and the preservation and development of regional languages. Another document: education act along with executive acts regulates issues concerning the education of children and youth belonging to national and ethnic minorities as well as communities which use regional languages.

Thus, education plays a key role in overcoming difficulties which minorities face trying to uphold their identity and traditions. "Despite the fact that the education of national and ethnic minorities is an integral component of the Polish system of education, the specific educational needs and the conditions in which students belonging to minorities live and learn require the employment of varied legal solutions which enable full realization of educational rights they are entitled to"¹³. These solutions specifically involve:

- including the languages of national and ethnic minorities as well as regional languages in the curriculum of general education,
- creating a school network and arranging its funding,
- determining the number of hours devoted to teaching the language of a minority, the history and culture as well as geography of the country whose cultural area the particular national minority identifies with,
- allowing the use of curricula and textbooks in schools, introducing final secondary school examinations in the languages of minorities and regional languages as well as tests in the languages of minorities in primary school and examinations in lower secondary schools,
- determining teachers' professional qualifications and organising methodological counselling.¹⁴

Based on the order of the Ministry of National Education from 2007 "Preschools, schools and public institutions enable students belonging to national and ethnic minorities as well as communities using regional languages, as defined in the act of 6 January 2005 on national and ethnic minorities and regional languages (Law Journal No.17, po. 141 and No. 62, pos. 550), to preserve and develop the sense of national, ethnic and linguistic identity through: 1) the education of the language of a national or

tion of national, ethnic and linguistic identity of students belonging to national and ethnic minorities as well as communities using regional languages by preschools, schools and public institutions (Law Journal 2007. 214.1579).

¹³ B.Machul-Telus, M. Majewska, *Raport. Edukacja mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym w Polsce 2010-2011*, Warsaw 2012, p. 9.

¹⁴ Ibidem, p. 9.

ethnic minority, further referred to as “the language of minority”, and the regional language; 2) the education of the history and culture. 2. In order to enable students belonging to national and ethnic minorities and communities using regional languages to preserve and develop their sense of national, ethnic and linguistic identity, including the knowledge of their history and culture, schools and public institutions can organize lessons in the geography of the country a particular national minority identifies with, art classes or other additional activities.¹⁵

Teaching can be organized, among others, in schools and institutions, with additional lessons of the language of minority or a regional language provided as separate classes with Polish as the language of instruction, with the exception of lessons of the language of minority or a regional language.

Foreign students are also entitled to the right to learn their language and preserve their culture. Even if, in the light of the law, their stay in Poland is illegal, international agreements guarantee foreign children fee-free school education and additional, free lessons of Polish language organized for foreign children at school, or other compensatory classes. School has an obligation to support students in preserving their national, ethnic and religious identity as well as their language (art. 13 of education act).¹⁶ However, it is not obligated to organize lessons of the language of foreign children’s country of origin. It is obligated to provide venue for

¹⁵ The Order of the Minister of National Education of 14 November 2007 on the conditions and manner of conducting tasks enabling the preservation of national, ethnic and linguistic identity of students belonging to national and ethnic minorities as well as communities using regional languages by preschools, schools and public institutions (Law Journal 2007. 214.1579).

¹⁶ „Art. 13. 1. Schools and public institutions enable students to preserve their national, ethnic, linguistic and religious identity, in particular the education of language and their own history and culture.

2. At the request of parents, the education defined in Act 1 can be conducted:
 - 1) in separate groups, departments or schools;
 - 2) in groups, departments or schools – with additional education of language, history and culture;
 - 3) in interschool education centres.
3. The minister in charge of education and nurture shall define, by way of order, the conditions and manner of conducting the tasks referred to in Act 1 and 2 by schools and institutions, in particular the minimum number of students for whom the particular forms of education are listed in Act 2.
4. In didactic-nurture work, public schools guarantee the preservation of regional cultures and traditions.
5. School textbooks and additional books for the education of students in the scope necessary to preserve the sense of national, ethnic and linguistic identity can be financed through the State budget from the part which is to the disposal of the minister in charge of education and nurture”.

educational aims if a cultural association or the embassy of children's country of origin comes forward with an initiative to teach the language.

Who, then, are Armenian students in Poland? The results of research conducted among Polish Armenians indicate that these are both children of Armenian migrants from Armenia, Armenians from other countries who declare a double national affiliation as well as children from bicultural and binational Polish-Armenian relationships¹⁷. (...) Many Armenians who have arrived here in recent years still have not legalized their stay as they have difficulties fulfilling the conditions required for legalization. Hence, they are not entered in any registers. Part of them has Ukrainian, Georgian or Russian citizenships and they are registered as citizens of these countries.¹⁷ Izabela Czerniejewska writes that "a vast majority of illegal migrants from Armenia have been in the Republic of Poland for approximately 14-16 years. Part of them have started families here, they have children who speak only Polish. Part of them has received a residence permit thanks to the Abolition Act"¹⁸. Thus, it is a highly heterogeneous group, both with regard to the migratory pattern of bi-, multi- and unilingual intergenerational transfer, and the specific conditions of family upbringing.

Analyses of regulations indicate that Armenians in Poland fall into three dimensions of educational functioning:

- the dimension of minority education – the least represented due to the advanced assimilation of individuals belonging to the Armenian minority as well as dilemmas resulting from the interpretation of the act on national and ethnic minorities;
- the dimension of universal education based on the act of 7th September 1991 pertaining to the system of education and resulting from every child's right to compulsory education (art.76 of the act guarantees all children at the age subject to compulsory education the right to fee-free education in Polish schools, regardless of their status and the status of their parents);
- the dimension of education oriented towards supporting foreign children, which is not used by part of Armenians since they do not perceive themselves as foreigners in Poland.

Among other educational barriers present in the Armenian environment is their dispersion on the territory of the Republic of Poland as well unfamiliarity of parents and pedagogues with regulations regarding children's and adolescents' bilingual education which would enable them to function in the Polish majority discourse and

¹⁷ R. Król-Mazur, *Polscy Ormianie, Polacy ormiańskiego pochodzenia, Ormianie w Polsce – czyli o dylematach i problematyce integracji środowisk ormiańskich* [in:] *Spis podróży...*, p. 17.

¹⁸ I. Czerniejewska, *Poznajmy się. Scenariusz warsztatu i Materiały dla nauczycieli do warsztatu „Poznajmy się”*, Warsaw 2007, pp. 25-26.

preserve their Armenian identity. Sławomir Łodziński points out that for many years the Armenian minority's identity in Poland was preserved only in the process of family upbringing and based on religion.¹⁹ Today, Armenian children from intermediate and new migrations, frequently born in Poland, attend Polish schools losing part of the identity which bonds the world of their everyday lives with the tradition of their parents and grandparents. Their identity disintegrates in the multi-ethnic crucible of the majority environment in which they undergo assimilation processes and the transformations of mass culture on a global scale.

Interschool Centres for the Education of the Language of Armenian Minority and Armenian community schools

*„Education is an exceptionally important element in the life of Armenians. An old proverb says that when an Armenian settles in some place, he will first build a school and a church”.*²⁰

As the authors of the article referring to the activities of Armenians in Cracow write: “respect for knowledge and attaching great importance to education are characteristic features of Armenians. They are generally oriented towards acquiring and developing knowledge, education (...)”.²¹ However, among thousands of new immigrants from Armenia who have settled in Poland since the 1990s only a small percentage of parents send children to community schools, in which they can learn Armenian language and elements of Armenian history and culture. The roots of this situation can be found not only in the dispersion of Armenians on the territory of the Republic of Poland but also in the organization of everyday life, the situation conditioned by employment (irregular working hours), weakened bonds with the country of origin (particularly in the case of children from mixed families) as well as a territorial barrier: large distance between the place of residence and existing Armenian community schools. Despite the fact that the respondents from the Armenian Association in Poland with its headquarters in Łódź and the Armenian-Polish Social Committee in Zabrze indicated that children who attend the lessons come not only from the cities/towns in which the schools are located, but are taken

¹⁹ S. Łodziński, *Między polskością a byciem mniejszości narodową. O problemach i strategiach utrzymania tożsamości etnicznej w społeczeństwie większościowym*[in:] M. Głowacka-Grajper, E. Nowicka (eds.), *Jak się dzielimy i co nas łączy? Przemiany wartości i więzi we współczesnym społeczeństwie polskim*, Kraków 2007, p. 24.

²⁰ Fragment of an interview conducted in Cracow in August 2013 with teachers from the Armenian school and the president of the Armenian Cultural Society in Cracow.

²¹ M. Lubińska-Bogacka, J. Urbanek, *Działalność Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego w Krakowie*, [in:] *Oświata dorosłych wobec jednostek i grup de faworyzowanych ku społecznej jedności*, Z. Szarota (ed.), Kraków 2012, p. 232.

to classes by their parents from towns which are, at times, tens of kilometres away, they constitute a small percentage of all students.

In the opinion of interviewees, community schools with Armenian language are highly needed, however today, we are not able to assess whether they will have a chance to produce the desired effect, i.e. to preserve the identity and attachment to traditions among the new generation of Armenians dispersed outside their country of origin. Educational activities which are currently undertaken are particularly significant in the case of newly arrived immigrants as well as students from Polish-Armenian families. They unite, break the weekly school routine and – as the respondents emphasize – guarantee the maintenance of ties with Armenia through the education of Armenian language and integration activities in a school substitute for Armenian culture. For Armenians, the education of children is “a priority in child-raising. Children cope very well in Polish schools and achieve very good learning results. (...) Additionally, there are Saturday Armenian schools for children”.²²

Language is the most important for Armenians in the process of preserving their identity. Hence the need to organize Armenian language education which will allow uphold minority traditions and collective memory as well as build identity and become a bridge between the country of origin, the country of residence and the diasporas scattered across the globe. It is important to draw attention to the assimilated national Armenian minority living in Poland for centuries. As history shows, this minority, despite the upheld awareness of Armenian origin, was not always able to preserve its language and traditions.

Problems relating to identity also concern the new migration of Armenians living in Poland and they revolve primarily around the language of communication. Some children from Armenian families have lost their identity. Despite the fact that they know Armenian language which is used by their parents at home, not all of them can use it in everyday communication since they attend Polish schools, function in the Polish discourse, in the everyday life of the Polish society. Łukasz Potocki writes that “children born or raised in Poland have a poorer command of Armenian than Polish language, and Poland becomes their homeland”.²³ Lack of knowledge, or passive knowledge of the language of their parents (parent) and grandparents can generate misunderstandings and conflicts in family environment. It can also contribute to disturbed relations with peers as well as the sense of maladjustment and cultural distinctness. Thus, Armenian community schools²⁴ serve as a substitute for the

²² Ibidem, p. 232.

²³ Ł. Łotocki, *Między swojskością a obcością. Imigranci z Armenii w Polsce*, Warsaw, 2008, p. 240.

²⁴ In documents referring to educational activities and in social discourse, the subjects which organize and individuals who conduct education in Armenian language use the following terms interchangeably: Saturday schools, Saturday-Sunday schools, schools with Armenian language, interschool education points.

Armenian environment which allows to preserve the awareness of one's origin and culture. Saturday, or Saturday-Sunday schools for Armenians in Poland operate in Warsaw, Cracow, Łódź, Zabrze, Gdańsk and Kielce. Such educational centres are also planned to be opened in Gliwice and Wrocław (information from September 2013).

The organization of an interschool education centre is a responsibility of the schools to which children with Armenian origin attend. Parents' will is extremely helpful in this matter. They should apply to the management of the school to enable Armenian language education within the preservation of the sense of national identity. Such an interschool learning centre can provide education also to children without the right of permanent residence in Poland.

Armenian community schools in Warsaw and Cracow

The Interschool Centre for the Education of the Language of Armenian Minority²⁵ operates in Warsaw, other Armenian schools exist in Cracow, Łódź, Zabrze, Gdańsk and Kielce.

The first Armenian school in Poland was opened in Warsaw in 1994. It was named after the inventor of Armenian alphabet: Mesrop Mashtots. Apart from basic subjects of general education, the school also provided additional classes: in psychology, law, chess and Armenian dance.²⁶ The school was closed on 23rd June 1997. After a 6-year-long break, in 2003, members of the Circle for Interest in Armenian Culture at the Polish Ethnological Society in Warsaw reattempted to open a school for Armenian children who attend Polish primary and lower secondary schools.²⁷ The Armenian school launched its activity on 1st September 2003 at the Warsaw's Primary School no. 1, while in 2004 it was moved to Primary School No.210. As its founders point out, the most important task is to allow children from the national Armenian minority and the new cultural (migrant) minority, who attend public schools in Warsaw, to maintain contact with the language and culture of their ancestors. Thus,

²⁵ Website of Primary School no. 210 www.sp210.szkolnastrona.pl/ormianie,m,zt,63.html [access date 10.09.2013].

²⁶ Lessons were conducted by qualified teachers of Armenian origin. The school issued certificates honoured in schools in Armenia, which allowed to undertake further education in schools based on the Armenian system of education.

²⁷ As was emphasized in interviews: the initiative to open the Armenian Saturday school was born in 2002 during the meeting of the Circle for Interest in Armenian Culture. The originators of the project realized what difficult task they undertook. Official efforts were undertaken and in January 2003 the president of the Circle – Maciej Bohosiewicz addressed the Education Department of the city of Warsaw with a request to issue a permission to open a Saturday school for children from Armenian minority attending Warsaw's primary and lower secondary schools. Paweł Korczewski – member of the Circle for Interest in Armenian Culture undertook the realization of the initiative.

Warsaw children with Armenian roots gained an opportunity to learn Armenian language “as their parents have not used the language of their ancestors for a few generations”.²⁸ Children from the new migration received a chance to learn the language and culture of the home country they have left. At present, the community school in the building of Primary School no. 210 of Pawiak Heroes at 13 Karmelicka Street in Warsaw operates as the Interschool Centre for the Education of the Language of Armenian Minority. Lessons are conducted based on an original curriculum of Armenian language and culture education²⁹. Classes in the Warsaw community school are organized on Saturdays as during the week children attend public schools. In the period of 2004/2005, 18-22 children attended the community school, while in the school year 2013-2014, there were 19 students between the age of 6 and 15. During the classes three didactic hours are devoted to the education of Armenian language and one hour to elements of Armenian culture.

The majority of students of the Warsaw school are children from Polish-Armenian families, but there are also students from families in which both parents have Armenian roots. As far as the first group is concerned, it seems interesting – as Margarita Woźniakowska emphasizes – that in most cases it is the Polish side, mainly mothers, who express willingness to register a child to an Armenian school and they take the educational initiative. As can be assumed, this results from the growing awareness among Polish mothers that multiculturalism develops personality and expands horizons. Conscious participation in culture, preservation of one’s cultural distinctness, and at the same time opening oneself to other cultures becomes a value which acquires new dimensions in the contemporary world.

Involvement of adult members of the Armenian minority in opening the school also testified to the growing interest of the “old” minority in the problems of the “new” migration. The school plays an extremely important social role in relation to the latter group. In the environment of new immigrants this educational centre was necessary for pragmatic reasons. Family life of Armenians who arrived in Poland in the 1990s frequently repeated the following pattern: parents use Armenian language at home when dealing with house matters, while children do their homework in

²⁸ *Dokumentacja biblioteki ormiańskiej*, „Zasłyszane wieści” no. 20, (December) 2003.: [http:// bibliotekaormianska.pl/Content/273/Dokumentacja+dotycz%C4%85ca+ powstania+ szk%C3%B3%C5%82ki+ormia%C5%84skiej+w+Warszawie+cz.+2.pdf](http://bibliotekaormianska.pl/Content/273/Dokumentacja+dotycz%C4%85ca+powstania+szk%C3%B3%C5%82ki+ormia%C5%84skiej+w+Warszawie+cz.+2.pdf) [access date 10.09.2013].

²⁹ M. Woźniakowska, *Program autorski nauczania języka i kultury ormiańskiej dla szkoły podstawowej (I i II etap edukacji) i gimnazjum (III etap edukacji)*, Warszawa – Kraków 2005. <http://www.sp210.szkolnastrona.pl/container/dokumenty/program-autorski.pdf> [access date 10.09.2013].

Polish. Children often understand Armenian, but are not able to use it actively. As Paulina Krześniak stresses, this has a negative impact on contacts within the family, clearly separating children's and parents' reality. "It frequently finds its expression in the young person's contact with peers who send him or her a signal that he or she does not belong. Among children the opposition us- them is often strongly emphasized. These are serious problems, both for the child whose personality is forming, and for the parents".³⁰ The opportunity to participate in classes of Armenian language and culture, which requires common involvement of parents and children, is extremely important. Children, who attend different schools during the week, have an opportunity to meet peers who deal with similar problems. Also parents have a chance to exchange experiences. *This school is a "small Armenia", where those younger and those older meet, learn and play together, sing and cook. Mothers with Polish origin show great involvement in the life of the school. Interestingly, all Polish mothers know Armenian language!*³¹

As respondents from the Cracow's Armenian school indicate, the beginnings of Armenians' educational activities in the city of Cracow were far from easy: *In the late 1980s there was an attempt to organize an Armenian language course for adults, unfortunately, the idea was quickly abandoned. Professor Pisowicz conducted an Armenian language course at the Jagiellonian University – the course was launched with twenty students as participants, but at the end, after a year, only two remained*³². In the late 1990s a large group of emigrants from Armenia with small children came to Cracow which generated the need to fill the existing educational gap.

Attending Polish schools, children have gradually lost contact with Armenian language, despite it being used in family homes. *Children were increasingly addressing their parents in Polish. Parents came to the conclusion that they have to take the initiative themselves, as no one else will do it for them*³³. The interested parents along with the Armenian Cultural Society with the representatives of the Armenian minority in Poland initiated the Armenian school. The "new" migration *de facto* motivated the "old" migration (which practically stopped using Armenian language after the Second World War) to intensify activities for the preservation of Armenian traditions.

The Saturday Armenian school in Cracow was officially opened in 2004 as an educational centre at the Armenian Cultural Society. At the beginning it "operated

³⁰ P. Krześniak, *Ormianie warszawscy. Próba określenia ich miejsca w społeczności stolicy*, <http://wiedzaiedukacja.eu/archives/532> [access date 13 September 2013].

³¹ Fragment from an interview with Margarita Woźniakowska, Warsaw, September 2013.

³² Fragment from an interview with Adam Terlecki, Cracow, September 2013.

³³ Fragment from an interview with dr Gohar Khachatryan, Cracow, September 2013.

(...) thanks to the help of parents and the involvement of kind people, who were willing to work for no salary”.³⁴ Dr Gohar Khachatryan – the initiator and teacher at the school in Cracow indicates that initially there was a problem with student enrolment *since Armenians from the new migration aimed towards possibly the quickest integration with the Polish environment and did not attach importance to learning the unused mother tongue, while children were ashamed of their cultural distinctness. Hence, the teachers’ task was to awake the sense of national identity in the children.*³⁵ Initially the children were not eager to attend the school also due to an overload of duties which they had to face in their free time. Learning an additional language seemed an unnecessary and boring activity on Saturday afternoons. However, this situation changed. Undoubtedly, the change was strongly influenced by the attitude of parents who noticed how their language was gradually disappearing in their families, and children forget about their roots. The school provided the only opportunity not only to learn their mother tongue, but also to preserve the customs and uphold the sense of national, cultural and religious identity of Armenians.

Lessons at the school are organized on Saturdays between 9 a.m. and 2.30 p.m., and children learn in two groups. Apart from Armenian language the curriculum also encompasses history lessons as well as music and dance lessons, which are to familiarize students with the culture of their country. School activities are based on the curriculum of Armenian language and culture developed by Ms M. Woźniakowska in Warsaw. Textbooks are provided by the Ministry of Diaspora of the Republic of Armenia.³⁶ The number of children attending the school is not stable. As the respondents explained: *there were years when 22 children attended the school, while the smallest group consisted of 16 students.* At present (2013/2014) the school provides lessons to 15 children.³⁷

According to G. Khachatryan, apart from its *stricte* educational role, the Armenian school in Cracow fulfills a number of socially important functions, among which its nurture and ethnic-cultural functions must be mentioned. It influences, among other things, the attitudes of Polish people, who open themselves to diversity

³⁴ *Szkola tożsamości – bilans dziewięciolatka*, „AWEDIS” no.15, summer 2013, p. 7.

³⁵ Fragment from an interview with dr Gohar Khachatryan, Cracow, September 2013.

³⁶ Interesting educational materials intended for older students can be found on the website www.szkola.armenia.pl. The following can be accessed: Armenian alphabet, Armenian fairy tales, poetry and music as well as cartoons.

³⁷ There would probably be more students willing to learn, however, parents frequently have problems with taking younger children to classes. *Saturdays are trading days, and many Armenians in Poland deal with this form of earning a living.*

and eliminate negative stereotypes through contact with the Armenian culture and traditions. It also fulfils the role of information provider for tourists or students interested in Armenian issues and maintains cooperation for intercultural dialogue.

Identity is not only the question of language – new community schools with Armenian language in Poland

*Everywhere Armenians stay, first they need to find stability. School is the next step.*³⁸

In 2009 the Armenian Association in Poland³⁹ opened the Armenian Sunday School in Łódź. The school provides education to students with Armenian origin and fulfils the role (similarly to educational centres described above) of integrating Armenian and Armenian-Polish families as well as the community of Armenians and Poles from Łódź and its vicinity. It is worth drawing attention to the fact that the Armenian community in Łódź differs from the Armenian communities in Warsaw and Cracow and is conditioned primarily by migration processes of the 1990s. The arrival of Armenians in the area around Łódź is mainly linked to the wave of new emigration and is not connected to their historical stay on this territory. The Armenians who migrated to Łódź do not constitute a homogenous group, come from various locations and various backgrounds in present-day Armenia. The initiative of opening an educational centre for Armenian children was born from the need to preserve the bond with the culture of the country of origin, and what follows – one's national identity. As board members of the Association emphasize: *there are no other causes. We are guests here and we need to remember what hospitality means, but also remember about the language of our ancestors.*⁴⁰ With time on emigration, a child's linguistic competences in the language of the country of origin may not develop to the same extent as in the case of monolingual children, or can even deteriorate (in extreme cases we can witness the loss of the language of the country of origin).⁴¹ This happens primarily in the sphere of written language, but speaking skills can also become limited. The respondents indicated that at home children speak Armenian with a Polish accent, and communicate with each other in Polish. This results from the fact that during the day they spend time mainly in the

³⁸ Fragment of a statement by Arsen Yedigaryan, Łódź, June 2013.

³⁹ The Armenian Association in Poland was founded in August 2009 by Armenians living in Łódź and a group of Poles – friends of Armenians. The first and most important reason to set up the Association was to open an Armenian school in Łódź.

⁴⁰ Fragment from an interview with Martin Gasparyan and Arsen Yedigaryan, Łódź, June 2013.

⁴¹ see: *One sa wśród nas. Wybrane zagadnienia diagnozy psychologicznej dzieci i młodzieży w kontekście wielokulturowości oraz wielojęzyczności*, K. Barzykowski i H. Grzymała-Moszczyńska (eds.), Warsaw 2013.

Polish environment. Despite access to television and the radio in Armenian language at homes, and despite the fact that parents still read in Armenian, the generation of children becomes a passive receiver of Armenian culture, children speak with a foreign accent and do not read books in Armenian language. Thus, teaching Armenian language is a key educational activity organized by the Armenian Association in Poland. The school was founded also for the purpose of integrating parents. It is a place, a tangible point in the microstructure of Armenian identity, where Armenians can gather, meet others and discuss common matters (many of them did not maintain mutual contacts prior to the opening of the school). Armenians try to integrate through the common place and contact with the school. They organize meetings and events to maintain contact and present the country of their origin as well as its traditions and culture.

The founders of the Armenian school in Zabrze opened their centre with the same aims in mind. Hrachya Boyajyan – the president of the Armenian-Polish Social Committee, drew attention in one of his press statements to the fact that through the initiated educational activities Armenians wish to preserve the language among the Armenian minority in Poland and interest Poles in their culture and traditions.⁴² In September 2012, the Armenian-Polish Social Committee opened the Armenian Saturday school in Zabrze for the youngest Armenian children residing in the area of Silesian voivodeship. As the report from the Committee's activities indicates, the primary aim of opening the school was "to preserve national and cultural identity in the youngest generation of the Armenian minority, among children born in Poland. An additional aim was to engage children in the promotion of knowledge about their culture among Polish peers".⁴³ Classes are organized every Saturday before noon and are attended by about 20 young students. Children learn Armenian language as well as the culture and history of the country of their parents and grandparents' origin. The teachers who conduct classes with children of Armenian origin work as volunteers. During Saturday classes the children's parents have the possibility to meet at an Armenian Club founded in September 2012.

Another Armenian school operates in Kielce, which is home to about 30 Armenian families. The school has existed since September 2013 at A.Dygasiński's Primary School no.9. Its managing body is the branch of the Armenian Association in Poland in Kielce. Classes in Armenian language are organized in a Sunday system, and in the school year 2012/2013 12 students attended the lessons. The curriculum – developed by the Ministry of Diaspora of the Republic of Armenia for

⁴² *Ormianie w Zabrzu mają sobotnią szkołę dla dzieci*, <http://slaskie.naszemiasto.pl/artykul/galeria/1803515,ormianie-w-zabrzu-maja-sobotnia-szkole-dla-dzieci-zdjecia,id,t.html> [access date 11.11.2013].

⁴³ *Sprawozdanie merytoryczne z działalności Ormiańsko-Polskiego Komitetu Społecznego w latach 2012-2013*, – Zabrze 2012, a copy made available to the authors.

students scattered across the globe – similarly to other community schools, is realized based on materials (books, didactic aid) from Armenia.

The last of the presented Armenian schools (operating since 2013) was opened in Gdańsk in 2011 (at Primary School no. 58, 3 Skarpowa Street). Earlier, classes were conducted for one year in the Parish of St. Peter and Paul in Gdańsk. It is estimated that approximately 30 families of Armenian origin live in Gdańsk and around. The opening of the school for this community was initiated by the association Congress of Armenians in Poland whose important aim is to build unity among the Armenian community. The school operates in a Saturday-Sunday system. In the school year 2012/2013 21 students at the age between 7 and 15 attended the lessons. The students come from Armenian or Armenian-Polish families of the “new” emigration. Among motivations to send children to the Armenian school were: to uphold the sense of identity, the need to learn the language and the necessity to familiarize the children with the history of this minority. Parents maintain frequent contact with the school. They try to participate in extracurricular activities of their children. There is, however, a substantial problem with transportation. According to our respondent, a much larger number of children would attend the classes if there was a possibility to receive funding for the transportation of children living outside the city of Gdańsk.

Conclusion

The preservation of their identity as resistance to the strong influence of the culture of their residence was, and still remains the most complicated challenge faced by the Armenian diaspora. The first wave of immigration from the early 20th century integrated with dominant societies. By accepting the local culture, Armenians lost their traditional culture, including their language. Life in the diaspora awoke as a reaction to the new wave of emigrants from the Middle East, who arrived in host countries between the 1960-s and 1990 s. As Paweł Charkiewicz states “(...) the new wave of immigration considerably expanded the communities in the United States, Canada, England and France. The nearly non-existent communities in Sweden, Germany, Switzerland, Holland and Belgium were rebuilt. New immigrants expressed greater eagerness for community life in the diaspora and for the preservation of cultural institutions. This period of diaspora’s life is connected with opening the first stationary Armenian schools”.⁴⁴ Their key task was, and still is to reinforce Armenian personal identity.

Ms Hranush Hakobyan, the minister for diaspora in the Armenian government, says that there are five fundamental questions which are common to all Armenian

⁴⁴ P. Charkiewicz, *Armeńska diaspora – Ormianie w świecie zachodu p. 3*, East Book 01.04.2012, <http://eastbook.eu/2012/04/country/armenia/armenska-diaspora-ormianie-w-swiecie-zachodu-cz-3/> [access date 2.11.2013].

emigration environments. These are: peace solution to the conflict in Nagorno – Karabakh, efforts for the international recognition of the Turkish massacre on Armenians as genocide, integration around the Armenian Apostolic Church, integration through involvement in matters relating to Armenia and the prevention of Armenians' assimilation.⁴⁵ The preservation of one's identity – that is the prevention of assimilation – among the generations to come is not only the question of language as an important element of ethnic-national identity, but also the sense of bond, community and skilful dialogue with the surrounding world and the awareness of the influence of the dominant, majority culture on the life of the minority. Hence, the deliberate and organized minority education seems extremely important in the process of teaching the Armenian language, preserving the tradition and culture of Armenians in Poland.

As the analyses above reveal, despite the diversity in the Armenian environment, children's and adolescents' education is an extremely important element of life outside the country of origin. It remains a central interest in the area of organizational activities and the increasingly stronger involvement in educational matters, both on the part of Armenians from the national minority and the new migration in Poland. Various organizations of the Armenian minority and organizations initiated by new Armenian immigrants in cooperation with Polish people become engaged in the process of supporting and organizing the Armenian educational environment.

Armenians in Poland – similarly to their fellow countrymen scattered around the world in Diasporas, are aware of the need to initiate educational activities which allow their children to acquire knowledge about the culture and history of Armenia and enable the education of Armenian language, since without the knowledge of the language a man will be lost among his community.⁴⁶ Lack of this education leads to inevitable, albeit unintentional Polinization of Armenian children. Armenians are aware of the difficulties and dilemmas which they face while attempting to initiate and maintain organized minority education. At the same time, they also realize the need to uphold the sense of Armenian identity among Armenians in Poland and the difficult process of building a community with a diverse history: “Yes, we need to think about Armenians”.⁴⁷

⁴⁵ See: Website ARCANA, <http://portal.arcana.pl/Diasporo-zjednocz-sie-wokol-armenii,373.html> [access date 30.10.2013].

⁴⁶ Fragment of a statement by Arsen Yedigaryan at the Armenian school in Łódź, June 2013.

⁴⁷ Stenographic record from the discussion of the representatives of Armenian environment in Poland from 8 June 2009 in Cracow, as the second part of an academic conference “Armenica Cracoviensia” [in:] R. Król-Mazur, *Polscy Ormianie, Polacy ormiańskiego pochodzenia, Ormianie w Polsce – czyli o dylematach i problematyce integracji środowisk ormiańskich*, op. cit. p. 24.

Historic-philosophic vision to the idea of Caucasus Union: reality and utopia

Today, we should take into consideration the history and development of the idea and its place between reality and utopia before we think about the basis of the problems in the Caucasus region. We consider that the reasons of the place of “Caucasus Unity” idea are following:

1. Occupation of Caucasus nations – The Azerbaijan Turks, The Georgians and The Armenians under different conditions (independent, dependent and without status) under tsarist Russia. For instance, South Azerbaijan Turks were cast away from an independent state (Gajars), The Georgian were half-independently occupied (they remained as vassal of Ottomans, Safavies and Gajars for a long time), but the Armenian went into power of Russia without any status. Maybe, it is not regarded important, but, in regards to us, the events that took place in 18th and 19th century played an important role in collapse of tsarist Russia.

2. Religious differences between Caucasian nations. The second important reason of the Caucasus Unity idea between reality and utopia is different religions and beliefs of Caucasian nations. Especially, it is important to value the role of religions in the life of Caucasian nations and current conflicts between them. Anyways, in the last two millenniums, it has been essential that the nations have 3 monotheistic religions. The religion factor still plays important role in the conflicts in the Caucasus. We think, outside forces benefit from the conflicts based on religion factor more than Caucasus nations. In any case, the religious factor has an important place in the creation of new center of conflict.

3. The “historic enmity” issue between the nations of the Caucasus. One of the reasons of the place of Caucasus unity idea between reality and utopia is either friendship or enmity between Caucasus nations. But in any case, it is obvious that relationships between Caucasian nations have been based on enmity. There are many right options, but of course also exaggeration. For instance, the enmity between Armenians and Azerbaijani Turks is a product of the recent two centuries and tsarist Russia, soviet Russia and some European countries played an important role in this process. In fact, these historical enmities of Armenians against Azerbaijani Turks or to Georgians have arisen after Russia’s “Great Armenia” game of 19th century and it has still been going on.

4. The claims relate to land and cultural monuments. One of the issues which await resolution is land and cultural monuments issue. For us, Caucasus unity idea will stay as utopia as far as the claim of lands and cultural monuments in particular remains unsolved.

5. Attitude on Western ideas and Western culture. The attitude of Caucasian nations on western ideas and culture has never been mono-semantic. This difference remains due to the religious differences as well as culture and national values. At the same time, attitude of the West is also alien for the Caucasian nations.

The first manifestation of the idea of Caucasus union had emerged as a response to intention to invade North Caucasus, and following South Caucasus tsarist Russia, in second half of the eighteenth century. The strengthening position of Russia has marked a beginning of a new stage in the world, including the above-mentioned region in this century, on light of the weakening powers of Safavies and the Ottomans in the Caucasus especially South Caucasus. So, particularly after fall of Safavies (1736) Caucasian nations (Turks, Lezgins, Avars, Chechens and etc.) as well as numerous peoples of South Caucasus (Azerbaijan Turks, Georgians and etc.) brought into subjection a new established empire by Nadir Shah Afshar with military efforts and propaganda, but after his assassination (1747) they remained virtually independent, semi-independent.

We consider that, unity was demonstrated in many cases despite certain hostilities especially between Georgians and Azerbaijani Turks in South Caucasus. In any case, at second half of eighteenth century in Turkish khanate established at northern Azerbaijan (Karabakh, Ganja, Sheki, Yerevan and others) was not only hostility between the Kartli-Kakheti Georgian but they also used to fight together against the Russian Empire.

What we want to say is that, major changes taking place in the eighteenth century, particularly the fall of Safavies, followed by failure of entire Afshars played an important role in fate of nations of Caucasus, each nation tried to use these changes to promote own their national interests. However, as we shall see on the following pages, both the positive and negative changes that took place in the eighteenth century in the Caucasus, especially in the South Caucasus, although the outcome was different for all nations some gained something and dothers have lost.

Moreover, all of them had contributed to the idea of Caucasian unity, in positive or negative sense.

a) the occupation of territories Azerbaijani Turks (former Safavies, Afshars and Gajars) and Georgia, and its results for aboriginal population Azer-

baijani Turks and Georgians, and migrant Armenians, and political statuses given by tsarist Russia after completed occupation for aboriginal and migrant people of the Caucasus.

Certainly, we consider that, Muslims, including Muslim Turks have been mostly losing, Christians, including Christian Armenians have mostly been earning in the eighteenth century, from significant changes taking place in the Caucasus, including Southern Caucasus, especially after disappearing of Safavies from the historical stage as well as the Turkish-Muslim state, and alongside unfortunate end of the efforts to establish government of the other Muslim Turkish state Afshars in its place, but at the same time the fall of the Ottoman Empire made the situation even weaker.

The weakening of the Turkic-Muslim state of the Ottoman Empire, the deletion of the Safavies from the stage of history, and the unfortunate endings of Afshars, having taken its place, has been major blow for all Muslim peoples of the Caucasus, especially for the Muslim Turks.¹

Doubtless, the weakening or after complete disappearance Turkic-Muslim states, the establishment of the new conditions were fit for most of the Christian states, including Russia, and the UK in this region. Thus, Russia following its "divide and rule" policy put against Georgian kingdom with Turkish khanates, as well as had rubbed unity and solidarity strengthening seeds of discord between them with put them face to face to the people of the North Caucasus. Thus, Tsarist Russia prepared the ground to seize the Caucasus, in the second half of the eighteenth century, especially in the nineteenth century, almost all the region has been able to occupy. In particular, Armenians who were emigrant and one of the minor people in the Caucasus, including in the South Caucasus until the invasion of tsarist Russia, had played great role in the occupation of Kartli-Kakheti and North Azerbaijan Turkish Khanates.

Much to regret, Armenians, as an emigrant population, without own motherland in Caucasus had played important role at lost in the later failure of the Union among Caucasus nations in the end of the eighteenth century and early nineteenth century.

There certainly should be noted that, Azerbaijani Turks as a plucked part of an independent state in northern Azerbaijan (Gajars), Georgians as vassals (long period Ottoman, Safavies and Gajars), and Armenians - Hays as an emigrant population of Caucasus, were subjected to the Tsarist Russia while occupation and had passed

¹ Nadir Shah Afshar: diplomatic correspondence. Baku, Publishing House- Sharg-Garb, 2015. p.4.

without a status under the rule of tsarist Russia. In any case, at that time, negotiating Tsarist Russia and Gajars with carried by North Azerbaijan Turkish khanates and Georgian kingdom of Kartli-Kakheti.² Tsarist Russia has created so-called false "Armenian province" at part of the South Caucasus, the Muslim-Turkish lands in Yerevan and Nakhchivan khanates occupied by its army, and had quartered emigrant Armenians in these territories, but it didn't have long life.³ It seems that, the tsarist imperial ideologists understood later that, the so-called false "Armenian province" is not yet the real thing, and that there are parties that were on the contrary of interests Tsarist regime.

Because, if would stay and live of the "Armenian province" central government had to create "Georgian province", "Turkish-Tatar province" and other similar regions were also set up. But this doesn't complete agreed with the tsar's "divide and rule" policy.

In generally, this fact and reality- from South Caucasus nations North Azerbaijani Turks, Georgians and Armenians were subjected to the Tsarist Russia by different statuses has been an important factor contributing to the struggle against the empire together or separately and had defined their future steps. We must pay attention that, compare Armenians with Turkic khanates of the northern Azerbaijan and Kartli-Kakheti kingdom they had own states, they had exposed to the invasion of tsarist Russia, but also they in some cases struck together against this occupation. Of course, all this does not mean deny the existence of the Armenians in the region those times. They lived and worked at Yerevan, Karabakh, Nakhchivan khanates as a emigrant population.

But one thing is true that, the Turks of North Azerbaijan (Karabakh, Sheki, Guba, Yerevan, Baku, Ganja, Nakhchivan's website.) The Georgians (Kartli-Kakheti website.) had been exposed as State, Nation and Territory by tsarist Russia, but Armenians had not even any local political structure, and they lived as inhabitants of Yerevan, Karabakh, Nakhchivan in these khanates.

Therefore, for that time, was more convincing demonstrating the unity of Georgians and Azerbaijan Turks on idea Caucasus Union in relation neither to the Russia or Turkey. At the same time, we have known that, after the occupation of tsarist Russia, Georgians and Azerbaijani Turks, including the North Caucasus under the leadership of Sheikh Shamil were taking the fight against colonialism. In particularly, the freedom struggle against tsarist Russia, led by Sheikh Shamil in the Caucasus is the most obvious example of Union nations of Caucasus. Today almost

² History of Azerbaijan. The seven volumes, IV volume. Baku: Science, 2008.p.15, 24.

³ History of Azerbaijan. The seven volumes, IV volume. Baku: Science, 2008.p.101.

all peoples of the Caucasus consider Sheikh Shamil a symbol of unity for themselves. After the collapse of Tsarist Russia or on the eve of collapse (1905-1918-years) the fighting for independence of Georgians, and South Azerbaijani Turks, and many organizations in the North Caucasus peoples can be considered a continuation of the union.

b) Two faces of the realization of the idea of the Caucasian community, voluntary and coercive.

The realization of the idea of unity of Caucasus happened twice in the twentieth century. However, one of them in the voluntary situation and the need for the second case took place with wish Soviet Russia. The combination the peoples of the Caucasus in a single state for the first time happened in fact, after the collapse of imperial Russia (1917) when representatives of three people to the South Caucasus common occurrence took place in a state institution in Tbilisi.

Thus, in February 1917, tsarist Russia after the fall of the Tsarist regime in the February bourgeois revolution and by the decision of the interim government was established in Petrograd on March 9 in the South Caucasus in the newly created body - the Special Committee of the South Caucasus was given.⁴ However, on October 25 of that year, there was a dual power Bolshevik coup in Russia. On November 11, 1917, the RSFSR did not want to obey the Georgian Social-Democrat bureau SPC (Mensheviks), the Azerbaijani "Musavat" Armenian "Dashnaktsutun" parties and the right of their meeting in Tbilisi, the Russian Social-Revolutionists of the Bolshevik government refusing to recognize the authority of the " made a decision to make Independent Caucasus the government.

"Thus, instead of a special committee of the South Caucasus, to manage the South Caucasus under Y.P. Gegeckor's the chairmanship created of the Transcaucasian commissariat on November 15 in Tbilisi.⁵

The Caucasus supreme authority of National Council of the Transcaucasian Seim (parliament) opened in a meeting of the elected deputies of the Russian from South Caucasus at Tbilisi in early February 1918, and it became the center of a major power in the region.

According to the Seim, which began its work on February 23, the three parties - "Musavat" (the Turks), "Dashnaktsutun" (Armenians) and the Social-Democratic Party-Mensheviks (the Georgians) were represented. However, the Esers, menshevik-hummatists, socialists, Ittihad, took part in the national-democrats and other political organizations in the Seim.

⁴ History of Azerbaijan. The seven volumes, V volume. Baku: Elm, 2008.p.293.

⁵ History of Azerbaijan. The seven volumes, V volume. Baku: Elm, 2008.p.319.

During this period, Ottoman Empire did not accept the policy pursued by the Georgian and Armenian in the Seim, and has declared war against them. The war was not over 8 days. The Turks had taken the Batum on April 15, and the Gars had encircled by them. By the insistence of Azerbaijani-Turkish fraction insists that the sovereignty of the Transcaucasian Seim declared the sovereignty of South Caucasus on April 22.⁶ However, the situation was not normal at Seim. Using a complicated situation, Armenians expanded scale provocations against Muslims. Armenians began mass genocide of the Turkish-Muslim with the patronage and help of the Russians, in March 1918. Such as the internal contradictions was caused to the collapse of the Federal Democratic Republic of Transcaucasia.⁷

After leaving of Seim by Georgia's from structure of the Republic of Caucasus in May 26, 1918, the Seim collapsed, and the idea of Caucasian unity remained unfinished.

Turkish intellectuals of the Republic of Azerbaijan took the lead factor during the Caucasian Federation. At that time, the founder of the Republic of Azerbaijan, and author of Caucasus Confederation idea, the first President Mahammad Amin Rasulzadeh wrote: "I imagine the Azerbaijan as part of confederate Caucasus Union state. The alliance is part of Azerbaijan, Georgia, Armenia and the North Caucasus should be included to the structure of this Union State."⁸

"This idea in November 1919, of the participants of the 2nd Congress of "Musavat", defending the Rasulzadeh's initiative on this idea at this congress, adopted a resolution on the merger of union Caucasus republics in the Caucasus Confederation."⁹

In addition to the well-known Turkish thinkers of this era Ali bey Huseynzadeh, Ahmed bey Agaoglu and Ali Mardan Topchubashov have defended the idea of Caucasian unity according to Rasulzadeh's idea.

Even Topchubashov wrote that, in his article "The creation of the Azerbaijan Republic" penned in 1918, the climate and nature itself focusing on the three South Caucasus nations (Turks, Georgians and Armenians) on the basis of common political living as well as the existence in the Swiss confederation. "The idea of Confederation structure is pretty widespread in the South Caucasus. This thought passed from words to deed with notified the independence of South Caucasus and creation of a management this year (1918) on April 9 in the country, with the

⁶ Balaev A. National movement of Azerbaijan in 1917-1918 yy., Baku: Elm, 1990, p.184-185.

⁷ History of Azerbaijan. The seven volumes, V volume. Baku: Science, 2008.p.338.

⁸ Balayev Aydin. M.A.Rasulzadeh (1884-1955). Baku, 2011.p.186.

⁹ Again there-in the same litr. p.186.

created an Authority. This point of view has been living, among those who want to join— people of the North and South Caucasus, the Armenians, Georgians, Azerbaijanis, the liberals, the nationalist parties, and social-democratic parties”.¹⁰

Even at that time, the ideologist of Turanism Ali bey Huseynzadeh, had consider possible the formation of the Federation of Caucasus. T. Svyatocovski writes that A.Huseynzadeh deals on three choose on the South Caucasus region for that period: 1) the Caucasian Federation; 2) independent Turkish, Georgian and Armenian governments; and 3) a combination of Caucasian Turks to Turkey.¹¹

We think that, the establishing of Transcaucasian Federation by the Soviet Union during the period of the Union Soviet Socialist Republics (USSR) enough interestingly as neutralize and imitation of this great idea against Caucasus nations, who want escape from Soviet occupation and wishes peace to all Caucasus. But this Union realized, as required under the dictates of the union of Soviet Russia. Still, The Caucasus Bureau of the RK (b) party, on November 3, 1921, and political Bureau Central Committee (b) party on November 29 had adopted a resolution on the establishment of the Transcaucasian Federation. The combine of all communist organizations under of unit party leadership at the first congress of the united party Communists Caucasus held in Tbilisi on 18-22 February 1922 pursued to the objective "to focus of the management of the entire South Caucasus in the hands of the center".¹² Because according to "left" nationality, ethnicity, national, cultural and national independence belonging to the past and doomed concepts.¹³ Samad Aghamalioglu, who fought actively for the establishment of the Transcaucasian Federation made a speech from point of view Marxism-Leninism "friendship of peoples" wrote that, we must be cut off the roots of nationalism that against an idea of ZSRFR combination. Ostensibly, "rightists" had to understand that there is no any distinction among the Azerbaijani Turks, Armenians and Georgians: "I have never felt the national distinction, when I was living s in the Armenian village. That is why, our tale and music are compatible with each other. I have lived among Georgians, very long time and they are very close to our own customs and traditions".¹⁴ "Ruhollah Akhundov wrote that, there is no need of Soviet Azerbaijan's independence outside of Soviet Russia.

¹⁰ Topchibashi. A.M The creation of the Republic of Azerbaijan. Baku, "Taknur", 2013. p.54-55.

¹¹ Svyatakhovski T. Russian Azerbaijan of 1905-1920 y-s. Publishing House-Khazar, 1990, №1.

¹² History of Azerbaijan. The seven volumes, VI volume. (April 1920 – June 1941). Baku: Elm, 2000.p .161.

¹³ Rasulzadeh. M.A. Peasant movuement. Lenin's national policy. 2007.p.65.

¹⁴ Najafov Khalil. Agamalioglu Samadagha. Baku. Azərsər, 1966. s.23.

In this regard, Akhundov claimed that the direct instigation of Russia, the unification of the three South Caucasus countries as a strengthening of the peace opposition against this merger, the Dashnak and Menshevik intellectuals, and are not alone.¹⁵ According to him, France, Britain and other countries with dividing forces want easily removing of Council Republics by demand separated from each other Azerbaijan, Georgia and Armenia and are completely all of them from Russia.¹⁶ However, the life of the TSFSR in the Soviet Union did not take long and then separately for each country in the South Caucasus was a member independent of the Soviet Union.

c) The idea of Caucasusism or Caucasus Union during the migration.

Caucasusism was one of the most popular ideas, among thinkers who has left the North Azerbaijan and lived emigration life, after the establishment of the Soviet Union. So, with Alimardan Topchubashov's leadership and initiative immigrants from Caucasus had gathered in the Paris office of the Azerbaijan Republic, and had discussed "Caucasian Confederation" on May 8, 1921. As a result of the discussion signed a joint agreement among of the North Caucasus, Georgian and Armenian delegations.

Further, the independent Caucasus Committee was created in 1927 in Poland, where M.A.Rasulzadeh and M.A.Mehdiyev from Azerbaijan, N.Jardaniya, A. Chxenkeli, A.Asantnani, S.Mdivani from Georgia, and M.Sunsev I.Xumsov from North Caucasus were represented there.

One of the Caucasusism ideologists was M.Ə.Rasulzadeh, who also was ideologist of Azerbaijani Turks. According to him, Azerbaijan inspired by the national existence understood that there is no salvation outside of the political unity of the people of Confederation of Independent Caucasus.¹⁷ Rasulzadeh wrote: "We defend an idea an independent Caucasus Confederation as a most pressing thesis of the time."¹⁸ "This meant that, with the idea of the Caucasian Union Rasulzadeh put forward the idea of national reconciliation in the interest of the serious political and theoretical thesis.

According to the Rasulzadeh, the idea of Turkish Union cannot be a hindrance for Azerbaijan as an independent Turkish state, to join to the Caucasus Confederation; Slavic Union is not to hinder the formation of Czechoslovak state.

At the same time Rasulzadeh wrote that, today, the thinkers of Azerbaijan and dignitaries (A.Aghaoglu, A.M.Topchubashov, M.E.Rasulzadeh and etc.) stand be-

¹⁵ Ruhollah Akhundov. Selected works. Baku, Publishing House-Azerneshr, 1977.p.70.

¹⁶ Ruhollah Akhundov. Selected works. Baku, Publishing House-Azerneshr, 1977.p.78.

¹⁷ Rasulzadeh. M.A. Panturanizm. Caucasian problem. Baku, Təknur, 2012.63.

¹⁸ Rasulzadeh. M.A. National unity. Baku, Publishing House-Chirag, 2009.52.

hind an idea Caucasian Union as had put forward this idea and espoused in 1918-1920: "This problem is the urgent today, how was so important in 1918. Confederation movements among immigrants in exile just proof this claim".¹⁹

In this mean, Georgians, Azerbaijanis, and northern Caucasians signing a pact, chose right way with the creation of Caucasus Republics Confederation in Paris in 1934.²⁰ Caucasian conference held 11-16 December, in 1952 in Munich, Germany with activity of Rasulzadeh and his Georgian friends in exile. Rasulzadeh believed that the creation of such union, which important factors are as follows: First, "the people of the Caucasus has no association with Russia the as cultural, national and race, second, «an economy from point of view the Caucasus, a self-sufficient and independent unity, "third, «a strategic point of view, the Caucasus as a whole and etc".²¹

As we seen, Rasulzadeh with defense the national idea, also offered political and ideological proposals for co-ordination aspects with Caucasusism idea.

D) Religious beliefs and sectarian differences among the peoples of the Caucasus.

The maintaining an important place of religious problem is no doubt, at remaining of Caucasus unity idea between reality and utopia. It is no secret that the religious beliefs, as well as between the various sects of a religion not only of individual nations, even in the face of ethnic groups, which has the same origin. Or peoples of different backgrounds or religious denomination, and peoples with religious belief is completely contrary been in the same place-side. Frankly speaking, the fate of the peoples of the Caucasus, including the idea of Caucasus or religious sects in terms of the positive role of religious belief is a little difficult to talk about them. However, we are not agreeing with the idea that appearance Christianity and Islam completely contrary to the unity of religions as widespread religious among the peoples of the Caucasus. Because, historically to be in the same religious can't prevented occupation and struggle for independence. All steps for unity must prevent national elements in region. Especially the assimilation of national identity, deletion of national statehood, estranging of national territories are the important elements here, which must be safety. In this respect, the occupation by tsarist Russia of Turkish-Muslim and Guba Karabakh khanates or Georgian-Christian Kartl-Kakheti kingdom has basically the same character. Also, in addition tsarist Russia putting against Azerbaijanis Turkic-Muslims seemingly Christian religious brothers, Georgians, Armenians pursued rather than its own interests. However, in the

¹⁹ Rasulzadeh M.A. Memory and of Caucasus. İstanbul, 2011, p.178.

²⁰ Rasulzadeh M.A. Memory and of Caucasus. İstanbul, 2011, p.168.

²¹ Rasulzadeh M.A. Memory and of Caucasus. İstanbul, 2011, p.173.

case of this heinous Tsarist Russia did not just Christian Armenians and Muslim Azerbaijanis and Christian Georgians Christian Armenians and Muslim Turks Muslim Lezgins have to face from time to time.

But it is the important problem that, Muslims and Azerbaijanis undergo more assimilated by Russians' than their religious brothers -Christian Armenians and, Georgians. In any case, the Caucasian Muslims, including Turkic-Muslim population of north Azerbaijan's have been subjected to more pressure and faced with injustices in the many areas (press, theater, school, etc.), than Caucasian Christians. The Turkish identity of Muslim population in North Azerbaijan played an important role in here, Russia always effort annihilate them, that's why hardly tried to break connection with Gajars and the Ottomans. In other words, it is not accidentally, that predominantly Turks were most harmed and suffered among the Muslim population of the Caucasus during; on the contrary, the Christian populations of the Armenians were more profited in the Caucasus in the last two centuries in the periods of tsarist Russia and Soviet Russia.

We want to say is that, Russia and European countries played an important role in the situation that, Caucasian peoples didn't join around the idea of Caucasism, on the contrary by the reasons of as problems religious discrimination and other factors were hostile to each other, at least in the last two centuries. In generally, up and down, the issue of religious discrimination continues today. The religious problem remains a key factor conflicts between the peoples of the Caucasus in the present-day.

In other words, outside forces have always benefited from religious factor, more than Caucasian peoples, and they continue to benefit from today's. In any case, the religious factor has an important place in the creation of new centers of conflict or the flushing conflicts inevitably.

f) The problem of national-historical enmity among the Caucasian people" the land and cultural monuments claims

The idea of maintaining the unity of the Caucasian peoples in the Caucasus historically between reality and utopia based on each other, as friends or enemies in the way it approaches the issue of national identity. In any case, as we known the last two centuries of relations between the peoples of the Caucasus is not only a religion, is based on the national historic animosity. In this issue, as well as the right moments, and is allowed to exaggeration from ideological point of view. For example, creating historical enemy image of Azerbaijani Turks for the Armenians is a product of the last two centuries which created by that tsarist Russia, Soviet Russia and some European countries, and have played an important role in this problem-situation their ideologists. In fact, the Armenians and the Turks' historic enmity

"game appeared in the early 19th century between these countries, with Great Armenia idea of Russia especially, its imperialist ideologists as Griboedoff and etc. and it still ongoing. Therefore, "we believe that the issue is an extremely sensitive issue national-historical enmity among the Caucasian peoples', Great attention should be paid Games played on this problem. If the nations always focused on historic-national hostile, even if they written as if such date, national historic fiction, fairy tales, then they not only have to unite under one roof so they will not be able to live in peace as neighbors. In this mean, the Armenian government and its nationalist circles (Dashnaktsutun's etc.) The Armenians must, soil their claims against Georgia, and cultural monuments of Azerbaijan urgently needed. In particularly, Armenians as "emigrant" in Caucasus, but rather the Armenians in the world should understand one thing, it may not be always such violate peace, as the last two centuries, with intercession of Russian and other Western countries. In this case, would be late impossible to live with the rest of the Armenians in the neighboring nations without intercession their patrons.

We believe that the Armenians immediately should abandon back from Azerbaijani lands and should understand Turks aren't their enemy, and they didn't see Azerbaijanis their historical enemy, they must leave occupying territories.

In addition, the administration has so far Armenia must apologize officially for the genocide march 31 1918, and genocide, February 26, 1992, and etc. because they did all of enmity against Azerbaijan by help super powers, including Russia's.

In generally, the whole of the Caucasus peoples must value all pretensions on lands and cultural monuments seriously and intellectually put forward against each other. To do this, must be created a joint commission. Not only three South Caucasus nations (Georgians, Azerbaijanis, Armenians), but also the peoples of the North Caucasus should be involved to the process. For the establishment of peace and unity in the Caucasus and the entire, Caucasus nations must become to comprehensive clear on territorial and cultural monuments problems. So, it is can be great mistake hold outside the North Caucasus peoples (Lezgins, Avars, Chechens, Ossetians, kumiks, tabasarans, Darband Turks etc.) in this problem.

In our opinion, all of still not find its own solution, or unless impossible to reach a consensus the idea of union of Caucasus will continue it's wavering between the idea of utopia and realism.

The peoples of the Caucasus began to effort for the union after the collapse of the Soviet Union - in 1991. As a first step in this direction in 1989, was founded the Assembly of Mountain Peoples of the Caucasus and this organization joined the Chechens, the Kabardins, adigeis, abazins, abazas and other peoples of Caucasus and became a Confederation in 1991. The first President of Chechen Republic Jovher Dudayev was initiator of round table for members of "Caucasus House" organizations in Grozny, in September 1992. "Common Caucasian House" was registered as a forum and President Jovhar Dudayev was held its leader. The idea of

creating a general forum of the "Caucasus House" stopped; with begin of the war in Chechnya. Later, Georgia and Azerbaijan has received this mission, and this is reflected in the conference in held Baku. The invitation had been done to the Caucasian peoples of the creation of Common Caucasian House for prevent ethnic conflicts in this region. Already "Caucasian House", "Federation of Peoples of the Caucasus", "Caucasian Confederation" thrown out ideas in the press, a number of major such as congresses held in big cities like that Tbilisi, Baku, Nalchik, Makha-chkala, and Grozny.²²

At present, some political scientists, researchers, scientists, public figures and others associated with the idea put forward different views on Caucasusism Azerbaijan and beyond. Some consider that the idea and identity of Caucasusism is historical event, as a psychological phenomenon certain formed from centuries.²³

Academic Afrand Dashdamirov suppose that, the individual ethnic groups (Turkish, Slavic, Dagestan peoples and b.) united under the name of the Caucasian culture and history of the Caucasus, the Caucasus traditions, Caucasian mentality by reason living the same historical events, share a common culture, also in terms from time to time approached each other and become related for centuries.²⁴

The conflicts had happened between people of Azerbaijan and Armenian peoples in the last century, including the 1905-1906 years Armenian-Muslim conflict, and the genocide of Azerbaijani Turks on March 30-31, the giving of Zangezour to Armenia at 1920, the establishment of and Nagorno-Karabakh, hundreds of thousands of Azerbaijanis were deported from their native lands in Armenia in 1948-1953, on 26 February Khojaly genocide, occupation of Nagorno-Karabakh and 7 districts surrounding it, had damaged in significant extent the idea of Caucasus Unity.

The Armenian chauvinists and Russian nationalists had played an important role in these genocides committed against the Azerbaijan people. In any case, we never forget that, Armenians without Russian soldiers could not carry out alone the Azerbaijan-Turkish genocide. So, we must deeply understand the essence of this genocide and pass right result. This means that, we must not forget that Russia is the main shareholder genocides had procreated by Armenia. We believe that the realization of the idea of the Caucasian community, first and foremost, the leadership of Armenia, Armenian nationalists, should give up their claims to the territorial unity and of the cultural monuments of Azerbaijan and Georgia. Indeed, for refusal of Armenian leadership and its nationalist circles from these claims, also Armenia need at first to escape from is the toy of primarily in Russia and other countries.

²² Aliyev Zaur. The idea of the Caucasian House: its history and the present. [http:// www. publika.az/p/111462](http://www.publika.az/p/111462).

²³ Isaev M.I. Modern conception of Caucasus: Ethno-cultural aspects. Publishing House-Moscowian echo of Caucasus. Moscow. 1997.p.4.

²⁴ Dashdamirov A. Ideological problems of inter- Caucasus relations. Baku. 2001.p.16.

We believe that the implementation of the Confederation of Caucasus, Azerbaijan and Georgia should come together in the first place.

In any case, however, any step taken by Azerbaijan and Georgia to become a confederate state in the region, the situation can change to positive sense. Because the agreement between Georgia as a Christian and Azerbaijan as a Muslim country, on joint state and living can be a good example for the other countries of the region's Muslim and Christian. In this mean, the establishing of confederation of the two countries- the state of Georgia and Azerbaijan will be reason of significant achievements in the political, military, economic, cultural, education and other areas. From our opinion, if Georgia and Azerbaijan to join as a confederation state, this will be an incentive for the peoples of the North Caucasus.

Bibliography:

- 1) Akhundov Ruhollah. Selected works. Baku, Publishing House-Azerneshr, 1977.
- 2) Aliyev Zaur. The idea of the Caucasian House: its history and the present. <http://www.publika.az/p/111462>.
- 3) Balayev Aydin. M.A.Rasulzadeh (1884-1955). Baku, 2011.
- 4) Balaev A. National movement of Azerbaijan in 1917-1918 yy., Baku: Elm, 1990.
- 5) Dashdamirov A. Ideological problems of inter- Caucasus relations. Baku. 2001.
- 6) History of Azerbaijan. Seven volumes, Volume IV. Baku: Elm, 2008.
- 7) History of Azerbaijan. The seven volumes, V volume. Baku: Elm, 2008.
- 8) History of Azerbaijan. Seven volumes. Volume VI (April 1920 - June 1941). - Baku: Elm, 2000.
- 9) Isaev M.I. Modern conception of Caucasus: Ethno-cultural aspects. Publishing House-Moscowian echo of Caucasus. Moscow. 1997.
- 10) Mammadzade M.B. Peasant movement. Lenin's national policy. Baku, 2007.
- 11) Najafov Khalil. Agamalioglu Samadagha. Baku., Azərnsər, 1966.
- 12) Nadir Shah Afshar: diplomatic correspondence. Baku, Publishing House- Sharg-Garb, 2015.
- 13) Rasulzadeh. M.A. Panturanizm. Caucasian problem. Baku, Təknur, 2012.
- 14) Rasulzadeh. M.A. National unity. Baku, Publishing House-Chirag, 2009.
- 15) Resulzadeh. M.A. Memory and of Caucasus. Istanbul, 2011.
- 16) Rasulzadeh. M.A. Peasant movement. Lenin's national policy. 2007.
- 17) Svyatakhovski T. Russian Azerbaijan of 1905-1920 y-s. Publishing House-Khazar, 1990, №1.
- 18) Topchibashi. A.M The creation of the Republic of Azerbaijan. Baku, "Taknur", 2013.

The Lifestyle and Culture of Molokans Residing in Azerbaijan

Multinational Azerbaijan has always evaluated tolerance multicultural values in all times. Azerbaijan is a country where different faiths and cultures meet, a place dominated by the national spirit of Azerbaijanism. Azerbaijanism is a policy embracing different cultures, ideology, a way of life. Our republic which has different cultural diversity is the home for all nations. We know that the area of Azerbaijan is the birthplace of the Turks.

However, a favorable geographical location, fertile land, rich natural resources and position on the ancient Silk Road, made Azerbaijan lands interesting for foreigners. Therefore, the Persians, Arabs, Mongols, Russians as well as Armenians endeavoured to occupy Azerbaijan lands.

Based on all this, at the same time historically different nations lived in these areas. They arrived at different times and for different reasons, or were moved, however had no desire to come back afterwards.

In the middle of the nineteenth century and early twentieth century colonial policy of the Russian Empire, which is a part of migration policy in North Azerbaijan (delivered by Russia) the ethnic nomenclature of the country's population and demographic changes took place. Thus, in the first thirty years of the nineteenth century, after the contracts of Turkmenchay and Edirne were signed, leaving northern lands of Azerbaijan occupied by Russia, the Empire began to establish its political power over the occupied Muslim country, where more than 90% of the population were Muslims. So they created a basis for spreading Christianity and wanted to increase the weight of the burden of the country's ethnic nomenclature by relocating non-rooted Christian ethnic groups - Germans, Armenians and Russians to the country.

The essence of this policy was to melt the Azerbaijani lands under the geographical scope of the Empire by locating the strangers, the alien-lingual, multi-religious ethnic aliens to create a social support for the Empire (4).

In this article, the Russians residing in Azerbaijan - the settlement date Molokans, religious beliefs, lifestyle, traditions and culture are discussed.

Key words: molokans, doukhobors, multiculturalism, baptists, Pentecostalism

Introduction

In the XIX century, Azerbaijan, invaded by the Russian Empire underwent all kinds of political, religious and national harassment.

As a brightside of Azerbaijan's occupation by Russia could be seen such facts as a blockage to all other invasions to the territory as well as revival observed in the economic sphere of the country. The appearance of capitalism in its turn conditioned Azerbaijan's access to all-Russian market and global trade turnover consecutively. On the other hand, the negative aspect proved itself in the colonial regime as a result of Russian invasion and territorial division into two, with the larger part being ceded to Persia, known presently as Southern Azerbaijan while the other smaller one went to Russia - Caucasian Azerbaijan - in other words, today's (Northern) Azerbaijan.

In the Caucasus as well as in Azerbaijan, as a manifestation of colonial policy, tsarizm began its resettlement campaign. Thus, the settlement of Germans, Armenians and Russians in Azerbaijan started officially. This policy meant that first the Armenian and then Russian population from central provinces was about to find its way to the best of the lands. Beginning from 30's of the XIX century, this transfer continued to be implemented systematically, thus turning to a deliberate policy in the long run. (1).

As a result of resettlement process, the ethnic group of Northern Azerbaijan (Nakhchivan, Iravan, mountainous areas of Karabakh) has undergone abrupt changes. To the territory of Nakchivan alone, 2551 armenian families were brought. As this process grew, Armenians began to take on the houses of the local population. Yet in the beginning of the transfer process, A. Griboedov wrote, "Soon after the settlement Armenians will claim the Azerbaijan lands" (2).

The plan of relocating Russians in the occupied territories comprised several steps as shown below: 1) building farms and military settlements around army headquarters; 2) resettlement of sectarians; 3) As the process of turning South Caucasus into the colony of the Russian Empire expands overtime, beginning to turn real the plan of settling Russians on separate lands. However, the soldiers, after completing their military service, chose not to stay and returned to their homeland, which made the 3rd of January 1821-year decision to build agricultural sites around army headquarters fail. As the plan did not work, much attention was given to relocation of civil population of the given areas. The first Russian settlements in Northern Azerbaijan were built in the early 1830s. According to the October 20, 1830 order, sectarians were to settle in the South Caucasus.

The commander-in-chief I.F.Paskevich relating to the same command, gave orders to settle Russians on the Azerbaijani lands. In the 30-40s of the XIX century, 30 out of 34 Russian villages were on Azeri lands. 7000 sectarians and innovators out of 8600 were settled in Azerbaijan. As a way of public support, tsarism put an end to religious persecution in attitude to those sectarian and innovators even gave them additional rights and privileges. Settling Russians in winter and summer pastures did a big harm to cattle-breeding farms of the country.

The majority of settled Russians comprised molokans, baptists, sectarians, subbotniks belonging to different religious sects both in Transcaucasia and Azerbaijan.

In this writing, we would like to draw your attention to molokans and their culture in Azerbaijan.

The history of Molokans

In provinces like Tambov and Saratov, Russians and Molokans often disagreed on some issues. According to Russian belief, milk-drinking was supposed to be only two days of the week while Molokans claimed that milk could be taken every day of the week. In fact, the word "molokan" itself derived from this source: "moloko"-milk, molokan meant person who drank milk. (3) Followers of Molokans would drink milk while fasting. Molokans themselves explain the name as "nourished by spiritual milk" (4).

First Russian settlements in Azerbaijan were formed from demobilized officers and sectarians who were against the persecution by the Russian Orthodox Christian Church. Firstly, it is worth noting that sectarians in their fight against the Russian Orthodox Church and as sectarianism was altogether contradictory to governmental orthodox-oriented religion policy, were sent into exile to Caucasus, especially Azerbaijan with the aim to support post Tsar Russia also has taken into consideration the tolerant character of local Azerbaijanis and imperialist regime has taken advantage of this factor (5, p.77).

The vast majority of those settled were molokans, baptists, doukhobors and subbotniks belonging to different sects of religion. In the 30s of the XIX century, Russia deported the "untrusted elements" from such provinces as Saratov, Astrakhan, Voronej, Tambov, Orenburg and Tavricheski to relocate them in Azerbaijan. These settlers formed thus the first Russian settlements in Baku and Yelizavetpol provinces. Molokan villages started to appear – Vel in Lankaran 1838, Privolnoe 1839, Prishib and Nikolaevka 1840, Maraza and Khilmilli in Shamakhi. As a continuation of this process, several Russian villages gradually came into existence – to

name a few as Nikolaevka, Andreevka in Lankaran over 1844-47, Astrakhanka, Jabani in Shamakhi district in 1849 as well as Ivanovka in 1847, Novoivanovka and Kolubakino in Javad district in 1868 and others. In general, by the end of the XIX century, in the province of Baku and its vicinities, there were more than 22 Russian villages which accommodated approximately 19000 people on average. In Shamakhi 8, Lankaran 7, Goychay 3, Javad 3, Guba 1, and in the end of XIX and first half of the XX century, 18 more Russian villages appeared in Baku (6, s. 352).

In the first half of the XX century, for the placement of Russian population, Azerbaijan was on the top of the list in Transcaucasia. So, the number reached 2531 people in Goychay, 32824 in Javad district, 5419 in Guba, 20568 in Lankaran, 18675 in Shamakhi, 1676 in Zangazur, 6119 in Gazakh, 1707 in Garyagin district, 1453 in Nukha, 5184 in Shusha, 270 in Zagatala region and 842 people in Nakhchivan (6, p.361).

In 1907-1908 years, Russians who came to Azerbaijan and comprised 30 villages in number mostly settled in Northern Mugan plain on fertile irrigated land.

These sects are located in the areas affected by local conditions and cultures of the people, their culture and behavior characteristics affected to that cultural department, as well as the impact of the economic structure has been positive. The reason is that the members of these sect communities' lack of income from the more developed society than they have gone.

Religious views

According to the informants, among a number of Russians living in Azerbaijan there are Molokans, Baptists, Adventists and Pentecostal (пятидесятники) as sects (cults) are available. The sects have houses of worship separately. Molokans know the Bible as the only source of their religious teachings. They do not accept the hierarchy of the power of special people in the churches. Molokans do not have churches, their dogmatism trainings are described in the "Religious rules". Historically Molokanian community has been headed by the elderly people. According to their teachings, the dead are resurrected not spiritually, but physically. Uklein's all religious doctrine also contains these ideas.

Although according to the ethnic origin they are Russians, there are sectsrians of other nationalities as well. The Russians belong to Greco-Russian Church. But they never accepted the ideas of "God" Father of wood, stone or other objects and to be worshiped according to their religious beliefs. In addition, they have to believe in the power of ideas and image. They have worshiped the strong and necessarily God

living in the spirit of a man's faith. They believed in "there is no God but human beings with their inflated" about hand-made things like icons and crosses. For this reason, they found meaningless the emergence of the existence of icons and the cross. The Molokan doctrine was affected by the western Protestantism, but this was rejected by the clergy class of the church. This doctrine was expanded among the peasants in the 17th century, as well as the lower strata of the middle class and among the merchants of Tambov, Voronezh, Saratov, Penza and other central cities of Russia. The people who were the believers were called "the Iconoclast woman" in the past. Later, after the formation of the concept they were called molokans. The reason for giving the name of the community was that they didn't accept the fasting of the church during the Orthodox period. In spite of the Orthodox doctrine, in period of fasting they ate animal foods, drank milk. Just because of the act of drinking milk they were called "Molokon" which means "milk drinkers". Molokanism is one of Christian teachings in Russia. They have a divine and prayer book named "Zionskii Pessenik". This book was copied by hand. There are few copies because they aren't used much. Today, it is possible to come across the supporters of this sect in the United States, as well as Asia, Europe. Since the beginning of the 1500's the sects were extended in Russia, according to the Orthodox Church, especially in the years before the beginning of the seventeenth and eighteenth centuries. Under the pressure of the state and the Orthodox Church sects dispersed over a wide area of Siberia, Altai, Caucasus, Central Asia, Beserbya and as much as the Crimea. One of the positive and important effects of the sects was that they taught the people who led around their neighborhood the process of useful elements in agriculture and many innovations in the industry (7).

As Dukhobors Molokans, also accepted the mental belief in God and they rejected the Orthodox doctrine. There are not sophisticated churches they have very tidy and simple worship rooms in Molokans' residential areas. They think that the people who worship may be prevented by the additional ornaments. There are long seats and a table in the rooms. The icons are not held on the walls. Men sit in a row, and women sit in front of them. Molokans' worship consists of the Bible, as well as singing the Zanbur's popular recital song. In this case, the following rules are followed: the person who was called prisviter by the Molokans usually sits in the front line reads the Bible sayings, the audience, sing as a chant in a drawling manner repeating the same words (4).

Molokans do not believe in the Orthodox churches, their rituals, and the obedience to the saints, the icons and the power of the cross. They deny trio Monotheism (8).

As for fasting, Molokans think that the fasting was not for a specified period, but the time when a person feel guilty and his own mind is more superior than his mind. At the same time food and drink should be stopped during the fasting. Molokans find the man's salvation, in the process of his "good work".

Molokans are dressed in traditional national Molokanian way when they go to the worship. All the three of the sects' women must be covered: the scarf on their head and they wear a skirt below the knee and a long sleeve clothing.

Molokans read the prays of Prophet David. Baptists are praying from the bottom of their heart. According to belief, the women were prohibited to cut their hair, to paint and draw rouge and powder their face. The abortion is prohibited for the Baptists (so they have many children).

Baptists accept pork but Molokans strongly protest it. Sectarians are not allowed to drink alcohol. It is essential for Baptists to get married with a member of his own sect. In the modern era molokans also get married with the members of another religion and sects.

Family rituals are carried out free of charge. There is no begging among molokans. In fact, they consider it unethical to take food with them over the assembly table. They have their own principle "Live at your own expense."

They are against the war and revolution. In their view these are the animal ambitions of a human.

Sectarians generally have strong traditions. Currently, the violation of these traditions can be found more often in Molokanian population. (It should be noted that they are less inclined to have propaganda exercises compared with the followers of other sects.)

Molokans' religious views and some of the family traditions were closer to Azerbaijanis than the Orthodox Russians living in the same motherland (6, p.369).

Baptists (Baptizo means to put into water, to cross with water) unlike Protestants closures the principle of escape with the personal confidence. They do not know the saints, dry bodies, icons, church temples, worship, garment, cross and symbols (9, p.46). According to Baptists God is unique, it is a spirit, alive, all-powerful, eternal, holy and righteous. Baptists unlike Catholic, Orthodox, Lutheran and other Christian teachings said just the spiritual nature of God, and they don't accept its appearing in the people. They protest to describe God in any way. Baptists accepted the trinity, namely of God the Father, God the Son and the Holy Spirit. Baptists also accept the idea of God to have the ability to punish the people at any time and place. However, they believe that God is a countryless person. Christianity is based on the ideology of Baptism. Baptists believe Jesus is God himself and the God has to get rid of the sins

of mankind entering the human body in the name of Jesus. He serves as the source of their beliefs and dogmas. He is the survival, truth and way of life. Jesus is the only mediator between servant and God. According to them, the church is the place of spiritual privileges given by God and the perfect people. The church, is not only a building for representative of divine prosperity, first of all it is the place of gathering "the raised spirits". The most important feature that distinguishes them from other communities Baptists' confessing a very important place in the Bible. The members of the sect explain the reason for the Bible being the witness to the salvation through Jesus Christ and the possibility of reconciliation with God. Baptists only refer to the codes of the Saint writings in their practice of faith and life. They promote to escape from alcoholic beverages, drugs intake, smoking, having to deal with corruption and fraud. It is a serious obstacle for the salvation of the soul from the negative habits. People who do not get rid of them is the owner of a grave sin and lose the chance to get into heaven (10).

Pentecostals are distinguished with the unique features of their religious training. Although they consider the Bible as the basis of faith like other Protestant denominations, they understand it in a different way. The aim to speak an unknown language or glossolaly (it means to speak the language in Greek) is known as the ideology of the pentecostals. According to their belief, the believers are given the aim to heal, to see the future and to speak in an unknown language by the Holy Spirit after they are baptized. Thus each was claimed to be the bearer of this aim.

Pentecostals ascribe major importance to the end of the world, the second coming of Jesus Christ and his millennial reign aspects. They understand "killing" in the Bible as literal dogma and they have negative attitude to the military service (11).

A.Ozol, T.I.Leksaka, P.I.Pilkhin and B.Gnad's religious activities in the villages made a group of Molokans pass to Adventism.

There were small Adventist communities mainly in Garabulag, Baku (after the occupation of Azerbaijan by tsarist Russia in 1827 and it became Karagino, currently Fizuli), Saratovka, Ivanovo and Russian Boris villages. There are some Russian Adventists coming from local Molokanian environment. This is due to the fact that they are weakening day by day and its followers pass to baptism or Adventism. Adventist religious communities are operating in Baku and Ganja of our country. There are very few Adventist communities in Tovuz, Ivanovo, Russia Boris and Saratovka. Unlike other Christians, Seventh-day Adventists are strict observance of the commandments of the Torah. They consider to be more sacred Saturday than Sunday, they don't work or study on the same day being based on the Old Testament. In addition, the Adventists follow strict rules in food intake, they prefer

to be vegetarian and they don't eat "unclean" animals which are prohibited in Torah. The forms of Adventists' worship and their prayer houses are simple like other Protestants. Unlike the Catholic and Orthodox Christians, the decorations and the icons as Christian symbols don't appear at their prayer houses. Their distinguished features are having a ceremony four times a year, having bread and unfermented wine during the ceremony, washing their feet (men and women separately) before the religious ceremony. Craft was also developed among the Russians. Their men were considered expert in many areas of art. The four-wheeled "Molokanian cah-riots", "molokans mills" have been brought by them to Azerbaijan.

The culture of labor plays a key role in the tradition of Molokans' life. Horticulture, gardening, agriculture on grain, wine-growing, beekeeping and livestock are their major engagements. According to Molokan tradition, pigs, and rabbits aren't multiplied (However, some of the modern Molokans break this habit. So, they are involved in pig farming). They respected and appreciated each other's work. Every family should have at least one cow.

Ivanovo village of Ismayilli not only in Azerbaijan and but also in the Caucasus, has its own internal budget perhaps because of the structure of a collective farm village unit. There are dairy plants, bakeries and a modern farm in the village of Ivanovo and the molokans are diligent workers. They consider their duty to preserve national traditions of his ancestors coming from centuries.

Though molokans tolerate other religions, the marriages of people from other sects, even Christianity is forbidden (but it is not so important nowadays). The head of the family is a man. The main feature of Molokans nature is to respect the elders and to be serious for children's education, even if they do frequently visit their children who are far away from them. The old family heads prefer to live with their children and grandchildren. Because they were thought to be back their parents in the childhood. The children who don't take care of their parents are not allowed to their mother's or father's funeral (this ban has been virtually eliminated).

Molokan families are based on the equality of women and men, they have equal rights. Families are organized according to the consent of the boy and the girl. There is a condition for the boys to approve the girls. Boys and girls of the village go for a walk, on Saturdays they organize the dance floor (танц-площадка) (there are wonderful cultural centers and art school in the village) where they enjoyed themselves and they use the opportunity to find a partner. Such kinds of meetings are held at home in winter.

A number of features of Molokans' traditions are closed to wedding. Wedding traditions coincide with the customs of the local population. There is also a custom of

preventing the car and demanding money. It is called "Magarich". At the girl's wedding, she wears a white dress and a scarf on her head. At the boy's wedding the bride wears a veil. It is unacceptable to have secret marriage and divorce for Molokans.

They invite the guest to the table. Older men sat at the host's place, first the men then the women are seated. The tea and dinner tables are opened for the guest. Molokans who live in Azerbaijan acquired the traditions of the local population in both household and culture. This can also be attributed to Azerbaijanis. The knowledge of the Russian language among general population, is closed at least Molokans. But molokans have hardly adopted the language of the Azerbaijani.

Some words have entered their language and they are stuffed with names of melas such as plov, dolma, bosbas and other words. Besides straw, plums are included into the lexicology of the Molokans language.

The Russian villages have interesting architecture. As if houses are drawn with a ruler they are very symmetrical and neat along the road. The worker's, the driver's, the state servants' houses do not differ from each other. We again come across the Russian traditions in the formation and construction of residential buildings. Houses are built single-storeyed and with a basement.. Previously, they were built with wood, and set up with a special method (such houses were called "turlisny dom,"), those houses were built with mud both inside and outside. They were built with mud and lime. From the outside they were covered with tiles. (6.p.372-373). Nowadays, the old houses has been changed inwardly. The house is called "khata". The ovens remain in the house. The houses had small windows and balconies. They were decorated with handicrafts and table clothes. One of the important conditions is to have samovar in each home. Properties are surrounded with a neatly painted wooden fences. Flowers are grown in front of the houses.

Residents of Ivanova aren't different from the capital residents for their clothings and outlook. Clothes of Ivanova Russians are far from luxury. Their clothing culture can be seen on holidays and when they go for worship on Sunday.

There is "Adel" collective dance group, "Slavyanochka" national folk song and dance groups, choir and folk groups in Ivanova, Ismailly; they serve the ancient Molokans song, dance, costumes, culture and ethnography to pass from generation to generation.

At present, the decendants of the Russian communities (Molokanian, sects) live near the village of Privolnoye Goytapa (Prisib). The village created "Ruceyek" Russian folklore ensemble show.

The amateur ensemble in Novoivanovka, Gadabay attracts attention for their exciting performances and clothings.

Male children in Privolnoye village of Goytapa (Prisib) are operated called the process of circumcision after 8 hours of their birth like Muslims. They say "obre-zaniya" to this ceremony. At the ceremony, there are ten men, one leader and one gets cut. There is one person at the ceremony in the case of Azerbaijanis, but there are three families in their customs. The three family members shake each other's hands to agree for cutting (circumcision).

Molokans can use all the other ingredients except pork, fish and rabbits. Each host should have house cheese, curd, oil and meat on his table. . Usually, their most dishes are meat and milk in their food ingredients. Their dishes include not only traditional Russian cuisine: the various types of "soup", "lap", meat, dairy food, pastry and desserts, but also they deeply adopted Azerbaijan cuisine. They never sit at the table without a pray.

In Accordance with to UNESCO's decision adopted on 20 October 2005 under the name of "Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions" the national minorities and ethnic groups living in our country are protected as an integral part of the culture and development of Azerbaijani culture. Useful work is carried out to preserve peoples' national culture, art, customs, traditions and language.

Result

After the restoration of Azerbaijan's independence our nation who highlighted freedom of conscience and religious pluralism takes important steps to protect the right of religious communities, to carry out the mission successfully to make them equal-fledged citizens of our country and it has tolerated and it established mutual relationship with the sects coming from different countries and centuries to our country with the principles of Muslim values.

Molokans keep their history, traditions, material and spiritual culture, as well as religious values to modern eras.

Molokans have the same and different religious views and traditions from the local population. There are certain common features of religious views and traditions that get the people closer to each other. Molokans' living with Azerbaijanis in the same place about two centuries has caused their integration and sharing culture.

Ethnocultural diversity is a value for Azerbaijan and it is protected by the state. It must be admitted that, molokanian gets weaker day by day, and they pass the baptism, Pentecostal adventism and other sects.

Nowadays, it is a fact that the young Molokans moved to the village and their interests to Russia are increasing day by day.

Bibliography:

1. D. Seyidzadeh "At the beginning of the twentieth century: Pathways to Independence", Baku – 1998.
2. <http://tarix.info/Elaveler/AZ.%20tarixi%2010.pdf>.
3. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Malakanlar>.
4. <https://az.wikipedia.org/wiki/Molokanlar>.
5. Hidyət Orujov, religion, Baku-2012;
6. Javadov Gamarshah "Indigenous peoples and national minorities of Azerbaijan" (History and Present). The "Science" Publishing House - 2000, p. 350388;
7. <http://www.gazetekars.com/molokanlar-ve-dukhoborlar-3--236h.htm>.
8. <http://www.arzproect.narod.ru/tradecii/sosh3/index.files/Page503.htm>.
9. Z. Bunyadov. "Religions, sects, denominations", Honey, East-West - 2007, p.46.
10. <https://az.wikipedia.org/wiki/Baptizm>.
11. <https://az.wikipedia.org/wiki/%C6%8Flincil%C9%99r>.
12. Orkhan Babazadeh, "Missionary", Baku – 2014).

The Female's Return to Education in IRAN: A Pseudo Panel data Approach

Human resources have significant role in the economic growth and development of the countries. Females account for about half the world's population and human capital. So using this human potential capital is significant for the development and the growth of the Society. The aim of this study is to evaluate the effect of education on female's earnings using their age cohort. To investigate the effect of education on female's earnings, Mincer's Earning Function is estimated using pseudo-panel data model and maximum likelihood method. The Data is extracted from plan's cost-income households in urban areas in 1991-2012. The results showed the positive effect of education on females' income in urban areas and the rate of return through the study period was 13 percent.

Key Word: Education, Female's Return to Education, Pseudo Panel data

Introduction

Females are about half of the world's population. So the presence or absence of potential human capital has an important role in the development of countries. In the traditional approach used to Mincer's Earning function to calculate the returns to education. Mincer (1974) has provided earning Function in the form of a semi-log wherein dependent variable and the independent variables are the years of education and years of experience. The coefficient of years of schooling indicated the rate of return. The main problem in estimating returns to education by Mincer's earning function is unobserved heterogeneity among observations that the resulting estimates using ordinary least squares (OLS) may be biased. Dayton (1985) to solve this problem suggests that the cohort using pseudo-panel data can be used to study cohort. Each cohort is a group with specific members. Pseudo-panel data, track age groups at a higher level of study is cross-sectional data. Given the importance of human capital and the presence of females as half the population of every society, in this study returns to education for females in Iran and using the age cohort and pseudo panel data model is estimated. In connection with the estimate of returns to education, many studies have been conducted to investigate the relationship

between education and income but, the number of studies that specifically estimate female's returns to education is low. McNown (2010) investigated the return to education for females and men using data from the Pseudo panel data. The results showed that returns to education are more for female than male. Altonji (1993) in a study investigated the return to education for American females. The results showed that the coefficient of the dummy variable for the years 1986-1977 for all college students was more for females than males. Angle and Wissman (1981) investigated the return to education for young male and female with college degrees. Their findings showed more rate of return for female in undergraduate and graduate educational, and less rate of return for them than male that have Ph.D degree. Brown and Corcoran (1997) in their study showed the return to education for female in university is higher than male. Naderi (2011) used multilevel modeling to evaluate the effect of education on people's income. The results for 1381 data from the Statistical Center of Iran, the rate of return of about 4.4 percent for female more than men have shown. Imadzade (2003) in his article titled "The importance of investing in women's education" showed that women's education level increased productivity, production and income will be higher. He also suggests that the social returns of education are more for female than male because educated women have important role in promoting health and academic achievement of their children.

Theoretical Foundations of Human Capital with the Emphasis on Female's Investment in Education

The concept of human capital shows that people invest in themselves, with the help of tools such as education, training or activities that increase future returns through increased Permanent revenue (senobary, 2009).

Numerous **definitions** of human capital Offered like: Human capital is productive embodied wealth in labor, skills and knowledge (United Nations, New York, 1997).

Human capital is Productive capitals that gathered in humans including skills, abilities, ideas, health, etc. that was caused by investing in education and training programs and medical care (Todaro, 1986).

The importance of human capital as a source of economic development Entered for a long time into economic issues. Human capital is not a new theory of the 21th century and even in 1776 Adam Smith pointed it out in his masterpiece called "The Wealth of Nations". But since the Schultz opening speech at the Association of American economists in 1960 it expanded and entered into the economics topics.

Schultz stated that the value of human capital can be measured in people and communities, and this study can determine economic growth. The idea leads to Denison's research about estimation of contribution of education in economic growth in the estimate the returns to education by Psacharopoulos and Psacharopoulos - and Hinchliffe continued.

Mincer also provides the income function to express relationship between human capital and its effect on income in 1957. Many studies based on Mincers earning function in two or three recent decades (from 1990 onwards).

Economic returns to investing in education, primarily based on the difference between the wages of men in terms of number of years of education and age were calculated. From the beginning, in the calculation of economic returns to education, women were excluded, because comparison of labor productivity in the labor market for people who were not continually employed seemed difficult (Hackman, 1980).

Income function is the same for men and women and its general form is as follows:

$$\ln Y_{it} = \gamma + \beta_1 \text{EDU}_{it} + \beta_2 X_{it} + \beta_3 X_{it}^2 + u_{it}$$

Where in it $\ln Y_{it}$ is logarithm of income for person i at time t . EDU_{it} is Years of education and X_{it} is age or Experience of person i at time t . Education coefficient in earning function is the return to education. In earning function emphasize in the number of years of experience after graduation, as accumulated experience, improve productivity and increase wage.

About the experiences of women in the labor market, after years of study, are not sustainable generally, as Women usually due to marriage, pregnancy and infant care necessary interrupts in the labor market, and due to the heavy burden of responsibility for housework avoid attending meetings outside regular business hours or overtime work or go to other cities on administrative mission. In the long term it reduces their productivity and overall lower wages than men (Emadzadeh, 2003). On the other hand, since the average level of women's education is less than men, any kind of investment in women's education will be more efficient than men (Schultz, 1995).

Economic aspects and externalities of education with an emphasis on female education

At the macroeconomic level, education is the most powerful driver of economic growth in the past decades (Jorgenson, 1995). Implementation of development programs requires the application to trained, educated and professionals force.

Education allows the people to gain a higher level of earning, due to their skills and profession.

So, education can be used as a suitable tool for income redistribution policies. That can be helpful in relation to the issue commonly known as one of the problems communities (unequal income distribution) are developing in the direction of growth and development.

The impact of education is discussed in social and cultural dimension. This means that education in the community triggers change in cultural and social attitudes. Further explanation is that education makes traditional attitudes and superstition gives way to scientific attitudes. For example, the growth of population is one of the major obstacles to economic growth in developing countries, which must be controlled. Controlling population, done in short-term and designing family planning policies, etc. In addition, the success of these policies depends on the Culture of thinking of the people.

Several studies conducted in the field of female's education and the results of all of them show the fact that educated mothers had wide impact on the quality of children's progress (Strauss and Beegle, 1996). Under identical conditions, educated females ended pregnancy period in healthy conditions. The results of the studies show that increasing the education level of mothers will have more beneficial impact in children's future education in health, education and productivity growth than fathers' level (Bloomberg, 1988).

In the villages, female's education has not a major role in increasing production because they are less involved in agricultural production. In rural communities, men wanted to marry educated female, because they educate healthier and better children and are able to do more for their investment. In this section can be inferred that the external effects of female's education is broader than men (Emadzadeh, 2003).

Research Methodology

In this study, the micro data of the Statistical Center of Iran during the years 1991-2012 is used.

The sample consists of 298949 urban households and women with income over 29758.

The average age of sample was about 35 years during the years under the review, the average age of women in the sample was about 34 years. Average years of schooling for women has reached 8.84 in 1991 to 13.08 in 2003.

According to the figures in Table 1 always a significant percentage are illiterate. Female rate of illiteracy is 17 percent in 1991 fell to 5 percent in 2012. This

rate of illiteracy is for the females in sample who have income; certainly illiteracy rate in the country is higher than the given figures.

As well as increasing the literacy rate, the percentage of women with a university education has been a significant increase and from about 26 percent in 1991 reached to about 47 percent in 2012.

Table 2 shows that income per year by increasing the level of education increases. Part of the rise is due to the positive effect of education on income. In 1991, every person with the primary school literate on average 1.6 times more than illiterate person is received from the job while the figures for those who have the first high school, diploma, associate, bachelor, and master respectively have been 2.5, 2.57, 3.12, 3.57 and 3.58. In 2012 the holders of primary, the first high school, diploma, associate, bachelor, master and doctorate, respectively; 1.33, 1.73, 2.47, 3.72, 4, 4.48, and 5.17 times of illiterate person have revenue. As observed, since increase in the education of female, their incomes have risen significantly.

Econometric model

In order to estimate the returns to education for female Mincer's earning function used:

$$\overline{\ln Y_{ct}} = \gamma + \beta_1 \overline{Edu_{ct}} + \beta_2 \overline{X_{ct}} + \beta_3 \overline{X_{ct}^2} + \alpha_c + \overline{U_{ct}}$$

Recent equation is based on the average cohort for each year where in:

c: represents the age group

t: represents the time

γ : cohort fixed effects

β_1 , β_2 , β_3 : parameters that must be estimated

α_c : unobserved heterogeneity of individuals (such as the ability of the person)

$\overline{U_{ct}}$: Average error components

For the estimation of model for females in urban areas of Iran in 1991- 2012 pseudo panel data modeling is used. In this study, 22 periods and 9 age groups are used to form the cohorts. Each age group in the 5-year period is divided.

Modeling pseudo panel model's variables are examined:

$\overline{\ln Y_{ct}}$: Average logarithm of income in the age group at time t c

$\overline{Edu_{ct}}$: the average years of education in the age group at time t c

$\overline{X_{ct}}$: Average age or experience of people in the group c at time t

Results

The results of the estimated model are shown in Table 3. In the first model, age and its square, and in the second model, work experience and its square is used.

Table3: The results of estimation using pseudo-panel data based on maximum likelihood for the years 1991- 2012

Variable	Model 1			Model 2		
	coefficient	Statistics t	Prob	coefficient	Statistics t	Prob
Cons	11.39	1858.34	0.000	12.62	1667.07	0.000
Mean Education	0.134	161.85	0.000	.0196	304.72	0.000
MeanAge	0.129	179.39	0.000	-	-	-
MeanAge2	-0.0012	-113.79	0.000	-	-	-
MeanExper	-	-	-	0.072	367.80	0.000
MeanExper2	-	-	-	-0.0007	-133.72	0.000
Prob> F = 0.000			Prob> F = 0.000			
R sq.: Within=0.95			R sq.: Within=0.94			
Between=0.92			Between=0.92			
Overall=0.45			Overall=0.42			
Observation= 29758			Observation= 29758			
Number of groups= 22			Number of groups= 22			

Source: research findings

All coefficients are significant in both model and F represents general significant of model. Based on the results first and second model logarithm average education has positive and significant impact on earnings. While between age and income and experience and income, there is an inverse U relationship.

Conclusion

The results of the model indicate that education had positive and significant impact on female's income in urban areas during the studied period. Literacy levels have a significant positive effect on revenue, in other words with increasing levels of education from one educational level to another level, income increases. The relationship between age and income as well as experience as a U upside down. This means that with age / experience first fall, then reach the point of maximum revenue increases but others are not expected to increase with age/years of experience to increase revenue.

Bibliography:

- Altonji, J.G. (1993), 'The Demand for and Return to Education when Education Outcomes are Uncertain', *Journal of Labor Economics*, 11 (1, part 1): 48–83.
- Angle, J. and Wissman, D.A. (1981), 'Gender, College Major, and Earnings', *Sociology of Education*, 54: 25–33.
- Brown, C. and Corcoran, M. (1997), 'Sex-Based Differences in School Content and the Male-Female Wage Gap', *Journal of Labor Economics*, 15 (3, part 1): 431–465.
- Deaton, A. (1985). Panel data from a time series of cross-sections. *Journal of Econometrics*, 30, 109-126.
- Emadzadeh, M. (2003). The importance of investing in women's education, *women Research*, Volume 1, Volume 2, Issue 7, pp. 140-115.
- Jorgenson, D.W. (1995). Postwar U.S. Economic Growth, *Cambridge, MA: MLT Press*.
- Mincer, J. (1974). Schooling, experience and earnings. New York, National bureau of economic research, 83-96.
- Naderi, A. (2011). Training for specialized jobs and business investment rate of return in Iran. *Quarterly Journal of Economics and modern business*, numbers 23, 24, 271.
- Strauss, J. &Beegle, K. (1996). Intra Household Allocations, MSU International Development, Working paper No. 62, East Lansing, Michigan State University.
- McNown, R. &Warunsiri, S. (2010). The return to education in Thailand: a pseudo panel approach. *World Development*, 1616-1625.
- Senobari, M. (2009). Introduction to human capital, police bimonthly human development, Issue 22, April and May 2009.
- Strauss, J. &Beegle, K.(1996). Intra Household Allocations, MSU International Development, Working paper No. 62, East Lansing , Michigan State University.
- Todaro, M. (1986). *Economic development in the Third World*, Vol.I, translator Ali Farjadi, PBO Tehran, p. 868.

Table 1: The number of Females according to education level in the years 1991-2012

year	Edu_group	illiterate	elementary	First High school	Diploma	Associate	Bachelor	Master	Doctorate
1991	Number	120	105	259	25	112	67	7	-
	Percent	0.17	0.15	0.37	0.035	0.16	0.09	0.01	-
1992	Number	110	131	316	14	178	85	5	-
	Percent	0.13	0.15	0.37	0.016	0.21	0.1	0.006	-
1993	Number	70	74	238	23	134	69	5	-
	Percent	0.11	0.12	0.38	0.037	0.21	0.11	0.008	-
1994	Number	133	124	395	36	201	166	12	-
	Percent	0.12	0.11	0.37	0.033	0.18	0.15	0.011	-

1995	Number	212	234	619	47	353	292	17	-
	Percent	0.12	0.13	0.34	0.026	0.19	0.16	0.009	-
1996	Number	98	145	69	396	221	198	13	10
	Percent	0.085	0.12	0.06	0.34	0.19	0.17	0.011	0.008
1997	Number	100	154	50	403	224	210	13	14
	Percent	0.085	0.13	0.042	0.34	0.19	0.17	0.011	0.011
1998	Number	82	99	49	311	151	202	16	3
	Percent	0.089	0.13	0.042	0.34	0.19	0.17	0.011	0.003
1999	Number	119	182	91	455	298	250	17	5
	Percent	0.083	0.12	0.064	0.32	0.21	0.17	0.011	0.0035
2000	Number	88	163	76	401	265	268	20	13
	Percent	0.068	0.12	0.058	0.3	0.2	0.2	0.015	0.01
2001	Number	99	155	65	405	250	306	21	7
	Percent	0.07	0.11	0.05	0.3	0.19	0.23	0.016	0.005
2002	Number	115	157	87	491	294	428	26	14
	Percent	0.07	0.1	0.05	0.3	0.18	0.26	0.016	0.008
2003	Number	97	148	68	354	221	335	18	13
	Percent	0.077	0.11	0.05	0.28	0.17	0.26	0.014	0.01
2004	Number	69	135	47	338	236	359	20	10
	Percent	0.05	0.11	0.038	0.27	0.19	0.29	0.016	0.008
2005	Number	117	150	78	385	277	419	25	10
	Percent	0.08	0.1	0.053	0.26	0.18	0.28	0.017	0.006
2006	Number	104	137	88	413	296	455	39	5
	Percent	0.06	0.089	0.057	0.26	0.19	0.29	0.025	0.003
2007	Number	91	146	94	431	331	471	38	21
	Percent	0.05	0.089	0.057	0.26	0.2	0.29	0.023	0.012
2008	Number	110	172	122	424	426	707	39	4
	Percent	0.054	0.085	0.06	0.21	0.21	0.35	0.019	0.002
2009	Number	136	176	98	375	311	629	19	8
	Percent	0.077	0.1	0.055	0.21	0.17	0.35	0.01	0.005
2010	Number	116	164	80	342	337	691	54	10
	Percent	0.06	0.09	0.04	0.19	0.18	0.38	0.03	0.005
2011	Number	90	119	87	321	285	661	72	11
	Percent	0.05	0.07	0.05	0.19	0.17	0.4	0.04	0.006
2012	Number	83	124	81	290	262	689	85	9
	Percent	0.05	0.07	0.05	0.17	0.16	0.42	0.05	0.005

Source: research findings

Table 2: Females Average annual earnings (Rial) in each education level in the years 1991-2012

year	illiterate	elementary	First High school	Diploma	Associate	Bachelor	Master	Doctorate
1991	341932.2	566176.9	867945.3	879942.5	1069717	1222938	1226464	-
1992	435578.6	640983.1	1085645	1147132	1467095	1712276	2380000	-
1993	369055.7	882502.5	1253298	1993109	1735221	1903430	2101304	-
1994	611962.4	1081034	1545412	2091787	1823329	2510828	2851667	-
1995	821737.8	1117815	1895900	2691417	2260184	2801548	3757199	-
1996	945183.7	1391636	2442986	3146315	3255255	3965649	3476923	5720000
1997	1265909	1711544	3110180	3800578	4153471	5341676	6700000	6921429
1998	1576805	1948543	3832347	5071105	6146443	6377071	10156250	24833333
1999	1818527	2614187	4870879	5729982	6955779	7544939	11872546	13800000
2000	2112818	2475404	4645132	7023019	8769263	8860674	10720000	14769231
2001	2699547	3282500	4997846	8107309	9947560	10730261	17019048	16385714
2002	2881235	4089236	7735977	9595552	12497745	13612126	18148274	25821429
2003	2846186	4918426	7997500	11842506	15060724	15431214	20627778	25100000
2004	4142971	7227000	10552553	13956769	18073729	19722284	22250000	1.1E+08
2005	5059838	7225667	11551923	16867247	22183069	24404630	33928000	46180000
2006	5331827	8236438	11933409	19998765	27242872	29193517	47435897	78220000
2007	7382637	9930411	11802234	22815220	31583082	35074830	43544737	65190476
2008	10517364	12674570	15467049	28654540	36088967	39546483	46384615	1.28E+08
2009	8633235	12121909	20158673	28666667	45081029	43192051	47684211	84500000
2010	9946983	13732439	19206250	32767398	43037685	49915919	49518519	1.45E+08
2011	15790000	18571219	22372414	38128660	50130175	57532980	61694444	97181818
2012	16453012	21987903	28598766	40691724	61335115	65943716	73752941	85222222

Source: research findings

National Academy of Sciences of the Republic of Armenia Russian-Georgian-Turkish relations in 1760-1770-ies

After the assassination of Nadir Shah, for a long time there was no strong central authority in Iran as a result of the ongoing rivalry for the throne. As a result of the absence of central authority khanates, nobility and other authorities the South Caucasus had semi-independent status almost for half a century. These authorities, Eastern kingdom,¹ as well as other authorities in Iran were regularly at war against each other, fighting for dominance, holding independence. As Iran had no influence over the South Caucasus region Turkey and Russia tried to spread their authority in the relevant region. These countries were avoiding to openly intervene in political process of South Caucasus, due to the close ties they had with the various rulers of Transcaucasia, who applied for help.

During the Russian-Turkish wars, occurring regularly in the 18th century despite the fact that the military activities took place mainly in Europe, Russia wanted to create problems for Turkey in the Transcaucasia, forcing Turkey to centralize a part of power in the East, or at least not to focus all the attention on European front. In such circumstances king Solomon, Teimuraz II and Heraclius II tried to have a powerful ally like Russia in order to protect their independence from Turkey and later from Iran. Not only Turkey threatened Georgian stability, but also muslim rulers of the region, Lezgins in particular, who regularly, invaded territories of Georgian kingdoms, ruined the country and captured the population, mostly being instigated by Turkey. Introducing the consequences of the invasion of Lezgins in Kartli and Kakheti kingdom the Russian representative in Georgia writes “There is little population in the country of Heraclius, one-third of the land is deserted”.² According to academics Gildenshted who visited Georgia in 1772 “Heraclius II `s state was so weak that he was unable to defend the land from invasions of its frail neighbors, as well as to properly exploit the mines”.³ Before that

¹ Kingdoms Kartli and Kakheti were ruled by Teimuraz II (1744-1760) with his son Heraclius II (1744-1762). In 1762 Kartli and Kakheti joined under the rule of Heraclius II as a united kingdom. Since then kingdom of Heraclius II was also called Georgia in sources and documents of the time, we will consider the Kingdom of Heraclius II under the name of Georgia in this work too.

² **A. Tsagareli**, *Diplomas and Other Historical Documents of the 18th Century Relating to Georgia*, Volume 1, 1768-1774, St Petersburg 1891, p. 358.

³ The geographical and static description of Georgia and Caucasus according travel of academics Gildenshtend through Russia to caucasus mountains in 1770, 1771, 1772 and 1773 years, St. Petersburg, 1809, p.273.

the king of Kartli Teimuraz II, expecting Russia's help in this hard situation, left his kingdom to his son Heraclius II, the king of Kakheti and went to Russia in 1760.⁴ But Russian royal court didn't rush to deepen Russian-Georgian relations. The Sublime Porte was following the Russian-Georgian relations and had negative attitude towards their strengthening. And at that time Russia avoiding a new war with Turkey, did not want to endanger the fragile peace with deepening relations with Georgia. Russia avoided to interfere in the internal affairs of Georgia and Iran openly and did everything for Turkey to behave in a similar way. Perhaps this is the reason that the Board of Foreign Affairs was afraid that Teimuraz's visit might increase tension and suspicion in Turkey.⁵ The entrance of the delegation to Moscow was allowed only after the assertions and the consent introduced to the Sultan's government that the delegation was there only for a friendly visit and pursued no other agenda.⁶ While in Kizlyar assignee of the Board of Foreign Affairs Frauendorf was ordered to let Teimuraz II access to Russia only for a residential stay, conducting no other affairs.⁷ These precautions of Russian authorities had no impact on Teimuraz II's real goal. Having a conversation with the Chancellor M. Vorontsov, he asked for military and financial support for defending his country and raiding Iran, assuring Vorontsov that the desired Candidate for Russia and Georgia would ascend to the throne.⁸ However Russian authorities did not rush to lend helping hand to Georgia and bilateral relations would not go beyond negotiations. Despite such careful attitude of Russia towards Russian-Georgian relations, Turkey viewed any progress in Russian-Georgian relations as an organized alliance against Turkey, and The Georgian Imereti and Kartli-Kakheti kingdoms were perceived by Turkey as allies of Russia in the Caucasus against Turkey. A number of factors contribute to the formation of such opinion in Turkey: King Solomon of Imeretia managed to defeat with small forces the Turkish army in a series of battles in the 1760's,⁹ Western and Turkish media wrote about Irakli II's victories, Heraclius II allegedly captured Isfahan and made anti-Turkish calls; in 1761 Russian-Austrian anti-Turkish alliance signed in 1746 was renewed, Russian Chancellor M. Vorontsov wanted to use the liberation movements of Christians of Turkey in the fight against Turkey.¹⁰ Perhaps due to these factors people began to speak in Turkey that the Georgians are experiencing great progress with the help of the Russians.¹¹ Besides Teimuraz II, in 1762

⁴ **A. Ioannesyan**, Joseph Emin, Yerevan 1945, p. 70.

⁵ **O. Markova**, Russia, the Caucasus and International Relations in the XVIII Century, Moscow 1966, p. 129.

⁶ **O. Markova**, *ibid*, p. 130.

⁷ **M. Voloxonski, V. Muxanov**, **Caucasian vector of Russian policy, documentary collection**, v. 1, Moscow, 2011, p. 621.

⁸ *Ibid*.

⁹ For more details see **A. Ioannesyan**, Joseph Emin, p. 160.

¹⁰ **A. Ioannesyan**, *ibid*, p. 94.

¹¹ **O. Markova**, *ibid*, p. 130.

Montenegrins also turned to Catherine the Great at the request of fight against Turkey. The Greeks, in their turn, assured the Empress that in case of war they would fight against the Sultan with the 50-thousand army.¹² Due to the tension in Russian-Turkish relations in the 1760's in Transcaucasia the progress of the Russian troops on one hand and the Turkish troops on the other hand was expected. Although on June 10, 1764 Simeon I of Yerevan reported to the representative of Russia that the rumors about the intention of troops raiding by Turkey were far from reality, Tbilisi residents were terrified of the Turkish attack throughout 1764, because Turkey openly threatened Georgia with war.¹³ In 1768, when the Turkish war was declared, the military council decided to raise the Eastern Christians against Turkey in order to press the Muslim empire from four sides as Catherine the Great said. For this purpose people were sent to the Greeks and the Slavs, i.e Montenegrins. But all in vain.¹⁴ Turkey, in its turn, took steps to incline the Kabardiniars, the Crimean Tatars and the Turks against Russia. The latter were causing great trouble for the Russians. In addition, the sultan sent a delegation to Dagestan feudal lords trying to persuade them to act against Georgia.¹⁵ Wanting to punish the Kurds¹⁶ raiding the Georgian borders, in 1769 Heraclius II invaded and destroyed villages in Kars.¹⁷ It was decided to send 4000 soldiers to support Georgia in its struggle against Turkey.¹⁸ Overestimating the possibilities of the Georgian kings, Russian court had high hopes with anti-Turkish actions of the Georgian kings. In her letter to the famous enlightening Voltaire Empress Yekaterina II praised Heraclius II, and in her letter to General Rumyantsev she wrote that the Georgians campaigned against Turkey: Heraclius II with 30,000 and Solomon with 20,000 troops.¹⁹

Georgian kings, in their turn, wanted the Russian troops to move towards the South Caucasus and settle the issue of security in their areas with the help of Russian soldiers. Perhaps this is proved by a letter written to the Russian authorities in 1769, where Heraclius II stated that he hoped to serve the Empress from birth. Then, tried to point out the benefits that Russia might have from sending troops to Georgia, he says there are mines of gold and silver and other precious minerals in

¹² M. K. Zulalyan, *Issues of The Armenians of the 13-18th centuries by European Authors*, book A, Political History, Yerevan 1990, p. 233.

¹³ A. Ioannesyan, Joseph Emin, p. 166.

¹⁴ A. Tsagareli, *Russia's Relations with the Caucasus in the 16-18 Centuries*, Speech by prof. A. Tsagareli on February 8, 1891, St. Petersburg, 1891, p. 38.

¹⁵ I.G. Butkova, *Materials for a New History of the Caucasus*, Part. 3, St. Petersburg 1869, p. 3.

¹⁶ I.G. Butkova, *ibid*, p. 112.

¹⁷ See Gyut Aghaneants, *Archive of Armenian History, Record of Simeon II, 1767-1776*, Tbilisi 1908, p. 117. Heraclius during the invasion of 1767 made the Kurds pay him tribute See Gyut Aghaneants *Archive of Armenian History, Record of Simeon II, Simeon II record, 1767-1776*, Tbilisi 1908, p. ԶԶԴ.

¹⁸ A. A. Tsagareli, *Russia's Relations with the Caucasus in the 16-18 Centuries*, p. 39.

¹⁹ *ibid*, p. 41.

his land and asks him to send the experts with the troops to operate those mines. Heraclius II writes that he can equip about fifty thousand people among his subjects, the population of Georgia, the Ararat Armenians and others.²⁰ It should be noted that it would not have been easy for Heraclius II to arm about fifty thousand people, so this figure indicated by Heraclius II had to be approached with strict reservations taking into consideration that by this letter Heraclius II aimed to inspire the Russians to send troops to Georgia. At that time, Georgia could provide Russian treasury 250 000 rubles at most, a small amount of money which was not enough even to pay the expenses of the Russian army by Heraclius II.²¹

In 1771 Heraclius II formally applied to the Russian court with a request to be under the auspices of Russia.²² But Heraclius II's appeal did not reach its goal: the Russo-Turkish War ended by the Kuchuk Kaynarji Treaty signed on July 10, where according to the point concerning Georgia Turkey was obliged not to bother Georgia.²³ It was obvious that this condition was far from the expectations of Heraclius II. On 24 August 1774, Heraclius II in the letter written to N. Panin describes the Turks, the Persians and the Lezgins as a major threat to the security of Georgia.²⁴ It should be pointed out that the Kuchuk Kaynarji Treaty did not play a significant role in defending Georgia from Turkey.

Thus, since the 1760s Temuraz II's and Heraclius II's policy of securing Georgian lands with the help of Russian weapons didn't have a significant progress. Though Russia was interested in spreading its influence in South Caucasus, although the Russian authorities did not rush to carry out military actions in South Caucasus and only hindered the expansion of Turkey's policy in South Caucasus, which was in the interest of Georgia. As a fact, in the respective period Russian-Georgian relations were strained, which subsequently led to annexation of Georgia by Russia.

²⁰ A. Tsagareli, *Diplomas and Other Historical Documents of the 18th Century Relating to Georgia*, Volume 1, 1768-1774, p. 432.

²¹ N. Dubrovin, *History of War and Russian Rule in the Caucasus*, Vol. 2, St. Petersburg 1886, p. 2.

²² P. Butkov, *op.cit.*, p 126.

²³ *ibid* p. 134.,

²⁴ O. Markova, *op.cit.*, p. 168-169.

მირანდა ბაშელიშვილი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, თბილისი, საქართველო

ირანი და მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტი

XX საუკუნის 90-იან წლებში საბჭოთა კავშირის დაშლის, აზერბაიჯანის და სომხეთის დამოუკიდებლობის მოპოვებისა და გაეროში გაწევრიანების შემდეგ, ყარაბაღის კონფლიქტმა საერთაშორისო ხასიათი მიიღო. ირანი, საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მიზნებიდან გამომდინარე, თავიდანვე აქტიურად იყო ჩართული მოსაზღვრე აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის მიმდინარე მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის მოგვარებაში.¹ 1992 წლის მარტში ორივე მხარის მოთხოვნით ირანის ისლამური რესპუბლიკა შუამავალი აღმოჩნდა და სამედიატორო ფუნქცია მიენიჭა. 1992 წლის 7 მაისს, ირანი მაშინდელი პრეზიდენტ ჰაშემი რაფსანჯანის მცდელობით, აზერბაიჯანისა და სომხეთის პრეზიდენტები ერთმანეთს შეხვდნენ და ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ. თუმცა აღნიშნული შეთანხმება მალევე დაირღვა, ომი გაგრძელდა და უფრო ინტენსიური გახდა. სომხეთის ძალებმა წარმატება მოიპოვეს მთელ მთიან ყარაბაღზე.

ირანის აქტიური საშუამავლო პოლიტიკა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტთან დაკავშირებით პრაგმატული მიზნებით იყო განპირობებული:

➤ ეროვნული უსაფრთხოების ინტერესებიდან გამომდინარე, ირანი მხარს უჭერს კონფლიქტის სწრაფ მოგვარებას. ქვეყნის საზღვრებთან საომარი მოქმედებების მიმდინარეობა ქვეყნის უსაფრთხოებას კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს.

➤ ქვეყნის ნაციონალისტური და ეთნიკური აზერბაიჯანელი მოსახლეობა მთავრობაზე ზეწოლას ახდენდა თეირანის კონფლიქტში „ჩართვის“

¹ ირანის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრის, მანუჩეჰრ მოთაქის განცხადებით: „მსგავსი კონფლიქტები წარმოადგენს კავკასიის რეგიონისთვის ტვირთს და ცუდ გავლენას ახდენს რეგიონულ პროექტებზე, რეგიონის ქვეყნებს შორის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებზე. თეირანი მხარს უჭერს კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით მოგვარებას და გამოიყენებს ყველა შესაძლებლობას ამ საკითხის სამართლიანად გადაწყვეტისთვის“.

მიზნით. არსებობდა ირანელი, ახალგაზრდა აზერბაიჯანელთა ჯგუფების მიერ საზღვრის არალეგალურად გადაკვეთისა და კონფლიქტში ჩართვის ფაქტები.²

➤ კონფლიქტის გახანგრძლივება ზრდის ირანში ლტოლვილების გადადინების შანსს (ერაყელ და ავღანელ ლტოლვილებთან ერთად ირანისთვის ახალი პრობლემაა). 1993 წელს ირანის საზღვრებს, ნახიჩევანში არსებული საბრძოლო მოქმედებების შემდეგ, 200,000 აზერბაიჯანელი ლტოლვილი მიადგა.

➤ კონფლიქტში საშუამავლო როლით ირანი ცდილობდა დაეფიქსირებინა საკუთარი თავი, როგორც რეგიონული ძალისა, და დაებალანსებინა რეგიონში რუსეთის და თურქეთის გავლენა.

1992 წელს, აზერბაიჯანის არჩევნებში „სახალხო ფრონტი“-ის გამარჯვებისა და პრეზიდენტად აბდულფაზლ ელჩიბეის გამარჯვების შემდეგ, ირანის საშუამავლო როლი მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტში შემცირდა. აზერბაიჯანის პრეზიდენტმა უარი თქვა ირანის მხრიდან მომავალ ყველა ინიციატივაზე. მის პერიოდში გააქტიურდა „სამხრეთ“ და „ჩრდილოეთ“ აზერბაიჯანის გაერთიანებისა და ერთიანი აზერბაიჯანის შექმნის საკითხიც, რაც პირდაპირ საფრთხეს უქმნის ირანის ტერიტორიულ მთლიანობას. ამასთანავე, 1992 წელს მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის მოგვარებასთან დაკავშირებით შეიქმნა „მინსკის ჯგუფი“³, რომლის მოღვაწეობას განსაკუთრებული შედეგები არ მოჰყოლია.

1993 წელს აზერბაიჯანის პრეზიდენტი გახდა ჰეიდარ ალიევი. ირანმა საკუთარი მხარდაჭერა აშკარად გამოხატა მის მიმართ და საკუთარი საშუამავლო როლიც გააქტიურა. თავრიზში ვიზიტისას ირანის სულიერმა ლიდერმა აიათოლა ალი ხამენეიმ მხარი დაუჭირა ახალ პრეზიდენტს, განაცხადა ირანის როლის გააქტიურებაზე და ღიად გააკრიტიკა სომხეთის ქმედებები მთიან ყარაბაღში. 1993 წლის 31 ოქტომბერს აზერბაიჯანსა და

² აზერბაიჯანსა და სომხეთს შორის საომარი მოქმედებების ფონზე, თავრიზში, ადგილობრივ და უზბეკურ საფეხბურთო გუნდს შორის შეჯიბრისას, ირანელი აზერბაიჯანელებისგან გაისმა შეძახილები: „ყარაბაღი ჩვენია და ჩვენი იქნება“.

³ აღნიშნულ ჯგუფს ხელმძღვანელობს საფრანგეთი, რუსეთი და აშშ. მასში შედიან ასევე ბელარუსი, გერმანია, იტალია, პორტუგალია, ჰოლანდია, შვედეთი, ფინეთი, თურქეთი, აზერბაიჯანი და სომხეთი.

სომხეთს შორის დაიდო ახალი შეთანხმება ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ, რომელმაც მხოლოდ რამდენიმე დღე გასტანა.

შემდგომ პერიოდში, ისლამური რესპუბლიკის დასავლეთთან და ამასთანავე, აზერბაიჯანთან ურთიერთობების გაუარესების გამო, თეირანის საშუამავლო როლი შესუსტდა. 1994 წ. აზერბაიჯანმა ხელი მოაწერა „საუკუნის ხელშეკრულებას“ დასავლეთის სანავთობო კომპანიებთან. იმავე წლის ნოემბერში ირანი და აზერბაიჯანი შეთანხმდნენ, რომ 5% საერთაშორისო სანავთობო წილიდან ირანს გადაეცემოდა. 1995 წელს, თებერვალში ამ საკითხის შესახებ აზერბაიჯანის სანავთობო და ირანის ეროვნულ სანავთობო კომპანიას შორის ხელშეკრულებაც დაიდო, რომლითაც აზერბაიჯანმა აღნიშნული წილი ოფიციალურად ირანს გადასცა. შემდეგ კი, დასავლეთის წინააღმდეგობის და ამერიკის ზეწოლის შედეგად, 1995 წლის მარტში ირანის წილი (5%) აზერბაიჯანის მხრიდან ცალმხრივად გაუქმდა.

2009 წ. კვლავ აქტუალური გახდა ირანის საშუამავლო როლი ყარაბაღის კონფლიქტის მოგვარებაში. 2009 წლის 19 აპრილს აზერბაიჯანის რესპუბლიკამ ოფიციალურად განაცხადა თანხმობა ირანის სამედიატორო როლზე, ხოლო იმავე წლის 21 აპრილს სომხეთი არ დაეთანხმა. მიუხედავად ინტენსიური ურთიერთობისა ირანსა და სომხეთს შორის, შესაძლოა სომხეთში არ სჯერათ ირანის ობიექტურობისა ყარაბაღის საკითხთან მიმართებაში, რადგან კონფლიქტის მეორე მხარე (აზერბაიჯანი) მუსლიმური ქვეყანაა. ამასთანავე, სომხეთს მნიშვნელოვან დახმარებას უწევს კონფლიქტში აქტიურად ჩართული რუსეთი, რომლის ინტერესებსაც ეწინააღმდეგება ირანის, როგორც რეგიონული ძალის, გააქტიურება კონფლიქტის მოგვარებაში.

2013 წელს, ირანის პრეზიდენტად ჰასან რუჰანის არჩევის შემდეგ, ოფიციალური თეირანის მხრიდან კვლავ გაჟღერდა მზადყოფნა მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტში საშუამავლო როლის შესრულებაზე. 2016 წლის აპრილში კი, მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გამწვავებისა და საომარი მოქმედების დაწყებისთანავე, ირანმა ოფიციალური განცხადებები გაავრცელა და მხარეებს ვითარების დეესკალაციისკენ მოუწოდა:

➤ მთიან ყარაბაღში ვითარების გამწვავებისთანავე, **ირანის თავდაცვის მინისტრი** ჰოსეინ დეჰყანი აზერბაიჯანელ და სომეხ კოლეგებს ტელე-

ფონით ესაუბრა და მათ საომარი მოქმედებების შეწყვეტისა და კრიზისის მოლაპარაკებების გზით მოგვარებისკენ მოუწოდა.

➤ **ირანის საგარეო საქმეთა სამინისტრომ** შემოთქვა გამოთქვა მთიან ყარაბაღში ვითარების გამწვავების გამო და მხარეებს კონფლიქტის მშვიდობიანი გზით გადაწყვეტისკენ მოუწოდა.

➤ ერთობლივი განცხადება გაავრცელეს **ირანის მეჯლისში ირანისა და აზერბაიჯანის და ირანისა და სომხეთის სამეგობრო ჯგუფის ხელმძღვანელებმა**. მათ სომხეთსა და აზერბაიჯანს ვითარების დეესკალაციისა და პროცესის მოლაპარაკებების ჭრილში გადაყვანისკენ მოუწოდეს.

ისლამური რესპუბლიკის ოფიციალური პოზიცია, აღნიშნული განცხადებების მიხედვით, კონფლიქტის მიმართ ნეიტრალურია, განსხვავებით თურქეთისგან, რომელიც ღიად უჭერს აზერბაიჯანს მხარს. თუმცა ამ შემთხვევაში თურქეთის მხარდაჭერა განცხადებებს არ გასცდენია. თეირანის მიერ განცხადებების გავრცელების ოპერატიულობა ქვეყნის ეროვნული ინტერესებიდან და მისთვის მნიშვნელოვან რეგიონში ფართომასშტაბიანი საომარი მოქმედებების დაწყების საფრთხით არის განპირობებული. აღსანიშნავია, რომ საომარი მოქმედებების პერიოდში ირანის ტერიტორიაზე, კერძოდ, აღმოსავლეთ აზერბაიჯანის პროვინციაში, სამჯერ ჩამოვარდა საარტილერიო ჭურვი (არაოფიციალური ინფორმაციით, სომხეთის მხრიდან). ირანულმა მხარემ, აღნიშნულ შემთხვევასთან დაკავშირებით, სომხეთიც და აზერბაიჯანიც ოფიციალურად გააფრთხილა, ხოლო მათ პირობა დადეს, რომ მსგავსი რამ აღარ განმეორდება.

მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის გამწვავების პირობებში, კიდევ ერთხელ დაფიქსირდა რუსეთის გავლენა სამხრეთ კავკასიის რეგიონში და, შესაბამისად, რეგიონის კონფლიქტების მოგვარებაში რუსეთის პოზიციის გამაძლიერებელი მნიშვნელობას გაესვა ხაზი. ამასთანავე, რუსეთმა საკუთარი სტრატეგიული ინტერესებიდან გამომდინარე – დასავლეთთან კონფრონტაციისა და ირან-დასავლეთის ურთიერთობების დარეგულირების დაწყების ფონზე, აზერბაიჯანთან გამართულ მოლაპარაკებებში ირანიც „ჩართო“. 2016 წლის 7 აპრილს ბაქოში ირანისა და რუსეთის საგარეო საქმეთა მინისტრები აზერბაიჯანელ კოლეგას შეხვდნენ და ენერგეტიკული თანამშრომლობის საკითხებთან ერთად, მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის მოგვარების გზებზე ისაუბრეს.

იმ ფაქტის გათვალისწინებით, რომ ირანში დაახლოებით 25 მილიონი ეთნიკური აზერბაიჯანელი ცხოვრობს და საკმაოდ მნიშვნელოვანია სომხური ლობის გავლენაც, ნაკლებად მოსალოდნელია თეირანმა ოფიციალურად, სომხეთს ან აზერბაიჯანს დაუჭიროს მხარი. ირანისთვის, რომელიც სამხრეთ კავკასიას დასავლეთთან პოლიტიკურ-ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარების საშუალებად განიხილავს, მნიშვნელოვანია რეგიონში სტაბილური და უსაფრთხო გარემოს შექმნა. თეირანი არსებულ ვითარებაში საკუთარ ძალისხმევას სწორედ აქეთკენ მიმართავს და ასევე, შეეცდება შუამავლის როლის მორგებით, რეგიონში საკუთარი გავლენა დააფიქსიროს. აღსანიშნავია, რომ ირანისთვის სამხრეთ კავკასიაში არსებული ძალთა ბალანსი მეტ-ნაკლებად მისაღებია. არსებული ვითარების რომელიმე რეგიონული აქტორის, ამ შემთხვევაში რუსეთის, სასარგებლოდ შეცვლა, არ შედის თეირანის ინტერესებში. გრძელვადიან პერსპექტივაში, მთიანი ყარაბაღის კონფლიქტის დარეგულირების სანაცვლოდ, აზერბაიჯანის რუსეთის ინტეგრაციულ პროცესებთან მიერთება, რაც რუსეთის მხრიდან უკვე გაუღერდა, ირანის საზღვრებთან ძლიერი აზერბაიჯანის არსებობას ნიშნავს, რაც აზერბაიჯანში არსებულ „ერთიანი აზერბაიჯანის შექმნის“ იდეას კიდევ უფრო გაააქტიურებს. ამის გამოცდილება ირანს არცთუ შორეულ წარსულში, საბჭოთა კავშირის არსებობის პერიოდში აქვს. ამასთანავე, ბაქოსა და მოსკოვს შორის სტრატეგიული ურთიერთობების განვითარება, გაურთულებს ირანს საკუთარი ინტერესების დაცვას კასპიის ზღვის სამართლებრივი სტატუსის განხილვისას.

ირანის პოზიცია საქართველოს კონფლიქტური რეგიონების მიმართ

მართალია, საქართველოს არ აქვს უშუალო საზღვარი ირანთან, მაგრამ ისტორიულად და გეოპოლიტიკურად შეიძლება ჩვენი ქვეყანა ირანის მეზობლად ჩაითვალოს. საქართველოსა და ირანის ურთიერთობას დიდი ხნის ისტორია აქვს. დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, ირანი ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა იყო, რომელმაც საქართველოს დამოუკიდებლობა ცნო და მასთან პოლიტიკური ურთიერთობა დაამყარა.

**ირანის ისლამური რესპუბლიკა მხარს უჭერს საქართველოს
ტერიტორიულ მთლიანობას და სუვერენიტეტს, რაც დამტკიცდა წლების
განმავლობაში ორ ქვეყანას შორის არსებული ურთიერთობით**

ირანს საქართველოს კონფლიქტური რეგიონების მიმართ თავისი მიდგომა და პოზიცია გააჩნია. ირანის ისლამურ რესპუბლიკას, ყარაბაღის კონფლიქტისაგან განსხვავებით, აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის კონფლიქტში სამედიატორო ფუნქციის შესრულების სურვილი არ გამოუთქვამს, მაგრამ პოზიცია ნათლად აქვს გამოხატული.

ოფიციალური თეირანის პოზიცია ნათლად გამოვლინდა 2008 წლის აგვისტოს ომის დროს. საომარი მოქმედებების დაწყების შემდეგ, პირველი განცხადება, რაც გამოაქვეყნა ირანის ისლამური რესპუბლიკის ოფიციალურმა საინფორმაციო სააგენტომ - “IRNA” (11 აგვისტოს), ეს იყო თბილისში ირანის საელჩოს მიერ გაკეთებული განცხადება, რომ ისინი არ ისურვებენ კონფლიქტის შემდგომ გამწვავებას. ერთ-ერთი ოფიციალური განცხადება, რომელიც შეეხებოდა კავკასიის შეიარაღებულ კონფლიქტს, იყო ირანის ისლამური რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა სამინისტროს მაშინდელი პრესმდივნის – ჰ. ყაშყავის მიერ გაკეთებული: „**ირანის პოზიცია საქართველოს კრიზისთან დაკავშირებით ნეიტრალურია**”.

ირანის ისლამური რესპუბლიკის მაშინდელმა პრეზიდენტმა მაჰმუდ აჰმადინეჟადმა 2008 წლის 28 აგვისტოს, დუშამბეში ავღანეთისა და ტაჯიკეთის ოფიციალურ პირებთან შეხვედრისას (შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაციის სხდომის ფარგლებში), ღიად დაუჭირა მხარი რუსეთს და მიუთითა ამ კონფლიქტის ფორმირებაში უცხო ქვეყნების როლზე. მანვე ბოლო მოვლენების მიზეზად დაასახელა მსოფლიოს ერთპოლუსიანი ხედვა და რეგიონის საქმეებში გარეშე ძალების ჩარევა. აჰმადინეჟადმა კონფლიქტის მოგვარების მთავარ პირობად მიიჩნია: პატივისცემა კანონისა და სამართლიანობისადმი, ზერეგიონული ძალების მიერ ჩარევაზე ხელის აღება და რეგიონის ხალხებისა და სახელმწიფოების მიერ კონფლიქტის ერთმანეთში მოგვარება.

მიუხედავად ასეთი განცხადებებისა, ირანის პრეზიდენტმა ჟურნალისტების კითხვაზე, აღიარებს თუ არა ირანი მომავალში, რუსეთის მსგავსად, “სამხრეთ ოსეთისა” და აფხაზეთის დამოუკიდებლობას, პირ-

დაპირი პასუხის გაცემას თავი აარიდა და ისევ მიუთითა რეგიონში უცხო ძალების და, მათ შორის, სიონისტების აქტიურ მოქმედებაზე.

აღსანიშნავია, რომ ირანში ოპოზიციის წარმომადგენლებმა გააკრიტიკეს აჰმადინეჟადის პოზიცია და განაცხადეს: “ისეთ პირობებში, როცა რუსეთს არ შეუძლია გავლენა მოახდინოს გაეროს უსაფრთხოების საბჭოს გადაწყვეტილებაზე ირანის ბირთვული პროგრამის თაობაზე, არ არსებობს არანაირი აუცილებლობა, რომ ირანმა რუსეთს მხარი დაუჭიროს სეპარატიზმის წახალისებაში”.

მიუხედავად ირანის ყოფილი პრეზიდენტის ზემოთ აღნიშნული განცხადებისა, ოფიციალური თეირანი მხარს უჭერს საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას და თეირანის მხრიდან საქართველოს ოკუპირებული ტერიტორიების აღიარების საფრთხე, არსებულ რეალობაში, არ დგას. ირანისთვის მიუღებელია სამხრეთ კავკასიაში საერთაშორისოდ აღიარებული საზღვრების შეცვლა და, ამასთანავე, ირანს, საკუთარი მოსახლეობის ეთნიკური სიჭრელიდან გამომდინარე, „არ აწყობს“ სეპარატიზმის მხარდაჭერა და მსგავსი პრეცედენტის დაშვება.

თანამედროვე პირობებში, თავისი ეკონომიკურ-პოლიტიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, ირანის ინტერესებში შედის სტაბილური საქართველო. თეირანი მომავალში კვლავინდებურად გააგრძელებს აფხაზეთისა და „სამხრეთ ოსეთის“ კონფლიქტების მიმართ ნეიტრალური პოზიციის დაკავებას ან, დასავლეთთან ურთიერთობების ნორმალიზების ფონზე, შეეცდება „კავკასიური პოლიტიკისა“ და დიპლომატიური ქმედებების ფარგლებში ხელი შეუწყოს მშვიდობის უზრუნველყოფას საქართველოს კონფლიქტურ რეგიონებში.

Miranda Basheleishvili

Professor of Ilia State University, Tbilisi, Georgia

Abstract

Southern Caucasus, with its strategic location, occupies an important place in Iran's regional policy. In the regional policy framework Tehran has collaboration and rivalry with regional and international actors such as Russia, Turkey, US and Nato. After 1979 Islamic Revolution Iran is trying to strengthen its influence in the geopolitical and economical important region.

Tehran's policy towards South Caucasus is based on historical heritage and contemporary challenges. Peace and stability in bordering south Caucasus region is in Iran's economical political interests. For Islamic republic south Caucasus is considered one of the main routes for developing economical relation with West.

Nowadays Iran seeks to influence directly or indirectly the resolution of south Caucasus conflicts. Iran is contrary to change internationally recognized borders in south Caucasus. Tehran, because of its ethnic diversity is against to support separatism. Iran supports Georgia's territorial integrity and does not recognize the independence of Georgia's separatist regions. Islamic republic always highlights importance of the peaceful resolution of conflicts. Tehran is more actively involved in resolving the Nagorno-karabakh conflict and due to objective reasons has adopted the function of the mediator: military operation on the borders endangers country's security; conflict increases the chance of refugee overflow in Iran. Iran With mediation role in Nagorno karabakh conflict tries to demonstrate itself as a regional power and to balance Russia's and Turkey's regional influence.

Rovshan SHIRALIYEV

The teacher of Ismailly State Humanitarian and Technology College, Azerbaijan Republic

Sevda GASIMOVA

Doctor of Philosophy in Philology, the teacher of Ismailly State Humanitarian and Technology College, Azerbaijan Republic

The Caucasus in the claws of the Empires

Key words: Caucasus, Azerbaijan, Georgian, Armenian, Caucasian house.

Caucasus is one of the hardest regions of the world. Two geographical areas are considered under this concept: Southern and Northern Caucasus. Its general territory is 440, 4 thousand km; the population is over 30 million. More than 50 nations reside in the Caucasus. The language difference is so rich in the Caucasus region where the border passes Rostov district of Russia in the North, Iran in the South, the Caspian Sea in the East and the Black Sea in the West that the population of the small region is divided into 3 language groups: Iberian-Caucasian, Indo-European and Turkish.

Caucasus is as diverse in religious respect. Heathenism Idolatry, Judaism, Christianity, Islam have been on the top position in the Caucasus since the known moments of history. At the moment without taking sects there are 3 religions in the Caucasus: Islam, Christianity and a little bit of Judaism. The language and the religious differences have been very important in the fortune of the Caucasus.

The region is very rich for its natural resources too. The Caucasus dazzles with its oil, gas, salt, non-ferrous and black metals, the richness of its flora and fauna. The area where the region is situated is also important geopolitically. The Caucasus region where the Northern-Southern, Eastern and Western routes crossed was an ancient Silk Road. It had always been in the centre of the attention of the world empires. It's hard to think of an Empire that did not attempt through military campaigns to subdue the Caucasus. The fate of the Caucasus, situated in the centre of Eurasia has always been tragic due to its geographical position and the natural-economic development. The old Romans who created the classical empire in the history of the mankind also tried to benefit from the richness of the Caucasus. The traces of the Roman Empire which arose before Christ, have been encountered on the foot of Boyukdash in the area of Gobustan not far from Baku, the capital of

Azerbaijan. The famous historian scientist Sara khanim Ashurbayli wrote: "The inscription in Latin, pointing to the presence of the Roman troops near Baku, on the foot of Boyukdash Gobustan are dated to 84-96 of the first century" (1). According to the scientist's opinion the name of Ramana, probably, shows presence of the Roman troops in Absheron. in the first century.

Georgia has been under the occupation of Roman Empire since 66 Before Christ for one hundred years (2).

Alexander (BC 356-323) who established his own empire on a large territory from Egypt to India didn't sidestep the Caucasus. The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi called his wonderful work "Isgandarnama" in his honour. Nushaba the ruler of old Barda which had a mysterious history said in front of Alexander:

In reality, Nizami confronted the invader and the Caucasus character with the help of this work and Nushaba the ruler of Barda.

The biggest struggle for the Caucasus was between Sassanid, which existed from 226 to 251, and Byzantium, which existed from the third century to 1453. The struggles between Sassanids and the Byzantine was aggravating in different colours. After the rise and spread of Christianity, religious shades and predatory were added to the struggles among empires. At the beginning of our era Christianity started to spread in the Caucasus. At first, Albania, then the Georgian kingdom and later the Armenians accepted Christianity.

The existence of the Caucasian states depended on the skill to maneuver between the Sassanid and Byzantine empires.

Although the Georgians are the most ancient nation with their language and writing, the territory of Albania which existed in Azerbaijan of today was much larger. Albania which was from Derbent to the Araz and the coasts of Kars, reached to the predecessors of Georgia in the west. As if Caucasus always turned to be the landfill battle in the struggle among empires. It is not accidental that Bzejnski the famous American politician called the Caucasus "the Balkans of Eurasia". The most damaged country in the struggles between Sassanid and Byzantine was Albania the predecessor of Azerbaijan. Albania, which accepted Christianity depending on the power of the countries, reaccepted Fireworship, the Armenians and Georgians remained Christians.

The Arab occupation played the most important role in the history of the Caucasus. The Arabs who conquered the Caucasus in the seventh century both brought a new religion to this region and changed its political position.

The Arab troops disrupted the Sassanid troops in 642, after they had conquered Azerbaijan, in 652 they also conquered Armenia, and in 655 Georgia (Karflim) (4).

In 60s of the seventh century the situation became more strained in the Southern Caucasus. Three giant parties – the Arabs, Byzantine and the Khazars, who plundered the people were fighting against each other (5). It is the fact that the Arab conquest resulted in the destruction of the existing states (Kartly, Albania) in the Caucasus. Albania-Azerbaijan was the state that suffered most this conquest.

The Khazars who attacked from the North could guard their positions for 150 years, so the Turkish element gained strength in the Southern Caucasus. The oldest residents of Albania were Armenized as a result of cancelling churches under Arab protection. Armenian districts are made in spite of Armenia as a result of the struggles between Sassanid and Byzantine. The alphabet, culture and literature of Albania were either destroyed or later became owned by the Armenians. The historical roots of Azerbaijan received a major blow in the process of Islamization. But the Armenians and the Georgians could protect their language, religion and writings.

The Caucasus that was in the grip of three empires was compelled to go through the most difficult times. It is not accidental that Babek uprising started against Arab conquest, between 816 and 837 in Azerbaijan. Due to the repeated attacks the wealth of the Caucasian nations was squandered and the casualties were extremely high.

Multinationality, multi-religious situation and the foreign influence astounded the community of nations, and they couldn't struggle against the invaders. It was the Armenian Church which always prevented the nations' unity and they were awarded for their services to Byzantine and Arabs. The Arab conquest has always strengthened the religious difference among Caucasian nations, later the Empires which invaded the Caucasus abused mercilessly those differences in the religions. The nations of the Caucasus had a period of cultural decline until the weakening of the Arab Caliphate. Only after the weakening of the Arab Caliphate the local feudal states were formed. There were Shirvansahs and Atabays in the Caucasus and the united Georgian state was created under the rule of the Georgian Queen Tamar. Nizami Ganjavi, Shota Rustaveli and other renowned men of the letters and philosophy, lived in that period. Those were the years of the great revival. The oil and salt of Baku were exported to many countries even to the Western world. The daily production of the oil in Baku reached 3750 pood (6).

The arrival of Moguls to the Caucasus had a negative effect upon the emerging states. The occupations, that began in 1220 by Moguls lasted up to Teymur's invasion. That heralded the economic and cultural decline of the Caucasian nations. The occupation brought destruction. Teymur's troops attacked Georgia seven times. During that battle for the conquest of Dariali gorge, a great number of

the people was killed, the economy lay in ashes. The collapse of the Arab Caliphate, the attacks of Mogul-turkish tribes, the existence of Turkish language residents and the collapse of Byzantium shaped a new political reality in the region.

The wars in the region continued between newly created Ottoman Empire and Safavid Empire. Islam remained in the Caucasus from the Arab Caliphate. Coming Arabs adopted Turkish habits and went through the assimilation process. Safavid Empire, created on the territory of Iran at the beginning of the XVI century brought great disaster to the Southern Caucasus. The region was turned into the battlefield for plunder between Safavid and the Ottoman Empires. The Safavid made Shirvanshahs of 800 years old collapse. They made the people worship the Shiite sect. At that time the Safavid also attacked Georgia fighting for Islam and they killed the non muslim peoples. In fact, Georgia was divided between Safavid and Ottoman Empires. It was the Azerbaijanis and the Georgians that had been subjected to massacres and robbery among the Southern Caucasus nations during the Safavid-Ottoman wars. At that time the occupation of Georgia started during the rule of Shah Tahmasib I. Shah Tahmasib I attacked to Georgia 4 times from 1540 to 1554.

The Armenians who lost their statehood at the Sassanid period were protecting by both Safavid and the Ottoman Empires. The Safavids played an important role in the process of moving Armenians to the Southern Caucasus. The period of Safavids, the hard political authority that played an important role in the building of statehood of Azerbaijan became the decline period for the Caucasus. The Caucasian nations who were exposed to either Ottomans' or Safavid ruthless raids couldn't unite and they were struggling alone, going through destruction and plunder.

The Western states ignited the war between Ottomans and Iran, and they astounded the unity of Turkish-Muslims. The most terrible feelings were for the Southern nations. The Russian state which strengthened in the seventeenth and eighteenth centuries was more interested in the Caucasus region. Although the Russians' arrival to the Caucasus was in 1713, the occupation of Caucasus began in the period of Peter I rule. The Caucasus once again suere in the grasp of the three empires - Russian, Ottoman and Iran. It was the Armenian religious people among the Caucasus nations who sent goodwill messages to the Western countries and Russia to realize their idea of forming "Great Armenia". Even the Georgian kings inclined to Russia gradually and they preferred to accept its vassalage to escape Ottoman and Iranian invaders. So in 1783, Georgia accepted the subordination of Russia. As a result, the king of Iran Agha Mohammad Shah Gajar burnt Tbilisi and exterminated the population. In the nineteenth century, the Caucasus was turned into a battlefield of Russian-Iranian and Russian-Turkish wars.

Under the auspices of the Russians the geography of the population was changed in the region of the Caucasus, along with the policy of Russification, massive transfers from the territories of Armenians, Iran, Ottoman to ancient Azerbaijani lands were carried out. During the Russo-Persian War II, by the decree of Tsar Nicholas I administrative unit was created under the name of "Armenian province" in the South Caucasus, ancient Azerbaijani lands. According to the Treaty of Turkmenchay signed in 1828 the Armenians were allowed to settle freely in this area.

After the invasion of the South Caucasus by Russia the Ottoman Empire, Iran didn't try to intervene into the area. According to the Tsarist occupation the Muslim nations protested. In the North Caucasus Sheikh Shamil movement was the most obvious example of this opposition. Shamil was Babek of The Caucasus.

Russian occupation brought stability to the region comparatively. Economic – cultural revival began. The resources of the region, especially the oil of Baku brought profit to Russia. At the same time it gave great boost to the development of capitalism in the region. Russian and Armenian entrepreneurs began to rule the oil of Baku. In the nineteenth century Tbilisi was the political center of the South Caucasus, Baku became the economic center. Even if the Russian invasion caused many problems in the Caucasus, stability in this region affected socio-economic and cultural development positively. A new type of culture, literature arose and national consciousness formed. And this was the beginning of the formation of independent states in the South Caucasus.

In the nineteenth century, communities of the Western Empire did not affect the Caucasus directly. Kingdom of Great Britain by means of both the Ottoman Empire and Iran drew Russia to war and in these wars attempted to weaken the Ottoman Empire and to prevent the expansion of the Russian Empire. The British government had put forward the idea of "the South Caucasus Caliphate" to achieve its goals. Those attempts could be interesting for the empire, but they did not have a positive influence over the peoples of Caucasus.

One of the biggest political events that affected the fate of the Caucasian people was World War I. In the beginning of the twentieth century when the world's imperialist powers began to fight for redimшышшт of the world thy war influenced the Caucasus as well. Tsarist Russia, which fears of the awakening the national consciousness, germination of ideas of independence laid the foundation of the national-religious war. The massacres were committed in the Caucasus between Christian Armenians and Muslim Turks. The Armenian nationalists enthusiastically performed the policy of tsarism. If the main purpose of World War I was the redivision of the lands of the Ottoman Empire, Western states and Russia used

different means to break up the Ottoman Empire and one of them was the Armenian issue. England and Russia were worried about the increasing number of the population of the Ottoman Empire and strengthening of Germany day by day that is why they decided to break up the Ottoman Empire. If Russia wanted to establish Armenian state on the territory of the Ottoman Empire, Britain put forward a condition for the establishment of the Armenian state in the Caucasus. The Western states and Russia influenced the changing of the geopolitical situation in the South Caucasus by means of “Dashnakstun” and “Hnchak” organizations. Even if World War I did not encompass the territory of the South Caucasus, it affected the area where Muslims and Caucasian Turks live. The Bolshevik Russia followed the policy of Tsarist Russia and wanted to clean up the Caucasus from Turks and Muslims. 1918 is the most disgraceful page in the history of the Caucasus. With the support of the Bolshevik, government led by Stepan Shaumyan in March 1918 was committed terrible genocide against the Caucasian Muslims and this genocide hasn't been recognized yet. Georgian people weren't insured from the massacre that was committed by the Bolshevik government. In fact, the goal was to set up “Great Armenia” by dividing the nations of the South Caucasus. It was the greatest desire of world powers to affect the Ottoman Empire.

In May, 1918 leaving the Transcaucasia Sejm independent republics was founded that released from Russian invasion in the South Caucasus. Firstly, Georgia, Armenia, and on May 28, the first independent Azerbaijan Democratic Republic was founded in the Muslim world in the east. The establishment of the Armenian state in the South Caucasus was the continuation of the policy of cleansing of the Caucasus from Muslim - Turk nations and conquest of the Caucasus.

During the establishment of independent states in the South Caucasus, the most difficult situation was in Azerbaijan. Bolshevik-Dashnak armed forces under Bolshevik protection committed massacres and occupied the Azerbaijan territories.

After sending Caucasian Islamic army and intervention of Turkey, massacres ended and the presence of the Azerbaijan Democratic Republic became reality.

By committing these massacres, Soviet Russia laid the foundation of deeper hostility among nations in the Caucasus. In 1920-1921, independent states were re-occupied and included into Soviet Empire. In Soviet times Azerbaijan confronted with great loss again, the territory of ADR, 114,000km² was minimized, Zangazur was given to Armenia, Borchali to Georgia, Derbent to Russia and total area being 86,000km².

In the area of Azerbaijan, USSR established autonomous bodies like Nagorno-Karabakh, Ajara Abkhazia and Ossetia in Georgia. The aim of these autonomous bodies was to keep the Caucasus in a grip. The strengthening of the Soviet Union resulted in

keeping the Caucasus in the bondage of Russian Empire. During Soviet period Russia became more powerful in the Caucasus, it created military bases in each of three republics. During 70 years of Soviet rule the greatest coup occurred in Azerbaijan in comparison with Georgia and Armenia. The issue of national identity exposed to violence and in result of Stalin's policy the name of Azerbaijani Turk was replaced with Azerbaijani, the name of Turkish with the Azerbaijani language. However, the people of Azerbaijan lost their historical roots. In the years of repressions, most of the casualties occurred in Azerbaijan

Countless Azerbaijani intellectuals were destroyed by putting the names such as pan-turkist, pan-Islamist, and anti-Soviet. Baku oil was exploited ruthlessly. Baku oil played a decisive role in the victory of the Soviet Union in the World War II. After the war (1948-52) more than 250 thousand Azerbaijani Turks were deported from the territory of Armenia, an ancient Azerbaijani land-Zangazur. The territory of the Republic of Armenia was expanded at the expense of Azerbaijan lands and at the same time with deportation of the population, the territory was refined from Turkish nation. In closed Soviet regime neither Iran nor Turkey as the successor of the Ottoman intervened to the South Caucasus. In Soviet period, after Second World War science, education, culture and industry sectors developed, but everything was done for the sake of strengthening of the Russian Empire. The Soviet regime separated the people from national feelings and ideas, created "common Soviet people". Since the 60th years of the twentieth century national consciousness lived the stage of revival in the union republics secretly. At the end of the twentieth century, Soviet Empire collapse as all the resources, economic power was spent to maintain Soviet Empire, excessive armament and aggression to the Afghan government. In available historical condition, the Southern Caucasus republics regained their independence which they lost as a result of the Soviet occupation. Since the beginning of the 90s of the last century Georgia, Azerbaijan and Armenia were known as sovereign, independent states by the world. But Russian Empire fuse national conflicts in order to keep the Caucasus under control supported and protected separatism.

As a result, regional conflicts such as Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh occurred in the South Caucasus. After the Southern Caucasus republics gained independence, both the states of the region and Western countries joined the race for taking position in the Caucasus. Indeed, this race was a war for the Caucasus. World countries like Iran, Turkey, Saudi Arabia, Israel, Japan, China, America, England, France, Germany, Norway, Italy tried to take a position in the Caucasus. After First World War America, that was the political, economic and military power center of the world had a voice in the Caucasus. Although the reason of remaining

under occupation was to be separate of the Caucasian people for thousands of years, they could not be solidary again. Despite friendly and brotherly relations were more important among Caucasian republics, hostility expanded in the vertical and horizontal direction. The Republic of Armenia played an important role in deepening of these relations and contradictions. If Abkhazia-Ossetia conflict was realized by Russia directly, Armenian nationalists based on the scenario of Russia carried out Nagorno-Karabakh conflict. As a result, the Armenian-Azerbaijani relations reached a point of irreconcilable, Armenia-Georgia relations also became strained though there was the unity of religion between them.

The reason was Armenian nationalists' territorial claims against Georgia. Today, the Caucasus region is of paramount importance for world countries in terms of geographical and natural resources. The conflicts in the region remain unresolved. Even international organizations such as the UN, OSCE, PACE, NATO do not take decisive steps in the resolution of the conflicts. The stability, economic growth in the Caucasus region is very important for development and progress of East-West and North-South countries. Historically, even if there were ideas such as Transcaucasian Federation, Caucasian house, Caucasian confederation, no steps were for stability in the Caucasus. "Divide and rule" policy has always been a priority for those who want to benefit from the Caucasus.

The Caucasus cradle of the oldest human civilization, remains in the claws of the Empires and, being robbed of its resources and in need of stability and development.

In this region, hegemony of any nation and people can't bring development, stability and democratic values to the Caucasus. The real solution to the region is mutual understanding, respect and the integration into the western diplomacy by respecting each other's sovereignty, territorial integrity. Historically, the nations of the Modern Europe used to fight against one another and declared 30,100 year wars, but at the end they saw the solution in recognizing the rights of the people and the nations and created a great political union like the European Union.

Today, in the South Caucasus, even if Georgia strives towards the West, Armenia towards Russia and Azerbaijan to the West political stability, and economic development can't be achieved. If the Caucasus is protected by UNO, the region is declared as neutral zone far away political ambitions, a long-term program is prepared for the integration of the Caucasian people, the Caucasian house can come true, the Caucasian people can escape the claws of the empire, and ultimately, western values, the concept of democracy might become rel.

Bibliography:

1. Sara Aşurbəyli, “Bakı şəhərinin tarixi” , Bakı.2006, səh- 31-32
2. <https://az.wikipedia.org/wiki/Qafqaz>
3. N. Gəncəvi, “İsgəndərnamə”, Bakı, 1982, səh - 212.
4. Ziya Bünyadov, “Azərbaycan VII-IX əsrlərdə”, Bakı, 1989, səh -85.
5. Rafiq Qurbanov, “Qafqaz tarixi”, Bakı, 2001, səh -37.
6. R. Qurbanov, Qafqaz tarixi ,Bakı,2010, səh-37.
7. S. Aşurbəyli, səh-107.
8. Oqtay Əfəndiyev, “Azərbaycan Səfəvilər Dövləti”, Bakı, 2007, səh-101.
9. Nizami Qəhrəmanov, “Birinci dünya müharibəsində Qafqaz cəbhəsində erməni amili”, Bakı, 2008, səh -36.
10. Nizami Qəhrəmanov, 8, səh-201.
11. https://az.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCrc%C3%BCstan_tarixi.

თენგიზ ვერულავა

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, თბილისი, საქართველო

ჯანდაცვის დაფინანსების პოლიტიკა სამხრეთ კავკასიის რეგიონში: შედარებითი ანალიზი, შეფასება

დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, სამხრეთ კავკასიის ქვეყნების ჯანდაცვის სისტემებში არსებული კრიზისული მდგომარეობა მოითხოვდა დარგის ძირეულ რეფორმირებას. მწირი ფინანსური შესაძლებლობები პრაქტიკულად გამორიცხავდა საბჭოთა სისტემისათვის დამახასიათებელი ყოვლისმომცველი სამედიცინო დახმარების გაწევას. შედეგად, აუცილებელი გახდა ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში სახელმწიფო ვალდებულებების დაბალანსება მის შესაძლებლობებთან.

განვლილი 25 წლის მანძილზე სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყანამ ჯანდაცვის სისტემის რეფორმირების თავისებური გზა გაიარა. საქართველოში ჯანდაცვის სისტემის რეორიენტაციის პროცესი 1995 წელს დაიწყო, სომხეთში – 1997 წელს, ხოლო აზერბაიჯანში – 1998 წელს. აღნიშნულ ქვეყნებში მიმდინარე რეფორმების მთავარ მიზანს შეადგენდა თვითდინებით მოფუნქციონირე სფეროში წესრიგის აღდგენა, სისტემაში თვისობრივად ახალი ურთიერთობების დამკვიდრება, რომელიც შესაბამისობაში იქნებოდა ქვეყნის პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების მოთხოვნებთან.

ამ მხრივ, საინტერესოა სამხრეთ კავკასიის სამივე ქვეყნის ჯანდაცვის სისტემის დაფინანსების შედარებითი ანალიზი. კერძოდ, დაფინანსების რა მოდელი აირჩიეს; რამდენად შეესაბამება ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯები როგორც ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ დადგენილ საერთაშორისო სტანდარტებს, ასევე ბევრი დაბალშემოსავლიანი ქვეყნის მაჩვენებლებსაც? შესაბამისად, ჯანდაცვის დაფინანსების შესაფასებლად განხილულია ჯანდაცვის დაფინანსების სისტემის ეფექტიანობის საერთაშორისოდ აღიარებული შემდეგი მაჩვენებლები:

- ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ხვედრითი წილი სახელმწიფოს მთლიან დანახარჯებში;

- ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვის მთლიან დანახარჯებში;
- ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯები მთლიან შიდა პროდუქტთან მიმართებით;
- ჯანდაცვაზე მთლიანი დანახარჯები მთლიან შიდა პროდუქტთან მიმართებით;
- კერძო ხარჯები ჯანდაცვაზე.

ჯანდაცვის დაფინანსების სისტემა

სომხეთში ჯანდაცვის სახელმწიფო დაფინანსების წყაროა ზოგადი გადასახადო შემოსავლები. 1913 წლიდან საშემოსავლო და სოციალური გადასახადები გაერთიანდა ერთ საშემოსავლო გადასახადად. ჯანდაცვის სახელმწიფო პროგრამებისათვის გამოყოფილი სახსრები აკუმულირდება სოციალური მომსახურების სააგენტოში, ანუ სომხეთში მოქმედებს ჯანდაცვის სახელმწიფო დაფინანსების ერთი გადამხდელის სისტემა. მუნიციპალურ ორგანოებს შეუძლიათ თავიანთი შესაძლებლობის ფარგლებში დააფინანსონ სამედიცინო მომსახურების გარკვეული სახეები, თუმცა ეს არ არის გავრცელებული პრაქტიკა. 1997 წელს, მთავრობამ შემოიღო „საბაზისო ბენეფიტების პაკეტი“. ბაზისური პაკეტის გარკვეული სახეები უნივერსალურია მთელი მოსახლეობისათვის და მოიცავს პირველადი ჯანდაცვის სერვისებს, სანიტარიულ-ეპიდემიოლოგიურ სერვისებს. მოსახლეობის გარკვეული ჯგუფებისათვის (შეზღუდული შესაძლებლობის პირები, ვეტერანები, სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ მყოფი პირები, პენსიონერები, 18 წლამდე ასაკის ბავშვები) განსაზღვრულია სერვისების უფრო მეტი ჩამონათვალი. ამბულატორიაში პაციენტები წამლების საფასურს უფასო ტალონით იღებენ. ბაზისური პაკეტის მომსახურებებისა და მოსახლეობის ჯგუფების შეფასება რეგულარულად ხდება მთავრობის საბიუჯეტო და პოლიტიკური მოთხოვნების შესაბამისად.

აზერბაიჯანის ჯანდაცვის სისტემა ჯერ კიდევ დიდწილად ჰგავს ძველი საბჭოთა სემაშკოს მოდელს, რესურსების და პერსონალის ცენტრალიზებული დაგეგმვით, პირველ რიგში, სახელმწიფო საკუთრებაში დარჩენილი ჯანდაცვის ობიექტებით, სადაც ნათლად არ არის გაყოფილი პროვაიდერისა და მყიდველის ფუნქციები (Ibrahimov et. al: 2010).

აზერბაიჯანის რესპუბლიკის კანონის ჯანმრთელობისა და ჯანმრთელობის უზრუნველყოფის შესახებ თანახმად, ჯანდაცვის სფერო უფასოა. აზერბაიჯანში 2008 წლიდან მოქმედებს სახელმწიფოს მიერ გარანტირებული ბაზისური სარგებლების პაკეტი. თუმცა, სერვისებზე სახელმწიფოს მიერ გარანტირებული ხელმისაწვდომობა ხშირ შემთხვევაში ფორმალურ ხასიათს ატარებს. სინამდვილეში, ასეთ სერვისებზე პაციენტებს ხშირად უწევთ თანხის არაფორმალურად გადახდა.

ჯანდაცვის სახელმწიფო დაფინანსება ხორციელდება ზოგადი საგადასახადო შემოსავლებიდან. მიუხედავად იმისა, რომ სავალდებულო სადაზღვევო შენატანების სამართლებრივი საფუძვლები და უნივერსალური დაზღვევის ვალდებულება გაცხადდა 1999 წელს და 2008 წელს, სავალდებულო სამედიცინო დაზღვევა დღემდე არ არის შემოღებული. ჯანდაცვის სახელმწიფო დანახარჯების 63%-ს ჯანდაცვის სამინისტრო აფინანსებს, ხოლო 37%-ს – მუნიციპალური ორგანოები. (WHO. 2010).

საქართველოს ჯანდაცვის სახელმწიფო დაფინანსების უმთავრეს წყაროს 2005 წლამდე წარმოადგენდა ჯანმრთელობის დაზღვევის სავალდებულო შენატანები, ანუ ჯანდაცვის მიზნობრივი გადასახადი, რომელიც სახელფასო შემოსავალზე იყო დაწესებული (“3+1”) და სოციალური გადასახადის ნაწილს შეადგენდა. 2005 წელს იგი შეიცვალა სახელმწიფო სავალდებულო გადასახადებით (ზოგადი გადასახადები). საქართველოს ფინანსთა სამინისტროს საგადასახადო დეპარტამენტი პასუხისმგებელია გადასახადების შეგროვებაზე, რომელიც საერთო ჯამში ერთიანდება სახელმწიფოს სახაზინო ანგარიშზე. წლიური ბიუჯეტის დადგენისას ფინანსთა სამინისტრო ახდენს სახელმწიფო ბიუჯეტის გარკვეული ნაწილის გადანაწილებას შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროზე, რომელიც, თავის მხრივ, კატეგორიების მიხედვით ანაწილებს თანხებს (საქართველოს ჯანდაცვის სამინისტრო, 2008).

2013 წლიდან ამოქმედდა საყოველთაო ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამა. 2014 წ. აპრილის მონაცემებით, საქართველოს ყველა მოქალაქე უზრუნველყოფილია საბაზისო სამედიცინო მომსახურებით საყოველთაო ჯანმრთელობის დაცვისა თუ სახელმწიფო და კერძო სადაზღვევო პროგრამებით, მათ შორის დაახლოებით 3.4 მილიონი ადამიანი მოცულია საყოველთაო ჯანმრთელობის დაცვის სახელმწიფო პროგრამით.

მით; 560 ათასი ადამიანი ჯანმრთელობის დაზღვევის სახელმწიფო პროგრამით მოსარგებლეს, ხოლო 546 ათასამდე პირს აქვს კერძო ან კორპორატიული დაზღვევა.

საყოველთაო ჯანდაცვის სახელმწიფო პროგრამით გათვალისწინებულია გეგმიური და გადაუდებელი ამბულატორიული მომსახურება, გადაუდებელი სტაციონარული მკურნალობა, გეგმიური ქირურგიული ოპერაციები (მათ შორის, დღის სტაციონარი) და მათთან დაკავშირებული გამოკვლევები შესაბამისი ლიმიტის ფარგლებში.

მთლიანი დანახარჯები ჯანდაცვაზე

მთლიან ეროვნულ პროდუქტში ჯანდაცვაზე მთლიანი დანახარჯების წილი არის ქვეყნის საერთო შემოსავლიდან ჯანდაცვაზე განაწილებული წილის საზომი, რომელიც შედგება სახელმწიფო, კერძო და დონორი წყაროებისგან. ჯანდაცვაზე დახარჯული მთლიანი ეროვნული პროდუქტის პროცენტი საზოგადოების კეთილდღეობის საუკეთესო სტანდარტული საზომია. სხვადასხვა ქვეყნის მიხედვით, იგი მერყეობს 2-დან 17%-მდე ფარგლებში. მშპ-ის ჯანდაცვაზე დახარჯული დაბალი პროცენტული მაჩვენებელი გვიჩვენებს, რომ ჯანდაცვისათვის არ არის მობილიზებული საკმარისი რესურსები, შესაბამისად, სამედიცინო მომსახურების ხელმისაწვდომობა და მომსახურების ხარისხი დაბალია. მშპ-ის ჯანდაცვაზე დახარჯული მაღალი პროცენტული მაჩვენებელი გვიჩვენებს, რომ დარგში ფართოდაა გავრცელებული მაღალი სამედიცინო ტექნოლოგიების გამოყენება (ვერულავა, 2015).

ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციის მიხედვით, ჯანდაცვაზე მთლიანი დანახარჯების (სახელმწიფო და დონორი) წილი მთლიან შიდა პროდუქტში უნდა იყოს 5% მაინც.

2014 წლის მონაცემებით, ჯანდაცვაზე მთლიანი დანახარჯების წილი მთლიან შიდა პროდუქტში საქართველოში შეადგენს 7.4%-ს, სომხეთში – 4.5%-ს, ხოლო აზერბაიჯანში – 6%-ს. ბოლო 20 წლის პერიოდში იგი მერყეობდა სომხეთში – 3.7-დან 6.4%-ის ფარგლებში. აზერბაიჯანში – 4.4-დან 7.9%-ის ფარგლებში, ხოლო საქართველოში – 5.1-დან 10.2%-ის ფარგლებში (ცხრილი 1).

ამგვარად, სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ჯანდაცვაზე მთლიანი დანახარჯების წილი მთლიან შიდა პროდუქტში ემსგავსება განვითარებული ქვეყნების საშუალო მაჩვენებელს. აღნიშნული მიგვანიშნებს, რომ ეს ქვეყნები საკუთარი ეკონომიკიდან ჯანდაცვაზე ხარჯავენ თითქმის იმდენივეს, რამდენსაც განვითარებული ქვეყნები. მშპ-დან ჯანდაცვისთვის განკუთვნილი თანხების ასეთი მაჩვენებელი შესაძლოა განპირობებული იყოს ისეთი ფაქტორებით, როგორცაა ახალი ტექნოლოგიებისა და სამკურნალობითი საშუალებების მაღალი ფასები და, შესაბამისად, მაღალი სამედიცინო ინფლაცია, ხანდაზმული მოსახლეობის რაოდენობის მატების ხარჯზე ქრონიკული დაავადებების პრევალენტობის სწრაფი ზრდა და სხვა.

ცხრილი 1: ჯანდაცვაზე მთლიანი დანახარჯების ხვედრითი წილი მშპ-ში (მშპ-ის %), საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი

წელი	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
1995	5.1	6.4	5.8
2000	6.9	6.3	4.7
2005	8.6	5.3	7.9
2010	10.1	4.6	5.3
2014	7.4	4.5	6.0

წყარო: WHO. The Global Health Expenditure Database. 2016.

სახელმწიფო დანახარჯები ჯანდაცვაზე

სახელმწიფოს ერთ-ერთი უმთავრესი ფასეულობა ადამიანის ჯანმრთელობაა. ადამიანის ჯანმრთელობის მდგომარეობაზე მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს სახელმწიფოს მიერ ჯანმრთელობის დაცვის სფეროში ნაკისრი ვალდებულებები. სახელმწიფოს მიერ ჯანდაცვისათვის გამოყოფილი სახსრების მოცულობა და ხარჯვა ბევრადაა დამოკიდებული საზოგადოებაში არსებულ ფასეულობებზე, პრიორიტეტებზე, ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დონეზე, პოლიტიკურ ნებასა და ბიუჯეტის შესაძლებლობებზე. რაც ბევრს ხარჯავს სახელმწიფო ჯანმრთელობაზე, მით უფრო ნაკლებს გადახდა მოუწევს პაციენტს საკუთარი ჯიბიდან, მით უფრო ფინანსურად დაცულია იგი. ასეთი ქვეყნის მთავრობა დაინტერესე-

ბულია, რომ ჰყავდეს ჯანმრთელი მოსახლეობა. აანდაცვაიე სახელმწიფო დანახარჯების სიმწირე შეიძლება განპირობებული იყოს ფინანსური და პოლიტიკური მიიქებით, კერძოდ, ასეთი ქვეყნების მთავრობები ჯანდაცვას განიხილავენ ეკონომიკურად არაეფექტიან სფეროდ.

ქვეყანაში ჯანდაცვის დაფინანსების მნიშვნელოვანი ინდიკატორია **ჯანდაცვაზე მთლიან დანახარჯებში ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების წილი**. ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციით, ჯანდაცვის სახელმწიფო დანახარჯები უნდა შეადგენდეს ჯანდაცვის მთლიანი ხარჯების 40%-ზე მეტს; ქვეყნებში, სადაც ეს მაჩვენებელი 40%-ზე ნაკლებია, სახელმწიფოს შეზღუდული პასუხისმგებლობა გააჩნია ჯანდაცვის სექტორში მდგარი პრობლემების გადასაჭრელად (ვერულავა, 2015).

2014 წლის მონაცემებით, ჯანდაცვის სახელმწიფო დანახარჯები ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში საქართველოში შეადგენს 20.9%-ს, სომხეთში – 43%-ს, ხოლო აზერბაიჯანში – 20.4%-ს. ბოლო 20 წლის პერიოდში იგი მერყეობდა სომხეთში 18-დან 52%-ის ფარგლებში. აზერბაიჯანში – 11-დან 24%-ის ფარგლებში, ხოლო საქართველოში – 5-დან 23%-ის ფარგლებში (ცხრილი 2).

სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ამ მაჩვენებლით ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაცია გადალახა მხოლოდ სომხეთმა და ისიც ჯერ კიდევ 2006 წლიდან. აღნიშნული მიგვითითებს, რომ საქართველოსა და აზერბაიჯანში ჯანდაცვაზე სახელმწიფო ხარჯების მნიშვნელოვანი მატების მიუხედავად, მისი წილი ჯანდაცვაზე მთლიან დანახარჯებში საკმაოდ დაბალია და ჩამორჩება ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციით გათვალისწინებულ ზღვარს.

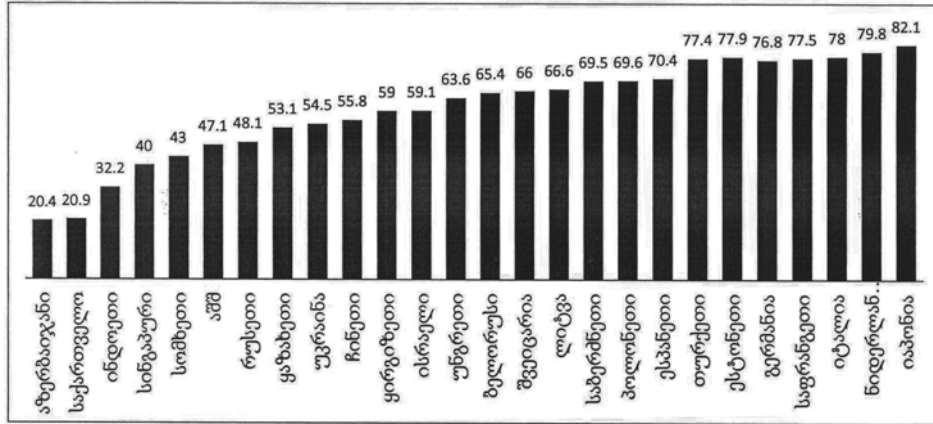
ცხრილი 2: ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვაზე მთლიან დანახარჯებში. 1995-2014 წწ.

წელი	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
1995	5.2	31.1	24
2000	17	18.2	18.6
2005	19.2	36.3	11.2
2010	22.8	42.1	21.9
2014	20.9	43	20.4

წყარო: WHO. The Global Health Expenditure Database. 2016.

როგორც ქვემოთ მოყვანილ ნახატშია (ნახატი 1) ნაჩვენები, აზერბაიჯანთან და საქართველოსთან შედარებით, ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციით გათვალისწინებული ზღვარი გადალახეს ისეთმა ქვეყნებმა, როგორებიცაა: სომხეთი (43%), ყაზახეთი (53.1%), უკრაინა (54.5%), ყირგიზეთი (59%).

ნახატი 1: ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვის მთლიან დანახარჯებში (%). 2013 წ.

წყარო: The World Bank 2015. Health expenditure, public (% of GDP).

World Bank Open Data.

ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციით, *ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების წილი მთლიან შიდა პროდუქტში* უნდა იყოს 5% მაინც. საქართველოში იგი შეადგენს 2.2%-ს, სომხეთში – 1.9%-ს, აზერბაიჯანში 1.2%-ს (ცხრილი 3).

ცხრილი 3: სახელმწიფო დანახარჯების %-ლი წილი მთლიან შიდა პროდუქტში, %

	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
1995	0.8	2	1.4
2000	1.2	1.1	0.9
2005	1.6	1.9	0.9
2010	2.3	1.9	1.2
2014	1.6	1.9	1.2

წყარო: WHO. The Global Health Expenditure Database. 2016.

სახელმწიფოს დამოკიდებულებას ჯანდაცვის სექტორთან ასევე გვიჩვენებს მთლიან სახელმწიფო დანახარჯებში ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯები. ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიხედვით, ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების წილი მთლიან სახელმწიფო დანახარჯებში უნდა შეადგენდეს 15 %-ს მაინც (Organization of African Unity, 2001).

2014 წლის მონაცემებით, ჯანდაცვის სახელმწიფო დანახარჯები ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში საქართველოში შეადგენს 5%-ს, სომხეთში – 7%-ს, ხოლო აზერბაიჯანში – 3.9%-ს. ბოლო 20 წლის პერიოდში ეს მაჩვენებელი მერყეობდა სომხეთში 5.3-დან 10.2%-ის ფარგლებში. აზერბაიჯანში – 3.9-დან 6.9%-ის ფარგლებში, ხოლო საქართველოში – 2.5-დან 6.9%-ის ფარგლებში (ცხრილი 4).

ამრიგად, სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნებში ჯანდაცვაზე სახელმწიფო ხარჯების მნიშვნელოვანი მატების მიუხედავად, მისი წილი სახელმწიფო ბიუჯეტთან მიმართებაში საკმაოდ დაბალია ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის მიერ მოწოდებულ მაჩვენებელთან შედარებით.

ცხრილი 4: ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ხვედრითი წილი მთლიან სახელმწიფო ბიუჯეტში. 1995-2014 წწ.

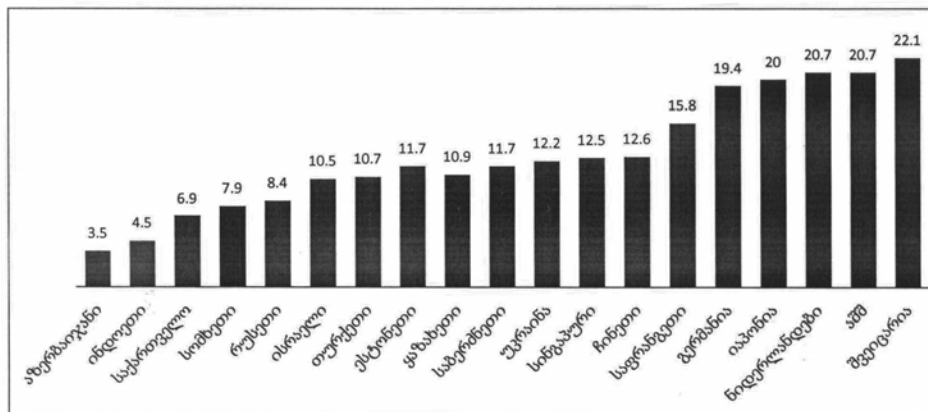
	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
1995	2.5	8.3	6.9
2000	6.9	5.3	5.4
2005	6.2	10.2	5.2
2010	6.6	7.0	4.2
2014	5	7	3.9

წყარო: WHO. The Global Health Expenditure Database. 2016.

ევროპის რეგიონში ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ხვედრითი წილი მთლიან სახელმწიფო დანახარჯებში მერყეობს 4%-დან თითქმის 20%-მდე (World Health Report 2010). აღსანიშნავია, რომ სახელმწიფო ბიუჯეტში ჯანდაცვის ხარჯების პრიორიტეტულობა ეროვნული შემოსავლების ზრდასთან ერთად იზრდება. სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების წილი მთლიან სახელმწიფო დანახარჯებ-

ში დაბალია ისეთ ქვეყნებთან შედარებით, როგორცაა: ყაზახეთი (10.9%), უკრაინა (12.2%), ყირგიზეთი (13.2%), ბელორუსი (13.5%) (ნახატი 2).

ნახატი 2: ჯანდაცვაზე სახელმწიფო დანახარჯების ხვედრითი წილი მთლიან სახელმწიფო დანახარჯებში. 2013 წ.

წყარო: The World Bank 2015. Health expenditure, public (% of GDP).

World Bank Open Data.

ამგვარად, სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნებში ჯანდაცვაზე სახელმწიფო ხარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში მნიშვნელოვნად ჩამორჩება ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციით მოწოდებულ მაჩვენებელს.

კერძო ხარჯები ჯანდაცვაზე

სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებში, სახელმწიფო დაფინანსების სიმწირის გამო, სამედიცინო სერვისებზე მნიშვნელოვანი ხარჯების გაღება თავად მოსახლეობას უწევს. რადგან ბევრ ოჯახს არ შეუძლია ამ მომსახურების საფასურის ანაზღაურება, ისინი ხშირად იძულებული არიან უარი თქვან საჭირო სამედიცინო მომსახურებაზე. უფრო მეტიც, როგორც კვლევები ამტკიცებენ, მოსახლეობის გადარიბებაში არანაკლები როლი ენიჭება სამედიცინო მომსახურებაზე კატასტროფულ დანახარჯებს. უამრავი კვლევა აჩვენებს, რომ იმ ქვეყნებში, სადაც მუშაობს წინასწარი გადახდის სისტემები, უფრო მეტად გარანტირებულია ფინანსური დაცვა და ნაკლებად გვხვდება კატასტროფული დანახარჯები.

2014 წლის მონაცემებით, ჯანდაცვის კერძო დანახარჯები ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში საქართველოში შეადგენს 79.1%-ს, სომხეთში – 57%-ს, ხოლო აზერბაიჯანში – 79.6%-ს. ბოლო 20 წლის პერიოდში ეს მაჩვენებელი მერყეობდა სომხეთში 82%-დან 48%-ის ფარგლებში. აზერბაიჯანში – 89%-დან 76%-ის ფარგლებში, ხოლო საქართველოში – 95%-დან 77%-ის ფარგლებში (ცხრილი 5).

საქართველოსა და აზერბაიჯანში ჯანდაცვის ხარჯების მნიშვნელოვან წილს, დაახლოებით 79%-ს, მოსახლეობის მიერ გაღებული კერძო დანახარჯები შეადგენს. ჯანდაცვაზე კერძო დანახარჯებს შედარებით ნაკლები წილი უკავია სომხეთში. ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში კერძო დანახარჯების ასეთი მაღალი წილის მიხედვით საქართველო და აზერბაიჯანი დგანან ისეთ ქვეყნებს შორის, როგორცაა სუდანი (75.8%), იემენი (74%), ავღანეთი (73.8%), ნიგერია (69.3%), ვენესუელა (65.8%).

ცხრილი 5: ჯანდაცვაზე კერძო დანახარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვაზე მთლიან დანახარჯებში, %

	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
1995	94.8	68.9	76
2000	83	81.8	81.4
2005	80.8	63.7	88.8
2010	77.2	57.9	78.1
2014	79.1	57	79.6

წყარო: WHO. The Global Health Expenditure Database. 2016.

ჯანდაცვაზე კერძო დანახარჯების ანალიზის დროს ყურადღება ექცევა იმას, თუ მასში რამდენი წილი უკავიათ ჯიბიდან დანახარჯებს და ჯანმრთელობის კერძო დაზღვევას, რადგან წინასწარი გადახდების სქემები (როგორცაა, ჯანმრთელობის კერძო დაზღვევა) ამცირებს სამედიცინო მომსახურებაზე კატასტროფულ ხარჯებს.

ცხრილი 6: ჯანდაცვაზე ჯიბიდან დანახარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვაზე მთლიან დანახარჯებში, %

	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
1995	94.8	66.2	66.4
2000	82.5	77.3	63.3
2005	76.8	61.6	82.4
2010	69.1	55.9	69.2
2014	58.6	53.5	72.1

წყარო: ჯანდაცვის ეროვნული ანგარიშები.

ამ მხრივ, ჯიბიდან პირდაპირი დანახარჯების ყველაზე მაღალი წილი ჯანდაცვაზე კერძო დანახარჯებში აღინიშნება სომხეთში – 94%, შემდეგ მოდის აზერბაიჯანი – 90.5%, ხოლო საქართველოში – 74% (ცხრილი 7). ჯიბიდან პირდაპირი დანახარჯების მაღალი წილი უარყოფითად მოქმედებს სამედიცინო მომსახურებაზე მოსახლეობის ხელმისაწვდომობაზე და ხშირად განაპირობებს ჯანდაცვის კატასტროფული ხარჯების გამო პაციენტების გადარიბებას.

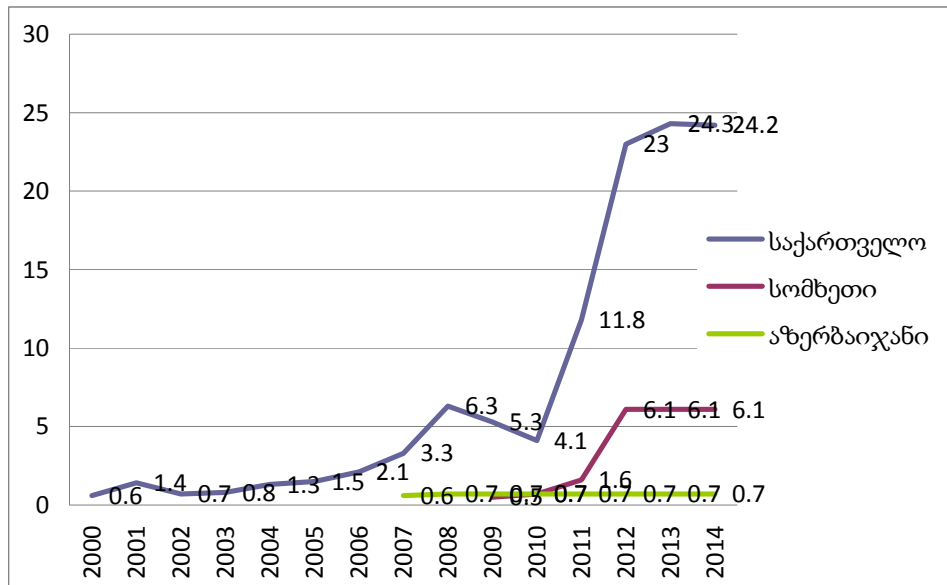
საქართველოში ჯიბიდან პირდაპირი დანახარჯების შედარებით დაბალი მაჩვენებელი მიგვანიშნებს ქვეყანაში ჯანმრთელობის კერძო დაზღვევის მზარდ განვითარებაზე, რაც პოზიტიური მოვლენაა კავკასიის ქვეყნებს შორის. ჯანმრთელობის კერძო დაზღვევის წილი ჯანდაცვის კერძო დანახარჯებში საქართველოში შეადგენს 24.2%-ს, სომხეთში – 6%-ს, ხოლო აზერბაიჯანში – 0.7%-ს.

ცხრილი 7: ჯანდაცვაზე ჯიბიდან დანახარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვაზე კერძო დანახარჯებში, %

	საქართველო	სომხეთი	აზერბაიჯანი
1995	100	96.1	87.3
2000	99.4	94.5	77.7
2005	95	96.7	92.7
2010	89.5	96.6	88.6
2014	74.1	93.9	90.5

წყარო: ჯანდაცვის ეროვნული ანგარიშები.

ნახატი 3: კერძო დაზღვევის წილი ჯანდაცვაზე კერძო დანახარჯებში, %

წყარო: WHO. The Global Health Expenditure Database. 2016.

ჯანდაცვაზე ჯიბიდან პირდაპირი გადახდების ანალიზის დროს ყურადსაღებია ის, თუ მასში რამდენი წილი უკავიათ არაფორმალურ გადახდებს, რომლებიც ასევე ხელს უწყობენ სამედიცინო მომსახურებაზე კატასტროფულ ხარჯებს. კვლევები ადასტურებენ, რომ აზერბაიჯანის ჯანდაცვის სისტემაში ერთ-ერთი სერიოზული პრობლემაა არაფორმალური გადახდები. ჯანდაცვაზე მწირი სახელმწიფო დაფინანსების და სამედიცინო დაწესებულებების არასწორი მენეჯმენტის გამო, სამედიცინო პერსონალს ძალზედ დაბალი ხელფასები აქვთ, რაც, თავისთავად, კორუფციის სერიოზულ რისკს ქმნის; გასათვალისწინებელია, რომ ჯანდაცვის ყველა დაწესებულებაში განთავსებულია ბილბორდები მკურნალობისა და ძირითადი მედიკამენტების შესახებ, ასევე, კანონით იკრძალება მომხმარებლისაგან ფულის აღება, თუმცა, სამედიცინო პერსონალის დაბალი ხელფასების პირობებში, ძნელია გაუძლო ცდუნებას და არ ჩაერთო კორუფციაში (ჯანმრთელობის დაცვის სისტემა საქართველოში, სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკებში, 2010). იგივე პრობლემები დგას სომხეთის ჯანდაცვის სისტემის წინაშეც.

ამგვარად, სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნების ჯანდაცვის სექტორში აშკარა წინსვლა შეინიშნება, ასევე წლიდან წლამდე იზრდება ჯანდაცვაზე სახელმწიფო ხარჯები, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ჯანდაცვაზე სახელმწიფო ხარჯების ხვედრითი წილი ჯანდაცვის მთლიან ხარჯებში მნიშვნელოვნად ჩამორჩება არა მარტო ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციით მოწოდებულ ზღვარს, არამედ ბევრი დაბალშემოსავლიანი, ღარიბი ქვეყნის მაჩვენებლებსაც. შესაბამისად, სამედიცინო სერვისებზე მნიშვნელოვანი ხარჯების გაღება თავად მოსახლეობას უწევს.

ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, მიზანშეწონილია, რომ სამხრეთ კავკასიის რეგიონში ჯანდაცვა საბიუჯეტო პოლიტიკის პრიორიტეტად იქცეს და გათვალისწინებულ იქნეს ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციები სახელმწიფოს მიერ ჯანდაცვის დაფინანსების მინიმალური ზღვარის შესახებ. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია მოქალაქეთა განათლება და მათი საინფორმაციო დონის ამაღლება, მათი უფლებების დაცვა ჯანმრთელობის დაცვის ხელმისაწვდომობაზე.

Health financing policy in the South Caucasus region: a comparative analysis, evaluation

After the restoration of independence, in the South Caucasus countries, the political, socio-economic crisis, led the health system to the complete collapse. This made it necessary to implement fundamental reorientation of the health care system, by creating a new model management and organization, economic relations.

During the past 25 years, the South Caucasus countries underwent a peculiar way to reform the health care system. Georgia's health system reorientation process began in 1995, in Armenia – 1997, and in Azerbaijan – in 1998. The main goals of the reforms are directed towards establishment of a qualitatively new relationships in the health care system, which would correspond to the country's political and economic development requirements, improving population health, creating a legal basis for the new health system, giving priority to primary care, converting principles of health insurance, ensuring social security, reforming pharmaceutical policies, reforming medical education, medical science and health information services.

In this regard, it is interesting to carry out a comparative analysis of the health care financing system of the South Caucasus countries. This assessment was made by the World Health Organization based on the indicators of the effectiveness of the funding of the system, as well as the comparative analysis of the statistical data of other countries (developed and developing ones). Therefore, the article discusses the internationally acknowledged indicators to assess the funding of healthcare system:

- The share of state expenditure on health in total expenditure of the state;
- The share of state expenditure in total expenditure on health;
- State expenditure on health as a percentage of the Gross Domestic Product (GDP);
- Total expenditure on health as a percentage of the GDP;
- Private health care costs.

According to the World Health Organization, the state healthcare expenditures should comprise 15% of total state expenditure. In the South Caucasus region, despite the growth of state healthcare expenditure, its share in the state budget is relatively low. In particular, it amounted 6.9% in Georgia, 7.9% – in Armenia, and 3.5% in Azerbaijan.

According to WHO recommendations the share of state healthcare expenditures in relation to GDP should be at least 5%. Despite the significant growth in state expenditures on health care, its share in relation to GDP is rather low: In Georgia – 2.2%, in Armenia – 1.9%, in Azerbaijan – 1.2%.

The above mentioned shows that a significant share of healthcare expenses in South Caucasus region falls on private expenses of citizens (at around 60-65%). Consequently, many families are forced to deny themselves the aforementioned services as they cannot afford them.

ბიბლიოგრაფია

- თენგიზ ვერულავა (2015). *ჯანდაცვის დანახარჯები ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის რეკომენდაციებით და საქართველოს ჯანდაცვის დაფინანსება*. ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი (IDFI). საქართველო 2020. <http://georgia2020blog.org/2015/11/18/ჯანდაცვის-დანახარჯები-ჯა/>
- თენგიზ ვერულავა (2016). *ჯანდაცვის პოლიტიკა*. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი. თბილისი.
- საქართველოს ჯანდაცვის სამინისტრო (2008). *ჯანდაცვის ეროვნული ანგარიშების კლასიფიკაცია და მომზადების მეთოდოლოგია, 2001-2006 წწ.* საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტროს ჯანდაცვის დეპარტამენტის პოლიტიკის სამმართველო, საქართველოს ჯანმრთელობისა და სოციალური პროექტების განმახორციელებელი ცენტრის პირველადი ჯანდაცვის განვითარების პროექტი, თბილისი.
- საქართველოს ჯანდაცვის სამინისტრო (2013). *ჯანდაცვის სისტემის ეფექტურობის შეფასების ანგარიში*. საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო. თბილისი.
- *ჯანმრთელობის დაცვის სისტემა საქართველოში, სომხეთისა და აზერბაიჯანის რესპუბლიკებში*. ვუახლოვდებით ევროპას? ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკა საქართველოში, სომხეთსა და აზერბაიჯანში. ეკონომიკის პრობლემების კვლევის ცენტრი, ფრიდრიხ ებერტის ფონდი. თბილისი. 2010. გვ. 325-372.
- Ibrahimov F, Ibrahimova A, Kehler J, Richardson E. (2010). Azerbaijan: Health system review. *Health Systems in Transition*, 2010, 12(3):1-117.
- Ibrahimov F, Ibrahimova A, Kehler J, Richardson E. (2011). Health financing in Azerbaijan: Political barriers on the road to reform. *Eurohealth* 25 Vol 16 No 2.
- Organisation of African Unity (2001). African Summit on HIV/AIDS, tuberculosis and other related infectious diseases. *Abuja Declaration on HIV/AIDS, Tuberculosis and Other Related Infectious Diseases, 24-27 April 2001*.

- Richardson E. (2013) Armenia: Health system review. *Health Systems in Transition*, 2013; 15(4): 1–99.
- WHO (2010). *World Health Report 2010. Health Systems Financing: the Path to Universal Coverage*. World Health Organization.
- WHO (2010). *Azerbaijan. National Health Accounts Series 2009*. Geneva. <http://www.who.int/nha/country/aze.pdf>.
- WHO (2016). *The global health expenditure database*. <http://apps.who.int/nha/database>.
- World Bank (2014). *Azerbaijan: Health Reform Project*. Washington, DC: World Bank Group. <http://documents.worldbank.org/curated/en/194661468221997091/Azerbaijan-Health-Reform-Project>.

ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და ბრძოლა კავკასიის განთავისუფლებისთვის (XX საუკუნის 20–30 წწ.)

რუსეთის წითელი არმიის მიერ საქართველოს ოკუპაციის შემდეგ, 1921 წლის 17 მარტს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა ევროპაში გაემგზავრა, საიდანაც აქტიურად იბრძოდა როგორც საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენად, ასევე, კავკასიელ ხალხთა გაერთიანებისთვის. ქართველ პოლიტიკოსებს მიაჩნდათ, რომ კავკასიის რესპუბლიკების მარცხი შედეგი იყო დიდი ისტორიული შეცდომის, რადგან ისინი შეთანხმებულად არ მოქმედებდნენ, რითაც ერთმანეთს ასუსტებდნენ. მათ აუცილებელ პირობად მიაჩნდათ კავკასიის რესპუბლიკების ემიგრანტ პოლიტიკოსებთან მჭიდრო კავშირის დამყარება. ემიგრაციაში მოღვაწე, ცნობილი ქართველი ეროვნულ-დემოკრატი დავით ვაჩნაძე, კავკასიის ერთიანობის აუცილებლობასთან დაკავშირებით წერდა: „კავკასიის რესპუბლიკების მარცხი ნაყოფია იმ დიდი ისტორიული შეცდომისა, რომ კავკასიის ერებს შინაგანი და საგარეო ერთობა არ ჰქონდათ. ჯერ კიდევ ათეული წლების წინათ, ვიდრე კავკასიის ერებს დღევანდელი ბრძოლის ხანა დაუდგებოდათ რუსეთის წინააღმდეგ, ზოგიერთი შორსმჭვრეტელი მოღვაწე კავკასიისა წინასწარ გრძნობდა ამ ერთობის აუცილებლობას და ცდილობდნენ მთლიანი კავკასიის ფრონტის შექმნას“ (ვაჩნაძე, 1929:3-4).

1921 წლის 8 მაისს, პარიზში, კავკასიელი ემიგრანტების თათბირი შედგა. მათ ბოლშევიკური რეჟიმის დამხობის და საერთო კავკასიური ბლოკის შექმნის გზები დასახეს. როგორც სხდომის ოქმიდან ჩანს, კრებას თავმჯდომარეობდა აზერბაიჯანის წარმომადგენელი ალი მარდან თოფჩიბაშევი. სხდომას ესწრებოდნენ, აზერბაიჯანის მხრიდან: ა. ისლამოვი, დ. გაჯიბეკოვი, მ. მაგერამოვი; სომხეთის მხრიდან: – ა. აგარონიანი, ა. ხატისოვი, ნ. ბეკზადიანი; საქართველოს წარმომადგენდნენ ემიგრაციაში მყოფი: ე. გეგეჭკორი, კ. ჩხეიძე, ნ. რამიშვილი, კ. საბახტარაშვილი, მ. სუმ-

ბათაშვილი, ჩრდილოეთ კავკასიას – ა. ჩერმოვეი. კრების მდივანი ა. ათა-მალიბეკოვი იყო (არქივი, 1864, 551). ემიგრანტმა პოლიტიკოსებმა და-ადასტურეს, რომ შვედების მთავარი აზრი კავკასიის ქვეყნების დამოუ-კიდებლობისა და კეთილდღეობისთვის ერთობლივი მუშაობის წარმარ-ვა იყო. ასევე, ხაზი გაუსვეს, რომ ეს იდეა ახალი არ იყო და თავის დროზე, ამ მიმართულებით არაერთგზის მცდელობის მიუხედავად, შედეგი ვერ მიიღეს. ა. ჩერმოვემა კრებას მიაწოდა ინფორმაცია, რომ კავკასიის გაერ-თიანების იდეის მხარდასაჭერად, ისინი 2-3-ჯერ უკვე შეხვდნენ საფრან-გეთის გამოჩენილ წარმომადგენლებს. საფრანგეთის ხელისუფლების მხრიდან, კავკასიის კავშირისადმი მორალური მხარდაჭერის სურვილი გამოიკვეთა, თუმცა არ იყო გამორიცხული, ასევე, მატერიალური დახმ-არებაც მიეღოთ. ა. ჩერმოვემა დააყენა საკითხი, სანამ კავკასიის კონფედ-რაცია შეიქმნებოდა, უნდა გადაჭრილიყო სომხეთ-ოსმალეთის საკითხი. ამასთან დაკავშირებით, ა. ჩერმოვეი ესაუბრა ოსმალეთის წარმომადგე-ნელს – ბექირ სამი ბეის, რომელმაც დაადასტურა, რომ მათ კავკასიურ სომხეთზე არავითარი პრეტენზია არ ჰქონდათ. როდესაც მან დაუსვა კითხვა თურქეთელ სომხებზე, პასუხად მიიღო, რომ ეს საკითხი ხელსაყ-რელად გადაწყდებოდა, კავკასიის კონფედერაციის შექმნის პირობებში. ა. ჩერმოვეი, ოსმალეთის წინაშე აღნიშნული საკითხის თავიდან დასაყე-ნებლად, კავკასიის კონფედერაციის შექმნას გარდაუვალ პირობად მიიჩ-ნევდა. სომხეთის წარმომადგენელ ა. ხატისოვის აზრით, შეცდომის დაშ-ვება აღარ შეიძლებოდა, რადგან მაშინ, როდესაც ევროპის სახელმწიფოები მათ ჩააგონებდნენ, რომ რუსეთი დაიშალა, ოსმალეთის იმპერია საბოლო-ოდ დაიმსხვრა, ეს ასე არ აღმოჩნდა. ა. ჩერმოვემა თათბირზე განაცხადა: „ახლა, როცა მომავალზე ვსაუბრობთ, ჩვენ უნდა შევეცადოთ არ გავიმეო-როთ ეს შეცდომები და ვივარაუდოთ ჩვენთვის უარესი საგარეო პირობე-ბი. პირველ რიგში, მე აქცენტს გავაკეთებ იმაზე, რომ ჩვენ, ჩვენი მეზობე-ლი აზერბაიჯანი და საქართველო, ყოველთვის რუსოფილებად მიგვიჩ-ნევდნენ. თუ გსურთ იცოდეთ, ეს რუსოფილობა ჩვენს ხალხში არის, ანა-ლოგიურად არის ის ქართველ და აზერბაიჯანელ ხალხში, მაგრამ ეს რუ-სოფილობა მაშინ გამომჟღავნდება, როდესაც ხალხზე სხვა მხრიდან ხდება ზეწოლა“ (არქივი, 1864, 551). თათბირზე სიტყვით გამოვიდნენ ქართველი ემიგრანტები: ე. გეგეჭკორი, კ. ჩხეიძე, ნ. რამიშვილი. ისინი კავკასიის რო-

ლის წარმოჩენას მსოფლიო საზოგადოების წინაშე, ასევე, კავკასიის ქვეყნების გაერთიანებას რუსეთის ბოლშევიკური რეჟიმის წინააღმდეგ, აუცილებელ პირობად მიიჩნევდნენ.

ბოლშევიკური რუსეთისგან კავკასიის გათავისუფლებას მხარს უჭერდა ფრანგი დეპუტატი ერნესტ უტრეი. მან ფრანგულ გაზეთ – "Echo de Paris"-ში საინტერესო წერილი გამოაქვეყნა, სადაც წერდა: „ჩვენ ვიღებთ თავზე სითამამეს განვაცხადოთ, რომ წითელი რუსეთი კავკასიაში იქცევა, როგორც უზურპატორი, ხოლო ამ სახელმწიფოთ უნდა ანგარიში გაეწიოთ, როგორც დამოუკიდებელ ქვეყნებს და მათი უფლების საერთაშორისო ცნობით უზრუნველყოთ ის პირობები, კერძო პირთა, ისე დიდი კომპანიების, რომელნიც წინათ მიღებული ჰქონდათ ამ ქვეყნებში ფრანგებს, ბელგიელებს და თვით ინგლისელებს. იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ეს განცხადება შეაჩერებს ამ მყვლეფელი სინდიკატების წადილს უსირცხვილო საშუალებით ჩაიგდონ ხელში კავკასიის ნავთი... თუ უდიდესი და უძვირფასესი წარმოებანი ბაქოს და გროზნოს რაიონისა, რომელიც ჩამორთმეული აქვთ მათ კანონიერ მესაკუთრეთ და საბჭოების ხელში იმყოფებიან, ისევ მათ დარჩებათ, ბოლშევიკებს მიეცემათ უძლიერესი ფაქტორი მათი რეჟიმის გამაგრებისთვის“ (თავისუფალი საქართველო, 1921:9-10).

1921 წლის 10 ივნისს, კავკასიელმა ემიგრანტებმა, ურთიერთმოლაპარაკების საფუძველზე, საკავშირო დეკლარაციას მოაწერეს ხელი. დაარსდა მუდმივი ორგანო – კავშირის საბჭო, რომელშიც ემიგრაციაში მყოფი კავკასიის ქვეყნების დელეგაციის მეთაურები შევიდნენ. საქართველოს ევროპის ქვეყნებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ელჩი – აკაკი ჩხენკელი წარმოადგენდა. მსგავსი ორგანიზაციები ლონდონში და კონსტანტინოპოლშიც დაარსდა. ემიგრანტი პოლიტიკოსები აქტიურ მუშაობას ეწეოდნენ ევროპის მმართველ წრეებთან, რათა რუსი ოკუპანტებისგან კავკასიის გათავისუფლება დაჩქარებულიყო.

მსგავსი ორგანიზაციები დაარსდა ლონდონში და სტამბოლში. დეკლარაცია 4 ძირითად პუნქტს შეიცავდა: 1. ტერიტორიული სადავო საკითხების სავალდებულო არბიტრაჟით გადაჭრა; 2. საბაჟოს საზღვრების გაუქმება და მთელი კავკასიის ეკონომიკურ ერთეულად ქცევა საერთაშორისო მიმოსვლისთვის; 3. სამხედრო კავშირი თავდაცვისთვის; 4. შეთანხმებული გეზი საგარეო პოლიტიკაში. დიდი კამათის შემდეგ, დეკ-

ლარაციაში შეიტანეს ერთი მუხლი, რომელიც ოსმალეთში სომხების საკითხს ეხებოდა. ამასთან დაკავშირებით აკაკი ჩხენკელი თავის მემუარში წერს: „...მან, შეიძლება ითქვას, უფრო ვნება მოგვიტანა, ვინემ სარგებლობა, რადგან თურქები მას ოსმალეთის შინაურ საქმეებში ჩარევად თვლიდნენ, მაგრამ სომხეთის დელეგაცია მხოლოდ ამ მუხლის მიღებიდან ხდიდა დამოუკიდებლად თვით მის შესვლას კავშირში... არც ისე ადვილი იყო ეს თანამშრომლობა და ხშირად დადებით მხარედ შეიძლება ჩათვლილიყო მხოლოდ ის, რომ კავკასიის რესპუბლიკათა დელეგატები არ მოქმედებდნენ მაინც ერთმანეთის წინააღმდეგ... საქართველოს საელჩოთ და წარმომადგენლობებს ერთი წუთითაც არ უფიქრიათ დაყრდნობოდნენ მარტო კავკასიის რესპუბლიკათა კავშირს. პირიქით, ისინი მუშაობდნენ პირველ ყოვლისა საქართველოს სახელით და ეს მუშაობა არ ეწინააღმდეგებოდა არასდროს კავკასიის საერთო და თითოეული ერის ინტერესებს“ (არქივი, 872).

თავის მხრივ, ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობა აქტიურად მუშაობდა ევროპის მმართველ წრეებთან, რათა რუსი ოკუპანტებისგან კავკასიის გათავისუფლება დაეჩქარებინა. ისინი შეეცადნენ, საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრი არისტიდ ბრიანი კავკასიის საკითხით დაეინტერესებინათ. ამ მიზნით, 1921 წლის 28 ოქტომბერს, კავკასიის ოთხი რესპუბლიკის წარმომადგენელი: ჩხენკელი, აგარონიანი, ჩერმოვეი და თოფჩიბაშევი, საფრანგეთის მთავრობის მეთაურს და საგარეო საქმეთა მინისტრს – არისტიდ ბრიანს შეხვდნენ. ა. ჩხენკელმა მადლობა გადაუხადა ა. ბრიანს კავკასიის რესპუბლიკების მხარდაჭერისთვის და სთხოვა მას კავკასიელთა ინტერესების დაცვა ვაშინგტონის მთავრობის წინაშე. ა. ბრიანმა განმარტა, რომ რუსეთთან დაკავშირებით, ამერიკის მთავრობას საკუთარი ხედვები ჰქონდა. ისინი ვერ ივიწყებდნენ მეფის რუსეთთან კავშირს პირველ მსოფლიო ომამდე. მას შემდეგ ბევრი რამ შეიცვალა და დადგა დრო, რათა სახელმწიფოებმა შეცვალონ თავიანთი პოლიტიკა და რუსეთს ჩამოსცილდნენ. თავის მხრივ, მან მზადყოფნა გამოთქვა, რომ საერთაშორისო კონფერენციებზე კავკასიის სახელმწიფოების ინტერესებს დაიცავდა. ჩერმოვემა ბრიანს კავკასიის ქვეყნების მნიშვნელობა განუმარტა და შეახსენა, რომ რუსეთის ნავთობ-პროდუქტების წილის 85% სწორედ კავკასიაზე – ბაქოზე და გროზნოზე

მოდიოდა. მან იმედი გამოთქვა, რომ საფრანგეთი თავის ხელში აიღებდა ნავთობპროდუქტების კონტროლს და კავკასიის ქვეყნების დამოუკიდებლობის აუცილებლობაში ამერიკის ხელისუფლებასაც დაარწმუნებდა. თავის მხრივ, ა. ბრიანმა კავკასიელ ემიგრანტებს დახმარება აღუთქვა.

1921 წლის 29 დეკემბერს, აკაკი ჩხენკელმა, ოფიციალური წერილით მიმართა დიდი ბრიტანეთის და საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრებს: ლორდ კერზონს და არისტიდ ბრიანს. მიმართვაში აღნიშნულია: „მოსკოვის დღევანდელი მთავრობა განიცდის ისეთ მწვავე ეკონომიკურ კრიზისს, რომ ის ვერ შეძლებს დიდხანს გასტანოს, თუ ევროპამ არ აღმოუჩინა მას დახმარება. ასეთ პირობებში ძნელი არ უნდა იყოს მოსკოვის მთავრობის დათანხმება, რათა დაცალოს კავკასია, მხოლოდ აუცილებელი იქნება სავსებით უზრუნველყოფილ იქნეს რუსეთის საჭიროება ნავთისა და ნავთობპროდუქტებისა, რისთვისაც შეიძლება გამოინახოს შესაფერისი გზა... ბოლშევიზმს არავითარი ნიადაგი არა აქვს კავკასიაში სოციალურად. აქ არ იცნობენ რუსი გლეხობის სათემო მიწათმფლობელობას. ბოლშევიზმი იმავე დროს მოსისხლე მტერია კავკასიის არასლავიანი ხალხების ნაციონალურად. უსაფუძვლოა ის აზრი, თითქოს კავკასიის ხალხები ერთმანეთზე იყვნენ გადაკიდებული და არ შეეძლოთ კეთილმეზობლობა. ისინი მთელი საუკუნეები ცხოვრობდნენ მშვიდობიანად ერთიმეორის გვერდით, ხოლო თათარ-სომხების უთანხმოება მიეწერება უფრო იმ მანვე გავლენას, რომელსაც ახდენდნენ მათზე გარედან რუსეთი და ოსმალეთი...“ (არქივი, 104:1-3).

ემიგრაციაში მოღვაწე საქართველოს მთავრობა წინ აღუდგა რუსეთის ბოლშევიკური ხელისუფლების გადაწყვეტილებას 1922 წელს, გენუის საერთაშორისო კონფერენციაზე, კავკასიის სიმდიდრის მეპატრონედ ბოლშევიკების მიერ წარგზავნილი ჩიჩერინი, კრასინი და ლიტვინოვი გამოსულიყვნენ.

1924 წლის ნოემბერში, სტამბოლში, „კავკასიის განმათავისუფლებელი კომიტეტი“ დაარსდა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ხელმძღვანელობის მიზნით, პარიზში, აზერბაიჯანის, საქართველოს და ჩრდილოეთ კავკასიის წარმომადგენლები შეიკრიბნენ და შექმნეს კავკასიური კომიტეტი, რომელსაც უნდა მოეხდინა რუსეთის საბჭოთა საოკუპაციო ჯარებისგან კავკასიის განთავისუფლებისთვის ბრძოლის ორგანი-

ზება. კომიტეტის შექმნის შესახებ დოკუმენტს საქართველოს სახელით ხელი მოაწერეს: აკაკი ჩხენკელმა (ევროპის ქვეყნებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ელჩი), ნოე რამიშვილმა (შინაგან საქმეთა ყოფილი მინისტრი), სპირიდონ კედიამ (საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელი); აზერბაიჯანის მხრიდან: ალი მარდან ბეკ თოფჩიბაშევა (პარიზის სამშვიდობო კონფერენციაზე აზერბაიჯანის დელეგაციის მეთაური), ჯეინუნ გაჯიბეილმა (იმვე დელეგაციის წევრი), ჩრდილო კავკასიის სახელით: აბდულ მეჯიდ ჩერმოევმა, იბრაგიმ გაიდარმა, გაიდარ ბამატმა (ჩრდ. კავკასიის მთიელთა და დაღესტნის კავშირის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი) (Мамулия, 2012). 1925 წელს, სომხებმა უარი განაცხადეს კავკასიურ კომიტეტში მონაწილეობაზე.

რუსული საფრთხის წინააღმდეგ, ფედერაციის შექმნის იდეით გამოვიდა პოლონეთის მარშალი იუზუფ პილსუდსკი. იგი 1918-1922 და 1926-1935 წლებში პოლონეთის ფაქტიური მმართველი იყო. პილსუდსკის გეგმით, მასში ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი, ფინეთი, ბელორუსია და უკრაინა უნდა გაერთიანებულიყვნენ. ფედერაციას მჭიდრო კავშირი ექნებოდა არა მარტო უნგრეთთან, რუმინეთთან, იუგოსლავიასთან, ბულგარეთთან და თურქეთთან, არამედ კავკასიის სახელმწიფოებთანაც. 1925 წლის დასაწყისში, პოლონელთა ინიციატივით, კონსტანტინეპოლში დაარსდა კონფედერაციული კომიტეტი, რომელშიც შედიოდნენ კავკასიის რუსეთისგან გამოყოფის მომხრეები, ასევე, ოთხი დამოუკიდებელი სახელმწიფოს: აზერბაიჯანის, სომხეთის, საქართველოს და ჩრდილოეთ კავკასიის წარმომადგენლები. კომიტეტში საქართველოს მხრიდან წარმოდგენილი იყვნენ ეროვნულ-დემოკრატები: ალექსანდრე ასათიანი და დავით ვაჩნაძე, ასევე, მიხეილ წერეთელი (პირველი მსოფლიო ომის დროს ბერლინში მოღვაწე საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის ერთ-ერთი წევრი – ლ. ს.); აზერბაიჯანის მხრიდან: ხოსროვ ბეგ სულთან ზადე, აბდულ ალი ემირჯანი და ისლამ ზადე; ჩრდ. კავკასიიდან: ვასან გირეი ჯაბაგი (მთიელთა რესპუბლიკის ყოფილი საგარეო საქმეთა მინისტრი), ალიხან კანტემირი და აიტეკ ნამიტოკი. კომიტეტის ხელმძღვანელ ორგანოს პრეზიდიუმი წარმოადგენდა. მასში შედიოდნენ: დ. ვაჩნაძე, სულთან ზადე და ჯაბაგი. 1925 წლის მარტში კავკასიის კომიტეტმა პოლონეთიდან ფინანსური დახმარება მიიღო და კონკრეტული გეგმების გან-

ხორციელებას შეუდგა. ისინი ცდილობდნენ, რათა კომიტეტის სახელით ჟურნალი გამოეცათ.

1926-1928 წლებში, პოლონეთში შეიქმნა კლუბი „პრომოთე“, რომელშიც ჩრდილოეთ კავკასიის, ამიერკავკასიის, დონის, ყუბანის, კარელიის, ვოლგისპირეთის, ყირიმის, თურქესტანის და უკრაინის წარმომადგენლები შევიდნენ. იგი, მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში არსებული კავკასიური ემიგრანტული პოლიტიკური ორგანიზაციებიდან, ყველაზე უფრო ორგანიზებული იყო. აღნიშნულ გაერთიანებაში გამორჩეული ადგილი ეკავა იმამ შამილის შვილიშვილს, მუჰამად საიდ შამილს, რომელიც ჩრდილოკავკასიური დიასპორის აღიარებული ლიდერი და კავკასიის მთიელთა სახალხო პარტიის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი იყო. 1926-1939 წლებში, პარიზში, ფრანგულ ენაზე გამოიცემოდა ჟურნალი „პრომეთე“, რომლის რედაქტორი ცნობილი ქართველი ეროვნულ-დემოკრატი გიორგი გვაზავა იყო.

კავკასიის კონფედერაციის იდეა „პრომეთეში“ 1927 წლიდან გაჩნდა. ეს იდეა ვარშავაში ჩამოყალიბდა, რომლის აქტიური მხარდამჭერები იყვნენ: მუსტაფა ვეჯილი, იოსებ სალაყაია, ტამბი ელეკოტი (Copeaux, 1993:9-45).

თავის მხრივ, როგორც საბჭოთა ხელისუფლების, ასევე, მეფის რუსეთის პოლიტიკური ემიგრაცია აცხადებდა, რომ კავკასიის კონფედერაციის თუ ფედერაციის იდეა პანთურქისტების, ასევე, თურქეთის მიერ მანიპულირებული ბუფერული სახელმწიფოს პროექტი იყო, რასაც სომეხი ემიგრანტი პოლიტიკოსებიც ეთანხმებოდნენ.

კავკასიის კონფედერაციის შექმნა კიდევ უფრო აქტუალური 1930-იან წლებში გახდა. 1930 წლის 18 ნოემბერს, ჩრდილოეთ კავკასიის რესპუბლიკის სახელით, ა. ჩერმოვემა და ნ. ბამატმა, ხოლო აზერბაიჯანის სახელით მ. იაკუბმა ოფიციალური მიმართვა გაუგზავნეს საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ელჩს – აკაკი ჩხენკელს, რათა საქართველოს ეროვნული მთავრობის წინაშე კავკასიის რესპუბლიკების კონფედერაციის საკითხი დაეყენებინა. 1930 წელს შეიქმნა „ჩრდილოეთ კავკასიის სახალხო პარტია“, რომლის ხელმძღვანელი ოსი ალიხან კანტემიროვი გახდა. მისი რედაქტორობით 1934-1939 წლებში, პარიზში, გამოდიოდა ჟურნალი „ჩრდილოეთ კავკასია“. პარიზში, ასევე, გამოდიოდა ჟურნალი

„დამოუკიდებელი კავკასია“, რომელიც კავკასიის კონფედერაციის იდეას აქტიურად იცავდა. აღნიშნულმა ორგანომ ემიგრაციაში მყოფი კავკასიის ერთა შეთანხმებული პოლიტიკური აზროვნების ჩამოყალიბების საქმეში დიდი როლი შეასრულა (ვაჩნაძე, 1929:3-4).

1932 წელს საქართველოს ეროვნულმა ცენტრმა, პარიზში, კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტი შეიმუშავა, რომელიც კავკასიის ოთხივე რესპუბლიკის – საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის და ჩრდილო კავკასიის ერთი მთლიანი სახელმწიფოებრივი კავშირის იურიდიულ ფორმებში გაერთიანების პირველ ცდას წარმოადგენდა. ქართველი ემიგრანტები ამგვარ გაერთიანებას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ცნობილი ემიგრანტი – იურისტი მიხეილ მუსხელიშვილი, კავკასიელ ემიგრანტთა გადაწყვეტილებას ასე აფასებს: „კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტის შემუშავება დიდი მოვლენაა კავკასიელ ერთა ცხოვრებაში. ეს ამტკიცებს, რომ ისტორიის გაკვეთილებს ტყუილად არ ჩაუვლია და ამ ერთა ხელმძღვანელებმა შეიგნეს პირდაპირი კავშირის საჭიროება. ნურავინ იფიქრებს, რომ პროექტის მიზანი მიუღწეველია პრაქტიკულად, რადგან კავკასია დღეს საბჭოთა ბატონობის ქვეშ იმყოფება. მართალია, პროექტი ახლავე ძალაში ვერ შევა, ხოლო ჩვენ წინაშე საზოგადოებრივი აზრის ფრიად მნიშვნელოვანი დემონსტრაციაა; კიდევ მეტი, პაქტის პროექტის შედგენა თავიდან აგვაცდენს ბევრ დავას, რომელიც შესაძლებელია ჩამოვარდეს კავკასიის ერთა თავისუფლების აღდგენის დროს...“ (მუსხელიშვილი, 1933:9-11). პაქტის პროექტში მნიშვნელოვანი ადგილი კონფედერაციის მუდმივ სამდივნოს ეკავა, სამი ბიუროთი – საგარეო საქმეების, ფინანსების, თავდაცვის. სამდივნო წარმოადგენდა ცოცხალ კავშირს კავკასიის ოთხივე სახელმწიფოს დაწესებულებებთან.

პაქტის პროექტი ძალაში უნდა შესულიყო კავკასიის ოთხივე სახელმწიფოს მხრიდან მისი რატიფიკაციის შემდეგ. იგი მიზნად ისახავდა, კავკასიის ერთა ურთიერთშუღლზე, უცხოეთში, ბოლშევიკური ხელისუფლების, ასევე, რუსი ემიგრანტების მიერ გავრცელებულ ჭორებს დაპირისპირებოდა და ევროპის სახელმწიფო მოღვაწეებისთვის კავკასიელი ხალხის დამოუკიდებლობისკენ სწრაფვა დაემტკიცებინა. კავკასიელი ხალხის გაერთიანების აუცილებლობას ქართული ემიგრაციული პრესა ასე გამოეხმაურა: „საქართველოს ეროვნული ცენტრის მიერ შემუშავებული კავკასიის

კონფედერაციის პაქტის პროექტი, პარიზში, ეს პირველი ცდაა, კავკასიის ოთხივე ერის სახელმწიფოებრივი კავშირის იურიდიულ ფორმებში ჩამოსხმისა და, როგორც ასეთი, შეიძლება უნაკლოც არ იყოს, მაგრამ დროული რომ არის, ვერავინ უარყოფს“ (დამოუკიდებელი საქართველო, 1932:1).

კავკასიის რესპუბლიკების კონფედერაციად გაერთიანების იდეას წინ ეღობებოდა სომეხი პოლიტიკოსების განსაკუთრებული პოზიცია. 1933 წლის 17 იანვარს, პარიზში, გამართულ გაერთიანებულ თათბირზე სომხურმა პოლიტიკურმა პარტიებმა კავკასიელი ხალხების კონფედერაციად გაერთიანების წინააღმდეგ გადაჭრით გაილაშქრეს. მათ განაცხადეს, რომ ისინი აღიარებდნენ კონფედერაციის პრინციპს, მაგრამ, მათი აზრით, დამოუკიდებელი კავკასიის არსებობისთვის თურქეთის ფაქტორი ხელისშემშლელად რჩებოდა. ისინი მიიჩნევდნენ, რომ კავკასიური ბუფერის შექმნა თვით თურქების სასიცოცხლო ინტერესს წარმოადგენდა და ამტკიცებდნენ, რომ დიდი სახელმწიფოების უპირატესობა ფიქციად აქცევდა პატარა სახელმწიფოების უფლებებს. სომეხები რუს პოლიტიკურ ემიგრანტებს დაუკავშირდნენ. პარიზში, კერენსკის რედაქციით გამოშვებულ გაზეთში „დნი“, სომეხებმა რამდენიმე წერილი გამოაქვეყნეს, სადაც კონფედერაციის იდეას მიზანშეუწონლად მიიჩნევდნენ. ეს იდეა, მათი აზრით, ხელს უწყობდა პანთურანიზმის და პანისლამიზმის გაძლიერებას (არქივი, 1831, 136:13).

აზერბაიჯანელი პოლიტიკური მოღვაწე ალი მარდან თოფჩიბაშევი თვლიდა, რომ პანთურანიზმი იყო პროპაგანდისტული ხრიკი, რითაც რუს და სომეხ ემიგრანტებს კავკასიელ ხალხთა დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლის დასუსტება სურდათ. ეს იყო შენიღბვა იმისა, რომ სომეხ პოლიტიკოსებს არ სურდათ მონაწილეობა მიეღოთ კავკასიის მომავლისთვის უმნიშვნელოვანესი პროგრესული იდეის განხორციელებაში (Сафарова, 2001).

აზერბაიჯანელებთან დაპირისპირების გამო, სომეხ ემიგრანტებს ტრადიციულად არ სურდათ კავკასიელი ემიგრანტების პოლიტიკურ თათბირებში მონაწილეობის მიღება. ძალების გაერთიანების მიზნით, გადაწყდა, ქართველების მეშვეობით მომხდარიყო სომეხი ემიგრანტების ჩართვა საერთო კავკასიურ ორგანიზაციაში. ამ მიზნით, 1933 წელს, დავით ვაჩნაძის ხელმძღვანელობით, „სომხურ-ქართული კავშირი“ შეიქმნა, მაგრამ აღნიშნულმა კავშირმა დიდხანს ვერ იარსება.

1933 წელს ემიგრანტულმა ჯგუფებმა „კავკასიის კონფედერაციის საბჭო“ შექმნეს, რათა მოემზადებინათ კავკასიის კონფედერაციის პაქტზე ხელის მოწერა. აზერბაიჯანის, საქართველოს და ჩრდილოეთ კავკასიის ემიგრანტულმა ცენტრებმა, 1934 წლის 14 ივლისს, ხელი მოაწერეს „ბრიუსელის პაქტს“, რომელიც წარმოადგენდა შეთანხმებას კავკასიის კონფედერაციის შესახებ. სომხებმა კავკასიის კონფედერაციის პაქტზე ხელის მოწერაზე თავი შეიკავეს. სომეხ დამნაჯებს სურდათ როგორც რუსეთისგან, ასევე კავკასიის კონფედერაციისგან დამოუკიდებელი სომხეთის სახელმწიფოს შექმნა, თურქეთის, აზერბაიჯანის და საქართველოს ტერიტორიების ხარჯზე. მიუხედავად იმისა, რომ 1932 წელს სომხეთის დელეგაცია კავკასიის კონფედერაციის პაქტის პროექტის განხილვაში აქტიურად იყო ჩართული, სომხებმა პაქტს ხელი არ მოაწერეს, რითაც დაირღვა კავკასიის სახელმწიფოთა ერთიანობის იდეა (დამოუკიდებელი საქართველო, 1932).

მიუხედავად იმისა, რომ სომხეთის ემიგრაციამ კავკასიის კონფედერაციის პაქტს ხელი არ მოაწერა, პაქტის მე-VI მუხლით სომხეთის რესპუბლიკისთვის ადგილი მაინც დატოვებული იყო. პაქტს ხელი მოაწერეს აზერბაიჯანის ეროვნული ცენტრის სახელით რასულ ზადემ, ასევე, აზერბაიჯანის მთავრობის ყოფილმა მეთაურმა – ალი მარდან თოფჩიბაშევმა; საქართველოს სახელით – საქართველოს ეროვნული მთავრობის თავმჯდომარემ – ნოე ჟორდანიამ და ევროპის ქვეყნებში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ყოფილმა ელჩმა – აკაკი ჩხენკელმა; ჩრდილოეთ კავკასიის სახელით: ჩეჩენმა იბრაჰიმ ჩულიკოვმა, ყაბარდო-ბალყარეთიდან თაუსულტან შაკმანოვმა და გირის სუნშევმა (სამშობლო, 1934). მათ კავკასიელ ემიგრანტებს, ბოლშევიკ ოკუპანტებთან ბრძოლისკენ მოუწოდეს.

ემიგრანტული პოლიტიკური ორგანიზაციების უმრავლესობისთვის მთავარი იყო იდეა, რომლის თანახმად, საბჭოთა კავშირი უნდა დაშლილიყო ეთნიკურ და რეგიონალურ პრინციპებზე აგებულ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად. პაქტის წევრებმა კავკასიური საბჭო და მისი აღმასრულებელი პრეზიდიუმი აირჩიეს, რომელსაც კავკასიელ ერთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლისთვის ხელმძღვანელობა უნდა გაეწია. ბრძოლის გზად საბჭო მშვიდობიან აქციებს და საერთაშორისო არბიტრაჟს მიიჩნევდა. ქართველი ემიგრანტი მეცნიერი – მიხეილ მუსხელიშვი-

ლი, რომელიც უშუალოდ მონაწილეობდა პაქტის შემუშავებაში, წერდა: „კავკასიის კონფედერაციის პაქტი არ არის იმპროვიზაცია, საზღვარგარეთ გამოგონილი სიახლე, ის მოდის თვითონ კავკასიიდან, იქ მცხოვრები ერების არსებითი ინტერესებიდან. ჩვენ აქ მას მხოლოდ მივეცით იურიდიული ფორმა, ჩამოვაცალიბეთ მისი სტატუსი, წერილობითი საფუძველი მივეცით იმ ბრძოლას თავისუფლებისთვის, რომელსაც ჩვენს ქვეყანაში ეწვეიან ერთად აზერბაიჯანელი, ქართველი, სომეხი და მთიელი. ეს ოთხი ხალხი უხსოვარი დროიდან დასახლდა ერთ ტერიტორიაზე ერთმანეთის მეზობლად. ისინი ერთმანეთთან დაკავშირებული იყვნენ და ახლაც დაკავშირებული არიან სასიცოცხლო ინტერესებით. ერთი ვერ წავაწინ სხვათა გარეშე, ერთის წაქცევა წააქცევს სხვებს“ (მუსხელიშვილი, 1934:1). მიუხედავად მოსამზადებელი სამუშაოების სერიოზულობისა და პრობლემის მნიშვნელობისა, ემიგრაციაში კავკასიის კონფედერაციული მთავრობის შექმნა ვერ მოხერხდა.

საბჭოთა ხელისუფლება, კავკასიის ემიგრანტთა გაერთიანების ინიციატივას აქტიურად უშლიდა ხელს. პარიზში, საბჭოთა საელჩო გადაიქცა სამხედრო გენერალურ შტაბად, სადაც ემიგრანტთა ერთმანეთთან დასაპირისპირებლად სპეციალური გეგმები მუშავდებოდა (არქივი, 1854, 888:1). თავის მხრივ, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, რუსეთის ხელისუფლებამ, ჩრდილოეთ და სამხრეთ კავკასიაში, ერთიანი ადმინისტრაციული ერთეულები შექმნა. 1924-1936 წლებში, რუსეთის მიერ ოკუპირებულ ტერიტორიაზე, ამიერკავკასიის საბჭოთა ფედერაციული სოციალისტური რესპუბლიკა არსებობდა, რომელშიც საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკები შედიოდნენ. 1922-1924 წლებში არსებობდა მთიელთა ავტონომიური რესპუბლიკა რსფსრ-ს შემადგენლობაში. აღნიშნული გაერთიანებები, რეგიონში საბჭოთა ხელისუფლების განმტკიცების მიზნით, ერთგვარი გარდამავალი საფეხურის ფუნქციას ასრულებდა და რეალურად საბჭოთა ხელისუფლების პოლიტიკურ და იდეოლოგიურ მიზნებს ემსახურებოდა.

1934 წლამდე, კავკასიელი ემიგრანტები ოპტიმისტურად იყვნენ განწყობილნი. მათ სჯეროდათ, რომ გაფიცვებით, ასევე ეკონომიკური სირთულეებით, შესაძლებელი იქნებოდა ბოლშევიკური ხელისუფლების დამხობა. მათ იმედი გაუცრუა დასავლეთის, ასევე, აშშ-ს ხელისუფლებამ.

ევროპის სახელმწიფოთა მმართველები სათითაოდ გაურიგდნენ საბჭოთა ხელისუფლებას. 1924 წლის თებერვალში ინგლისმა საბჭოთა რუსეთთან დიპლომატიური და სავაჭრო ურთიერთობა დაამყარა. იმავე წლის თებერვალ-მარტში, ასეთივე ურთიერთობები დაამყარდა სსრკ-სა და იტალიას, ნორვეგიას, შვეციას და საბერძნეთს შორის, 1924 წლის მაისში საფრანგეთის მთავრობის თავმჯდომარე გახდა ედვარდ ერიო და მისი პირველი ნაბიჯი იყო, 28 ოქტომბერს, ბოლშევიკური რუსეთის მთავრობის ცნობა. 1932 წლის 29 ნოემბერს ხელი მოეწერა რუსეთ-საფრანგეთის თავდაუსხმელობის პაქტს, რაც ფაქტობრივად წინაპირობა იყო 1933 წელს, პარიზში არსებული, ქართული ლეგაციის გასაუქმებლად. 1934 წლის 18 სექტემბერს, საბჭოთა კავშირი ერთა ლიგაში მიიღეს. ქართველი ემიგრანტები ბოლშევიკებისადმი დასავლეთის სახელმწიფოთა ლოიალობას მკაცრად აკრიტიკებდნენ (ასათიანი, 1934:8). 1924-1936 წლებში, კავკასიელმა ემიგრანტებმა, კავკასიის კონფედერაციის საბჭოს სახელით, ერთა ლიგას კავკასიის პრობლემები არაერთხელ შეახსენეს.

კავკასიის ერთიანობის იდეა დღესაც აქტუალურია, რადგან რუსეთის დღევანდელი ხელისუფლება იმავე მეთოდებით აგრძელებს ბრძოლას ყოფილი რესპუბლიკების წინააღმდეგ.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ასათიანი, ა. (1934). მსოფლიო ორომტრიალი და საქართველოს ბედისწერა, ჟურნალი „სამშობლო“, №16, გვ. 8, პარიზი, 1934.

აკაკი ჩხენკელის მიმართვები დიდი ბრიტანეთის და საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრების – ლორდ კერზონისა და არისტიდ ბრიანისადმი, რუსი ოკუპანტებისგან საქართველოს გათავისუფლებაში დახმარების აღმოჩენის შესახებ. საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი №1864, ანაწერი №2, საქმე 104, ფურც. 1-3.

ვაჩნაძე დ. (1929). კავკასიის კონფედერაცია, ჟურნალი „სამშობლო“, №2, გვ. 2-7, პარიზი.

მემუარი საქართველოს სრულუფლებიანი ელჩის – აკაკი ჩხენკელის დიპლომატიური მუშაობის შესახებ 1921-1922 წლებში, საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ჰარვარდის უნივერსიტეტის მიკროფირების ასლები, საქმე №872.

მუსხელიშვილი, მ. (1933). საკონფედერაციო ხელისუფლების ორგანო (კავკასიის კონფედერაციის პაქტი), გაზეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“, გვ. 9-11, №35, პარიზი.

მუსხელიშვილი, მ. (1934). კავკასიის კონფედერაციის პაქტი, ჟურნალი „სამშობლო“, №16, გვ. 1, პარიზი, 1934.

Copeaux, E. (1993). Le mouvement prométhéen, Cahiers d'études sur la Méditerranée et le monde turco-iranien (CEMOTI), #16, pp. 9-45.

Thenkeli, A. Caucasian Problem, საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი №1831, ანაწერი №2, საქმე 136, ფურც. 13.

Мамулия, Г. Г. (2012). Кавказская Конфедерация в официальных декларациях, тайной переписке и секретных документах, движения „Прометей“, Сборник документов, стр. 9, Москва: издательство Социально- политическая мысль.

Mamouliа, G. (2009). Les combats indépendantistes des Caucasiens entre URSS et puissances occidentales, Le cas de la Géorgie, 1921-1945, p.54, Paris: L'Harmattan.

Сафарова, А. (2001). Идея Кавказской Конфедерации в эмигрантский период политической деятельности А.М.Топчибашева, журнал: Известия Национальной Академии Наук Азербайджана: Серия истории, философии и права, № 3, Баку.

Протокол общего совещания представителей Кавказских Республик, 8 мая 1921 г., Париж, საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივი, ფონდი №1864, ანაწერი №2, საქმე 551, ფურც. 1-2.

Топчибашев, А.М. (1993). Меморандум, предъявленный находящимся в Константинополе почетным представителям держав Антанты, членом правительства Азербайджанской Республики, Чрезвычайным Министром-посланником при правительствах Блистательной Порты, Армении и Грузии Али Мардан беком Тончибашевым (ноябрь 1918г.),стр. 36-37, Баку.

Lela Saralidze

TSU Ph.D in History, Tbilisi, Georgia

Georgian political emigration and struggle for liberation (20-30 years of 20th century)

Summary

On the basis of archive materials and scientific literature, the fight for liberation of the Caucasus by Russian Bolshevik troops is discussed in the article. After occupation of Georgia by Russian Red Army, on March 17 1921, the Government of the Democratic Republic of Georgia fled to Europe, and fought actively for the restoration of Georgia's independence, as well as the unification of the peoples of the Caucasus. Georgian politicians believed that the failure was the result of historical mistake the Caucasian Republics made, as the nations of the Caucasus do not act in concert, thus weakening each other. They believed a necessary condition was close connection with Caucasian immigrant politicians. For this purpose, a meeting of Caucasian immigrants was held on May 8, 1921, in Paris. With the support of the combined forces they, decided to overthrow the Bolshevik regime and create a bloc of the Caucasian states. On June 10, 1921, representatives of the Caucasian Republics signed a declaration. They established a permanent council, which was joined by the heads of the Caucasian immigrants. Georgia, in this council was presented by Akaki Chkhenkeli, ambassador of Georgian Democratic Republic in the European countries. Similar organizations have been established in London and Constantinople. Immigrant politicians engage in active work with European ruling circles, to speed up the process of Caucasian release from Russian occupation. In 1930 creation of the Caucasian Confederation became even more urgent. On November 18, 1930, A. Chermoev and N. Bamat, along with M. Jakub from Azerbaijan, sent an official appeal to Akaki Chkhenkeli, the ambassador of Georgian Democratic Republic, from the North Caucasian Republic – to pose the question about of confederation of the Caucasian Republics before the National Government of Georgia.

The idea of unity of the Caucasus is still relevant today, as the Russian Government continues the struggle against the former republics with the same methods.

Meri Gbedava

Professor of Sokumi State Univesity, Tbilisi, Georgia

Maia Manchkhavili

TSU Ph.D student, Tbilisi, Georgia

Collision of Russian and Georgian National Interests and International Outcomes (1991-2015)

After the collapse of the Soviet Union, Russia as a legal successor of the USSR, faced serious challenges in the foreign policy. Russia instantly lost the strategic benefits that have been achieved over the centuries by long-term and bloody wars. It took a long time for Kremlin to get out of political crash and to define new geopolitical approaches. Russian politicians refused to acknowledge new political reality and recognize independence and sovereignty of newly formed states. Extremely tight situation was created at the southern borders of the country, because the government of Georgia strictly refused to cooperate with Russia and become a member of CIS. That was a bitter blow for Russia as Georgia had always been the main outpost for Russian expansion policy towards the Black and Caspian Seas.

In order to maintain strategic positions in Caucasus region Russia provoked ethnic conflicts. Separatist movement began in Abkhazia and the so-called South Ossetia, historical regions of Georgia. Kremlin veiled by peacekeeping mission openly supported separatist regimes, distributing Russian passports, thereby violating the sovereignty and territorial integrity of Georgia. Considering the national interests, Russia and Georgia are radically distanced from each other. As the result of diversification of Caspian energetic resources geopolitical significance of Georgia rose particularly, giving our country a chance to make new strategic choices. The President E. Shevardnadze began to cooperate closely with NATO and the EU and radically changed a vector of the country's foreign policy. Due to pro-Western policy Georgia has become a victim of Russia's open aggression in 2008. It occupied Georgia's separatist regions and still continues the process of creeping occupation.

Annexation of Crimea in 2014, provoking and support of separatist actions in eastern Ukraine demonstrated that Russia began changing internationally recognized borders by means of force policy, and thus is violating fundamental principles of international law. Rather weak response by the international community to theannexation of Crimea allowed the annexation of Georgia's break-away regions by drawing of integration and strategic partnership treaty between Russia and marionette governments of Abkhazia and so called South Ossetia.

Unification of Germany and dissolution of Warsaw Military Block enhanced the fight for cessation in the USSR. The logic of development of the National Movement pushed the National leaders to more radicalism and gaining full independence. For example, at the meeting with the US Secretary of State James Baker, held in Moscow on March 15, 1991, the chairman of the Supreme Council of the Republic of Georgia, Z. Gamsakhurdia evaluated the idea of modernization of the USSR as neocolonialism and an attempt of preserving imperial structures of Russia, thus detaching himself from Novo-Ogaryovo process (April-December 1991). He boycotted the referendum to preserve the USSR and took comprehensive measures for restoration of full independence of the country, including declaration of independence of Georgia (April 9, 1991).

Unfortunately, the international community was not ready to recognize the weak and small states created as a result of collapse of the USSR, except the Baltic countries. They supported modification of the USSR and formation of a soft federal union. This position was openly expressed by the US President, George Bush Senior during his speech in RADA on August 1, 1991 which jokingly went down in history under the title of *Chicken Kiev speech*".¹ Americans will not support those who seek independence in order to replace a far-off tyranny with a local despotism. They will not aid those who promote a suicidal nationalism based upon ethnic hatred," – stated Bush.² But the August coup changed the course of events and accelerated the irreversible process of dissolution of the USSR, dismantling of the party governance system, formation of a common economic and military-political space of community of sovereign states. Belavezha Accords finally put an end to Yalta and Potsdam bipolar system which could not respond to challenges of the modern reality both from cultural-ideological and economic, political and military point of view.

On December 21, 1991 leaders of 11 countries of CIS signed Declaration of Alma-Ata according to which the community states supported Russia "to continue membership of the USSR in the UN (including the Security Council) and other international organizations"³. Russian was proclaimed as a "state continuity"⁴. The

¹ **JOHN-THOR DAHLBURG**, [NEWS ANALYSIS: Bush's 'Chicken Kiev' Talk-an Ill-Fated U.S. Policy: Ukraine: Efforts to keep the Soviet Union intact are recalled with bitterness by some in new nation.Los Angeles Time, December 19, 1991| | **TIMES STAFF WRITER**, http://articles.latimes.com/1991-12-19/news/mn-1010_1_soviet-union.

² ⚡⚡⚡

³ PeterKremnev, Regardingnewconcepts and categories of legal succession of states: Theoretical-practical issues, magazine of international law and international relations, 2010, No. 1.

⁴ <http://www.un.org/en/members/>. Itisnoteworthythatthecontinuityprinciplewasnotusedinrespect to Yugoslav Federation and it joined the UN again in 2000.⁴

nuclear states of the former Soviet Union – Ukraine, Belorussia and Kazakhstan undertook a commitment to join the *Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons* and transfer their nuclear arsenal to Russia. In fact, the West supported the regional integration of the post-soviet space and formation of a strong, stable, democratic geopolitical unity in the Eurasia in the form of CIS, similar to the EU. Therefore, the Russian Federation became the continuer of the USSR and successor of nuclear weapons, regional leader with the support of the leading states of the world and the International Community.

As a result of collapse of the USSR, Russia faced serious foreign political challenges. It lost the strategic advantages which it had gained as a result of long-term and bloody wars during many centuries. By revocation of Warsaw Treaty, the Central and the East Europe were released from the influence of Moscow. Dissolution of the USSR changed the geopolitical situation in the post-soviet space, where several sovereign states tried and are until present striving to get rid of the influence of Russia and become independent subjects of international relations. Russia's loss of its dominant position on the Baltic Sea was replicated on the Black Sea not only because of Ukraine's independence but also because the newly independent Caucasian states – Georgia, Armenia, and Azerbaijan – enhanced the opportunities for Turkey to reestablish its once-lost influence in the region⁵ – wrote B. Brzezinski.

It took long time for the Kremlin to restore from the political collapse and establish new geopolitical approaches. Russian politicians could not tolerate and did not recognize the new reality. As the first step of the revanchist policy of Russia we should evaluate formation of the Collective Security System (Collective Security Treaty, May 1992), by which Russia detached itself from the existing security system and expressed an initiative to form a new military bloc. The main provision of the CST directly reiterated the principles of NATO Treaty and represented its worsened version. From that moment the Russian Federation defined the security architecture and policy in the regions of the East Europe, the Caucasus and the Central Asia. Interests of Russia to the former soviet countries were correctly evaluated by the researcher Mark Smith (1993) who described it as “Pax Russica” and a Russian “Monroe Doctrine”.⁶

⁵ *ibid*, p. 93

⁶ Cited: Carmen Amelia Gayoso Descalzi, Russian hegemony in the CIS region: an examination of Russian influence and of variation in consent and dissent by CIS states to regional hierarchy, A thesis submitted to the Department of International Relations of the London School of Economics for the degree of Doctor of Philosophy, London, October 2011, p. 10.

As mentioned above, the National government of Georgia detached itself from the idea of formation of the CIS, did not join the Economic Cooperation Treaty and the Belavezha Accords. This position jeopardized the plan of modernization of the Soviet Empire, which in the opinion of the International Community was approaching its logical result. This was a challenge for Russia because the NATO border passes through Georgia and it is located at the border of the two geopolitical poles. This was a kind of moral-psychological shock for the imperial mentality of Russia because Georgia represented the main support of the expansionist policy of Russia towards the strategic Black and Caspian seas as early as from the 18th century.

The cornerstone of the national interest of Russia in the South Caucasus is the control on the Caspian energy resources which is impossible without maintaining influence in the South Caucasus. The issue of separation of anti-Russian national forces from the Georgian government and joining CIS by Georgia was put on the agenda which represented the first serious challenge in terms of preserving the territorial integrity of Georgia and security. The state governance structures and the army had not been formed yet, the influence of the "KGB" on the political and economic life of the country had been strong etc.

The comprehensive analysis of the political processes ongoing in the post-Soviet space between 1991-1995 shows that Russia was conducting a wide destabilization campaign in the countries of its strategic interests – Georgia, Azerbaijan, Ukraine, Moldavia, Tajikistan which included instruments of a hybrid war – provoking civil wars and ethnic conflicts, formation and arming of paramilitary forces, exerting pressure on the national government etc. It is documented in the Georgian historiography that the armed confrontation in the so-called South Ossetia, coup d'état and the civil war in the early 1991 were instigated by the Kremlin. This process was not followed much by international reaction because the anti-Russian policy and rhetoric of the president Z. Gamsakhurdia were unacceptable for the West, which did not share the position of the de facto government for Georgia to become a full-fledged member of the International Community beyond Russia similar to the Baltic countries and therefore, they avoided even recognizing the independence of Georgia. From the current perspective, it is safe to say that this idealist vision of president Z. Gamsakhurdia was absolutely correct but contradicted the interests of the leading actors of the world.

Formation of strategic views and priorities in the foreign policy of Georgia at the level of both the neighborhood and the international policy began by coming of a well-known politician, E. Shevardnadze to power. He was trying to find a suitable

place for Georgia in the international community, form the foreign policy considering the national security interests and the existing challenges, find a balance between the attachment policy and the independent policy of a sovereign state based on principles of political pragmatism. *The Dagomys Agreement was signed in July 1992 on the principles of resolution of the Georgian – Ossetian conflict* where Russia acted as the mediator and the international arbiter. Russia recognized the territorial integrity of Georgia and recognized the so-called South Ossetia as its integral part. Simultaneously, international organizations became involved in the measures of monitoring of the ceasefire agreement and facilitation of the peace-keeping process, Georgia joined the North Atlantic Cooperation Council of NATO. During that period, the issue of "buffering" of Georgia was actively discussed and does not lose relevance even today⁷. E. Shevardnadze believed that he would be able to achieve a constructive cooperation with Russia based on the good neighborly relations and equality principles but he was wrong. In August 1992 Russia launched a hybrid war against Georgia in Abkhazia and consequences of this war were the most severe for the country. Regular military units of Russia directly participated in the military operations. E. Shevardnadze accentuated this fact in his political statements and noted that the reactive force of Russia fought with Georgia. The idea of existence of two Russias was wrong and should be evaluated as the expression of attachment policy.

Ceasefire agreements concluded through mediation of Russia were permanently breached in Abkhazia which was followed by organized massacre and ethnic cleansing of Georgians. Abkhazia turned into a zone of humanitarian disaster. The Agreement on a Cease-fire and Separation of Forces was signed in Moscow in May 1994 and Russia undertook to carry out monitoring over the peacekeeping process. The Agreement was entirely tailored to the interests of Russia and offered Georgia capitulation conditions as the defeated party. In particular, the Moscow Agreement first of all stipulated return of the IDPs to Gali region thereby grossly violating the rights of the IDPs from Abkhazia. The Georgian government undertook the non-use of force commitment. In accordance with paragraph 4 of Article 2 of the Agreement, the troops of the Republic of Georgia had to be withdrawn from Kodori valley where a regular patrol of the peace-keeping force of the CIS and international observers would be organized, however no armed clashes took place in Kodori valley. Kodori valley represents a strategic bridgehead connecting the republics of

⁷ See. TORNIKE TURMANIDZE GEORGIA: BUFFER OR NATO ALLY?, GEORGIAN FOUNDATION FOR STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES, *EXPERT OPINION*, #35, 2015.

the North Caucasus - Kabardino-Balkaria, Ingushetia and Chechnya to the Black Sea. Due to the liberation movement ongoing in the North Caucasus, imposition of control on Kodori valley was vitally important for Russia. In November 1994, the separatist government proclaimed Abkhazia as a sovereign republic.

The ethnic cleansing carried out in Abkhazia is recognized by the Resolutions of 1994 Budapest, 1996 Lisbon and 1999 Istanbul Summits of the OSCE, the UN Security Council and the General Assembly. The next ethnic cleansing of the peaceful Georgian population was conducted on the territory controlled by the Russian peacekeeping mission in Abkhazia in 1998 when more than 1500 people were killed and more than 40 000 ethnic Georgians were exiled.

The events of Abkhazia seriously undermined the authority of E. Shevardnadze in the eyes of the Georgian population. He had to take an absolutely unpopular step: Georgia became member of the CIS and joined the Collective Security Treaty. Instead of the relations based on mutual respect and bilateral cooperation Georgia became a satellite of Russia. Throughout that period the attempts of E. Shevardnadze to conclude an "agreement on friendship, good neighborhood and cooperation" with Russia, to delimitate and demarcate the state border of Georgia and Russia within the internationally recognized borders were unsuccessful. Russia procrastinated transfer of the share of the military fleet of the Black Sea to Georgia stipulated by quota, which created a new political crisis in the relations of the two countries. Against this background, the national interests of Russia and Georgia separated from each other and were placed under permanent strain: Russia often violated the air space and land borders of Georgia infringing thus on the independence and sovereignty of the country.

The Russian policy with respect to the post-soviet countries and the war in Chechnya finally buried the idea of the modernized Russian regionalism. The Russian government used the instruments of regional integrational policy for preservation of its imperial influence in the Near East which resulted in change of the attitude of the international community to Yeltsin's government. Implementation of the geological pluralism doctrine began in the post-soviet space which aimed at weakening the Russo-centrism and increasing the role of the post-soviet countries. The Euro-Asian Transit-Communication Corridor project under which the Black Sea basin regions were declared as the part of the Pan-European Transport Area should be reviewed within the context of this policy. Georgia became involved in the international economic projects of the Caspian Sea and the "Silk Road" from 1999. Simultaneously, Georgia withdrew from the Collective Security Treaty. In 2000 E. Shevardnadze made another attempt to conclude the so-called Framework Agreement with Russia but the agreement failed. Russia requested to incorporate two articles in the text of the agreement: one article regarding special

rights of Russia in the conflict regions of the sovereign Georgia and another article regarding the commitment of the signatories not to allow dislocation of the military force and the military infrastructure of any third party on the territories of the signatory states.⁸ More than 20% of the territory of Georgia was placed under direct control of Russia where a simplified process of issuing Russian passports to the Georgian citizens began.

The Euro-Atlantic integration policy initiated by E. Shevardnadze became more intensive during the period of rule of the president M. Saakashvili. The geopolitical significance of Georgia particularly increased as a result of diversification of the Caspian energy resources which noticeably reduced the influence of Russia over Georgia. Georgia started close cooperation with Turkey, the EU, the USA and NATO. The declared goals of Georgia were protection of sovereignty and territorial integrity of the country, European and Euro-Atlantic integration, preparation for the individual partnership action plan etc. which was followed by embargo, transport blockade from the Russian part, violence and mass deportation of the Georgian citizens from Russia. In 2007 the Georgian government requested to withdraw the Russian military base from Georgia in accordance with the OSCE Istanbul Summit Resolutions. They gradually left the military bases of Akhaltsikhe, Batumi and Vaziani but Russia still maintains a military advantage by means of three large military bases dislocated in the South Caucasus (**Bombora** military base in the occupied Abkhazia, **Jav**military base in the occupied so-called South Ossetia and **Gyumri** military base in Armenia).

The 2008 Russo-Georgian war represented a return of the power politics in the international relations and open declaration of vital interests of Russia in the Near East where Russia would not allow the boost of economy or political influence of the west. During the military operations, the adjacent areas of Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline were bombed which was a kind of warning to persons and investors interested in this transit route that Russia will fight for maintaining its influence on these Caspian energy carriers.

By recognition of independence of Abkhazia and the so-called South Ossetia the issue of inviolability of state borders of the post-soviet countries was questioned for the first time. Russia changed the internationally recognized borders of Georgia thus violating the fundamental principles of the international law. Even though Russia won this war, it failed to establish a full political dominance over Georgia; however, it hindered the process of integration of Georgia into NATO. The lessons learnt from the Russo-Georgian war appeared not to be enough for the world leaders to realize the threats coming from Russia and prevent the Russo-Ukrainian War.

⁸ Aleksandre Rondeli, Georgia – Russia: From Negative to Positive Uncertainty, Expert Opinion, No. 3, 2013, page 5.

Medvedev's doctrine uncovered the far-reaching geopolitical goals of the Russian political elite which implies change of the world order created after the Cold War. Annexation of Crimea in 2014 and provocation of separatist movements in Ukraine represent the continuation of this policy. Rather weak reaction of the international community to the aggression against Ukraine gave Russia the green light to actually annex the occupied territories of Georgia which was legally finalized by conclusion of the Treaty on Alliance and Strategic Partnership with the marionette government of Abkhazia and the so-called South Ossetia (November 2014).

The warm-up policy of the "Georgian Dream" coalition government of Georgia did not make essential changes to the relations of Russia and Georgia. On the contrary, it gave rise to activation of the soft power of Russia. The Russian "soft power" represents a part of security policy of Russia where an orthodox diplomacy as an instrument of politics plays a particular role. Its geopolitical goal is to maintain the unity of values of Georgia with Russia as the orthodox state and not to allow a close integration of the country with the west, through the Georgian apostolic church. Activities of the pro-Russian foundations and NGOs which consider the 2008 War and occupation of the Georgian territories by Russia as the Russian response to the "adventurist intentions of Saakashvili" became intensified. They support the Eurasian choice of Georgia and the "Russian Peace Concept". Withdrawal of the pro-western parties from the coalition prior to the 2016 Parliamentary Elections is a clear indication of hidden streams in the Georgian political elite.

New military and marine doctrines were adopted in Russia in 2014-2015. The military doctrine in which Abkhazia and the so-called South Ossetia are referred to as the allies of Russia represents a serious threat for Georgia, considers use of any kind of military force against its ally state (without specifying the place of confrontation) as aggression and reserves the right to protect the ally from the "aggressor" (Article 34). Thus, Russia practically does not distinguish protection of its own territory and interest from protection of interests of its allies. No procedure is envisaged for rendering this assistance, for example, asking assistance from the ally country, which represents a great threat for Georgia in the opinion of Georgian experts.⁹

From the six regional directions mentioned in the marine doctrine of Russia, the Caspian Sea direction is the most significant for Georgia where Russia will presumably try to hinder the further diversification of the Caspian energy resources which will be impossible without gaining control over Georgia. The escalation of conflict in Karabakh in the early April 2016 works for the interests of Russia in the South Caucasus and puts security of Georgia in front of serious challenges. Armenia and Azerbaijan represent strategic partners of Russia and Turkey, res-

⁹ Kakha Gogolashvili, The New Military Doctrine of Russia and its Alliance Agreements with Abkhazia and South Ossetia, Expert Opinion, No. 36. *ÓÀØÀÒÈÄÄÄËÓ ÓÓÒÄÓ-ÄÄÈÈÓÀ ÄÄ ÓÄÄÒÈÄÛÏÒÈÓÏ ÖÖÈÄÄÒÈÄÄÈÄ ÈÄÈÄÄÈÓ ×ÏÄÈ*, 2015, page 6.

pectively. Both states are ready to support their allies and none of them have a common border with these countries. Under such conditions, Georgia will become a transit territory where Georgia will not be able to maintain neutrality due to its weakness and it is possible that even the existence of the Georgian state may be put under direct threat.

In fact, Georgia is under conditions of war with Russia which makes the security of Georgia even more vulnerable, because our country has no alternative to prevent threats coming from Russia. The "Package of Necessary Measures" adopted at Wales Summit of NATO in 2014 does not fundamentally change anything in terms of strengthening defensibility of the country and only causes irritation of Russia. This summit once again showed that the member states of NATO do not have a common position in connection with joining NATO by Georgia. Meanwhile, Russia continues conducting its crawling annexation policy which has covered not only the administrative borders of the conflict zones but also the entire perimeter of the border with Russia. 1605 m section of 830 km Baku-Supsa pipeline was included within occupied borders which puts the security of the South Caucasian energy corridor under a serious threat.

The analysis of security issues of Georgia during 1991-2015 showed that the neo-imperialist policy of Russia represents the greatest challenge for Georgia as an independent and sovereign state. Georgia and the Georgian people have a right to live in a powerful, peaceful and democratic state which will be oriented at liberal values and principles of supremacy of law.

The revanchist policy of the current Russian government has achieved a certain success: borders of the country have been expanded to the west and to the south, Russia has full control over Azov Sea basin, its struggles for gaining control over the Black Sea basin and more importantly, it has restored its status quo in the South Caucasus. Therefore, the attempt of the Russian government to be restored as a superstate represents a challenge not only for Georgia but also poses threat to peace and stability in the entire whole.

Gela Tsaava

PhD in Russian Studies, Tbilisi, Georgia

Sustainable Energy Policy in the Countries of South Caucasus Region

The strategic location of the South Caucasus region and its energy resources have played a major role in increasing the importance of the region and drawing international attention to it since the collapse of the Soviet Union. Major investment was made in new pipelines and the search for new oil and gas deposits. New strategic projects aimed at diversifying sources of energy supplies to EU countries bypassing Russia have emerged since 2006.

Correspondingly, the region has found itself facing new political challenges, which simultaneously provide an opportunity for integration into the European energy area. In addition to pipelines, a number of infrastructure projects that are to transform South Caucasus countries into electricity exporters are planned and/or implemented over the past five years.

The political, economic, and social challenges Azerbaijan, Armenia, and Georgia face at present fully differ from each other and different paths have been chosen to cope with their respective challenges.

Having signed the Association Agreement with the EU, Georgia continues to follow its path towards Europe; Armenia chose to join the Russian-led Eurasian Union; and Azerbaijan takes maximum advantage of its abundant energy resources and is in no hurry to implement standards established by the West.

The energy sectors in the three countries have different vectors of development. Due to its geopolitical location, Armenia has failed to renounce its nuclear power plant up to now, believing that the construction of a new nuclear reactor is of vital importance for its energy independence.

Georgia plans to make maximum use of existing hydro resources at its disposal, and Azerbaijan is trying to diversify markets for the export of its energy resources. Therefore, we chose the visual structure of the publication in accordance with these characteristic features.

The three countries of the South Caucasus – Armenia, Azerbaijan and Georgia – face major challenges in making their respective energy sectors' sustainable. Although all three are participants in the EU's European Neighborhood Policy and Eastern Partnership initiatives, future EU integration perspectives and challenges differ substantially in each case.

All three countries share a common heritage. Their energy systems and infrastructures were designed for regional integration within the Soviet energy system. In that integrated power system, Armenia's nuclear power plant delivered the base load while Azerbaijan supplied the fossil-fired medium-load and Georgia's hydropower plants were available for peak-load supply. The collapse of the Soviet Union resulted in disintegration of the energy systems and economies of the three countries.

In addition, the 1987-1991 Nagorno-Karabach conflict and regional civil wars in the early 1990s created political instability. Thus, the countries were compelled not only to secure and stabilize their national energy supplies, which included refurbishing power plants and electricity and gas infrastructure, but also to determine which regional economic space they wanted to belong to. The fact that the pending conflict between Armenia and Azerbaijan prevents cost-effective solutions for energy exchange and transportation in the region also poses problems.

All three countries have substantial hydropower and other renewable energy potential, but the endowment of fossil energy resources differs widely. Armenia possesses almost no fossil fuels and thus relies on imports.

In Georgia, energy imports are less significant (70% of energy consumed rather than 90% for Armenia) but natural gas prices are lower because of in-kind payments for pipeline transit. In contrast, Azerbaijan is well endowed with both oil and gas reserves.

Over the past 20 years, energy's share of GDP has decreased substantially in all three countries. The most impressive results were achieved in Azerbaijan, mainly due to very rapid economic growth spurred by oil and gas exports. The countries have now to decide the future design and capacities of their energy systems.

The main challenge concerns how further economic growth and social wellbeing can be achieved while avoiding increases in GHG emissions and further dependency on energy imports. For that purpose, policies and instruments need to develop ways to attract investment conducive to meet development goals while also using energy sources in the most efficient manner.

The three countries of the South Caucasus – Armenia, Azerbaijan and Georgia – face major challenges in making their respective energy sectors' sustainable. All three integrated in the European Neighborhood Policy and the Eastern Partnership of the EU. While Georgia is a candidate and signed the negotiation agreement with the EU in 2014, Armenia is an observer since 2010 but refused to sign the Association Agreement in September 2013.

Instead, in January 2015, the country has joined the Russia-led Eurasia Customs Union with hope to gain more security and economic stability. For all three countries, however the harmonization process is still in place and involves modern energy and climate legislation.

The collapse of the Soviet Union resulted in disintegration of the three countries' energy systems and economies. In addition, the Nagorno-Karabach conflict between 1987 and 1991, and civil wars in early 1990s created political instability. Thus, the countries had to secure and stabilize national energy supply, which includes refurbishing power plants and electricity and gas infrastructure.

However, the pending conflict between Armenia and Azerbaijan prevents cost effective solutions for energy exchange and transportation in the region. Endowment of natural energy resources differs widely between the countries as do economic growth performance and population growth.

Structural changes in the economy (changing shares of industries and sub-sectors with different energy efficiency levels), prices, business cycles, weather conditions etc. have a significant impact.

For example, the sharp GDP growth in Azerbaijan boosted by large oil and gas exports is the main underlying factor for the observed decrease in energy intensity of GDP in this country. This does not per se imply similar energy efficiency improvement in existing sectors of the economy.

Sustainable development stands for meeting the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their needs (WCED, 1987). Sustainable energy development, therefore, seeks to satisfy energy needs considering at the same time social, economic and environmental consequences, when choosing energy fuels and associated technologies for the production, delivery and use of energy services.

Therefore, energy security, economic affordability and environmental integrity, are the main aspects of sustainable energy development. The main pillars of sustainable energy supply are the rational use of energy resources (energy efficiency) and the use of renewable energies in order to reduce the impact of fossil fuel energy consumption on climate change.

As market failure considered a major barrier to developing, the EE and RE potential, respective political targets embedded in a long-term sustainable energy strategy need to be set. Policies and instruments implemented in the EU usually include a comprehensive set of fiscal, financial, legal, technological, institutional, cooperative and informational instruments.

თამთა ბოკუჩავა

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი, თბილისი, საქართველო

სეკულარიზმიდან პოლიტიკურ ისლამამდე

ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში თურქეთში საკმაოდ მნიშვნელოვანი ცვლილებები მიმდინარეობს. თურქულმა საზოგადოებამ უფრო კომპლექსური და დიფერენცირებული სახე მიიღო. ძალაუფლება მოიპოვა პოლიტიკოსების, ბიზნესმენებისა და აქტივისტების ახალმა თაობამ. სწორედ ასეთი საზოგადოების სახეს წარმოადგენს სამართლიანობისა და განვითარების პარტია (AdaletveKalkinmaPartisi – AKP). ქვეყნის სათავეში მოსვლის შემდეგ, AKP ხელისუფლებაში ყოველთვის უმრავლესობის სახით იყო წარმოდგენილი. 2007 წ. აპრელ ნეჯდეთ სეზერის მიერ პრეზიდენტის პოსტის დატოვების შემდეგ, თურქეთის პრეზიდენტად AKP-ს ერთ-ერთი დამაარსებელი – აბდულა გიული აირჩიეს.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მიერ გატარებული რეფორმები თურქეთს საშუალებას აძლევდა პოლიტიკური და სამართლებრივი სტანდარტებით დასავლეთის ნაწილი გამხდარიყო, ამასთან, შეენარჩუნებინა კულტურული და რელიგიური თავისებურებები. AKP-ს მმართველობამ პირველი 10 წლის განმავლობაში ქვეყანას მოუტანა მშვიდობა, პოლიტიკური სტაბილურობა, მზარდი ეკონომიკა და დემოკრატიისა და საკანონმდებლო სისტემის განვითარება.

თურქეთის მმართველი, სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ბირთვი 2001 წელს ღირსების პარტიის რიგებიდან გამოსულმა ახალგაზრდა ისლამისტებმა ჩამოაყალიბეს. 2002 წლის არჩევნებში ტრიუმფალური გამარჯვების შემდეგ, AKP ხელისუფლების სათავეში მოვიდა. სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის პოლიტიკური ხედვა მთლიანად იყო განპირობებული კეთილდღეობისა და ღირსების პარტიების რიგებში მიღებული გამოცდილებით. ისინი აქტიურად უჭერდნენ მხარს ქვეყანაში საბაზრო ეკონომიკის განვითარებას, უსამართლობასთან, კორუფციასა და არათანაბარუფლებიანობასთან ბრძოლას. ხელისუფლების სათავეში მოსული სამართლიანობისა და განვითარების პარტია აქტიურად მოუწოდებდა რელიგიური ტოლერანტობის, ლიბერალური ეკონომი-

მიკისა და დემოკრატიისაკენ. ამან მმართველი პარტიისადმი არა მარტო კონსერვატორების, არამედ ლიბერალების მხარდაჭერაც განაპირობა, რამაც, თავის მხრივ, საშუალება მისცა პროისლამურ პარტიას შეენარჩუნებინა ხელისუფლება სეკულარულ სახელმწიფოში.

ყველა წინამორბედ ისლამურ პარტიას საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილებით ან სამხედრო გადატრიალების შედეგად საქმიანობა აეკრძალა. 2008წ. ჟურნალი „ეკონომისტი“ წერდა: ისლამურ სამყაროში ავტორიტარული რეჟიმები ხშირად კრძალავენ რელიგიურ პარტიებს, რის შემდეგაც ეს პარტიები იატაკქვეშეთში ინაცვლებენ. თურქმა ისლამისტებმა განსხვავებული გზა აირჩიეს. მათ უარი თქვეს ძალადობაზე და თავიანთ სასარგებლოდ გამოიყენეს დემოკრატიის ძირითადი პრინციპები. ყველა მომდევნო ისლამური პარტია უფრო ზომიერი და პრაგმატული იყო, მათ შორის კი სამართლიანობისა და განვითარების პარტია იყო ყველაზე ზომიერი და პროდასავლური.

AKP-ს დამაარსებლები პარტიის რელიგიური ტერმინით განსაზღვრის მოწინააღმდეგეები იყვნენ. „ჩვენ არ ვართ ისლამური პარტია, არც მუსლიმი დემოკრატები“ – განაცხადა რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა 2005 წ. საწინაცვლოდ იგი პარტიის კურსს განსაზღვრავს, როგორც „კონსერვატულ დემოკრატია“. პარტიის ოფიციალურ პროგრამაში განსაზღვრულია, რომ კონსერვატული დემოკრატია დაუშვებლად მიიჩნევს სოციალურ-ეკონომიკურ, კულტურულ და პოლიტიკურ წყობაში ნებისმიერ ჩარევას, ასევე ისტორიულად ჩამოყალიბებული ინსტიტუტების და წესების შეცვლას. იგი უარყოფს საზოგადოების ზემოდან რეფორმირებას, ამის ნაცვლად მხარს უჭერს ცვლილებების ბუნებრივ, თანმიმდევრულ პროცესს. მხოლოდ ასეთი სახის ტრანსფორმაცია შეიძლება ჩაითვალოს ჭეშმარიტად. ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ერდოღანმა შეგნებულად გამოიყენა ტერმინი „კონსერვატული დემოკრატია“, ამოიღო რა სიტყვა „ისლამური“ პარტიის განსაზღვრებიდან და იგი ევროპულ მაგალითზე ქრისტიან-დემოკრატების ანალოგად წარადგინა.

AKP-მ დემოკრატიული რეფორმები და ევროკავშირში შესვლა პოლიტიკური კურსის პრიორიტეტად განსაზღვრა. ამან თურქი ბიზნესმენების, ლიბერალი ინტელექტუალებისა და პრაგმატული საშუალო ფენის მხარდაჭერა მოუტანა. ამგვარი პოლიტიკური კურსის შედეგად პარტიამ ლეგიტი-

მაცია მოიპოვა სამხედროების თვალშიც. სოციალური რეფორმებისათვის უდიდესი მნიშვნელობის მინიჭების შემდეგ კი, AKP-მ ასევე მოახერხა მოსახლეობის სოციალურად დაუცველი ფენის მხარდაჭერის მოპოვებაც.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ AKP-ს წარმატებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ნაციონალიზმის ფაქტორმაც, რომელიც თურქეთის ყველა პოლიტიკური პარტიისათვის არის დამახასიათებელი. ისლამური ნაციონალიზმი მკვეთრად ანტიდასავლური და ანტისემიტურია. ხელისუფლების სათავეში მოსვლის პირველ პერიოდში სამართლიანობისა და განვითარების პარტია გაემიჯნა ამგვარ პოლიტიკურ კურსს, თუმცა ბოლო პერიოდში პარტიის ლიდერებისგან ხშირად ისმის ანტიდასავლური რიტორიკა. მთავრობის განცხადებების მიხედვით, ყველა, ვინც ისლამური კონსერვატიზმის წინააღმდეგ გამოდის, მხარს უჭერს არადემოკრატიულ, ელიტაზე დამყარებულ რეჟიმს და ჭეშმარიტი თურქი ერის მოწინააღმდეგეა. სწორედ ამგვარი მიდგომის მემკვიდრით გაემიჯნა თურქეთის ხელისუფლებამ 2013 წ., გეზის პარკის გამოსვლების დროს, დემონსტრანტები „ნამდვილი თურქული საზოგადოებისაგან“.

2002-2006 წწ. სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ გაატარა რიგი რეფორმებისა, რათა თურქეთის საკანონმდებლო სისტემა, ადამიანის უფლებები და ურთიერთობა სამხედროებსა და საზოგადოებას შორის ევროპულ სტანდარტებთან შესაბამისობაში მოეყვანა. ამის შემდეგ მან ყურადღება გაამახვილა ჯანდაცვისა და იპოთეკური კრედიტების ხელმისაწვდომობაზე, გაზარდა სტუდენტების დაფინანსება, გააუმჯობესა ინფრასტრუქტურა და პრიორიტეტად აღიარა უმცირესობების (ქურთები და არამუსლიმები) უფლებები. 21-ე საუკუნის I ათწლეულში სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ მცხოვრებთა რაოდენობა 16%-დან 5%-მდე შემცირდა. ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტიც, რომ სწრაფი განვითარება შეეხო არა მარტო ცენტრალურ ქალაქებს, ანკარას, სტამბოლსა და იზმირს, არამედ ცენტრალური და აღმოსავლეთ თურქეთის სხვა დასახლებულ პუნქტებსაც: დენიზლი, კაისერი, კონია გაზიანთეფი და ა.შ.

2001 წ. ეკონომიკური კრიზისის შემდეგ, AKP-მ ქვეყნის ფეხზე დაყენება მოახერხა. 2002-2011 წწ. თურქეთის ეკონომიკა წლიურად საშუალოდ 7,5%-ით იზრდებოდა. ინფლაციის დაბალმა დონემ და კრედიტებზე დაბალმა საპროცენტო განაკვეთმა თურქეთი მიმზიდველი გახადა უცხოური

ინვესტიციებისათვის. აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ, მართალია, თურქეთის ეკონომიკური განვითარება ძირითადად AKP-ს სახელთან ასოცირდება, მასში დიდი წვლილი ეჯევითის მთავრობის ეკონომიკის მინისტრის, ქემალ დერვიშის, მიერ შემუშავებულმა ეკონომიკური რეფორმების პაკეტმა შეიტანა.

თურქული კანონმდებლობის ევროპულ სტანდარტებთან მიახლოების პროგრამის ფარგლებში სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ გააუქმა კანონების ნაწილი, რომლებიც ქალების უფლებებს ზღუდავდა. მიუხედავად ამისა, AKP კონსერვატულ და პატრიარქალურ პარტიად რჩება. თავად ერდოღანის ოჯახური ღირებულებები და დამოკიდებულება გენდერული თანასწორობის მიმართ შორს არის პროგრესულისგან. ეს რეფორმა მთავრობამ გამოიყენა საჯარო სამსახურებსა და სასწავლებლებში თავსაბურავის ტარების აკრძალვის გასაუქმებლად. არსებული კონსტიტუცია განსაკუთრებულად მკაცრი იყო მუსლიმი ქალების მიმართ. ოფიციალურ ღონისძიებებზე, საჯარო უნივერსიტეტებში და სამსახურებში არ დაიშვებოდნენ ქალები, რომლებიც ატარებდნენ ჰიჯაბს ან რაიმე სახის თავსაბურავს. პარტიისათვის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო თავსაბურავის ტარების აკრძალვის მოხსნა ჯერ საჯარო სამსახურებში, შემდეგ უნივერსიტეტებში და, ბოლოს, საშუალო სკოლებში.

2003-2004 წწ. სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ გაატარა რეფორმათა შვიდი პაკეტი. მათ შორის იყო კანონები, რომლებიც: ართულებდა პოლიტიკური პარტიების დახურვას, აძლიერებდა პიროვნულ თავისუფლებას და ამცირებდა გენშტაბის უფლებებს. 2005 წ. თურქეთმა ევროკავშირთან ხელშეკრულებას მოაწერა ხელი, მაგრამ, უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ 2015 წლისათვის შეთანხმების 35 პუნქტიდან მხოლოდ ერთი იყო შესრულებული. არსებობს მოსაზრება, რომ AKP თავიდანვე არ იყო დაინტერესებული ევროკავშირის წევრობით და მან ეს პროცესი ძალაუფლების მოპოვებისა და მისთვის სასურველი რეფორმების გატარებისათვის გამოიყენა.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტია დემოკრატიული რეფორმების გატარებისას აქტიურად დაუპირისპირდა თურქეთის შეიარაღებულ ძალებს. არმია თურქეთში საკუთარ თავს ქემალისტური იდეოლოგიის მთავარ დამცველად წარმოაჩენდა. 1999 წ. ჰელსინკის სამიტის

შემდეგ, როდესაც თურქეთი ევროკავშირის წევრობის კანდიდატად აღიარეს, ქვეყანაში აქტიურად დაიწყო სამხედროების პოლიტიკაში ჩართულობის კრიტიკა. ევროკავშირთან ჰარმონიზაციის ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ, ხელისუფლებაში ახლად მოსულმა სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ დაიწყო დემოკრატიული რეფორმების გატარება, რომელსაც ეს უკანასკნელი აქტიურად იყენებდა ქვეყნის პოლიტიკაზე სამხედროების გავლენის შესასუსტებლად. ევროკავშირის მოთხოვნები და დემოკრატიზაციის პროცესი იდეალური არგუმენტი იყო AKP-სათვის სამხედროების წინააღმდეგ. შესაბამისად, თურქეთის შეიარაღებული ძალები, რომელიც ქვეყნის ვესტერნიზაციისათვის იბრძოდა, იძულებული გახდა მიეღო მიმდინარე რეფორმები.

პირველი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მარცხი თურქეთის შეიარაღებულმა ძალებმა ჯერ კიდევ 2004 წ. განიცადა, როდესაც კვიპროსში სამხედროების მოქმედებამ AKP-ს წინააღმდეგ კინაღამ თურქეთის ეროვნული ინტერესები შეიწირა. ამ ინციდენტის შემდეგ მნიშვნელოვნად შეირყა საზოგადოების ნდობა შეიარაღებული ძალების მიმართ.

დაპირისპირება სამხედროებსა და მთავრობას შორის კიდევ უფრო გაძლიერდა 2006-2008 წწ., როდესაც ხელისუფლებამ უმაღლეს სასწავლებლებში ისლამური ტანისამოსისა და თავსაბურავის ტარებაზე აკრძალვის მოხსნა გადაწყვიტა.

არმია აქტიურად გამოვიდა აბდულა გიულის პრეზიდენტობის წინააღმდეგ. მათ შეიარაღებული ძალების ვებგვერდზე გამოაქვეყნეს მემორანდუმი, რომელშიც შეშფოთება გამოთქვეს AKP-ს პრეზიდენტობის კანდიდატის მიმართ და საჭიროების შემთხვევაში ზომების მიღებით დაიმუქრნენ. ამის საპასუხოდ, 2007 წ. ვადამდელი არჩევნები დაინიშნა, სადაც სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ ხმების უმრავლესობა მოიპოვა. ამავე წელს მთავრობამ საქმე აღძრა ორგანიზაცია „ერგენეკონის“ წინააღმდეგ, რომელსაც, სავარაუდოდ, კავშირი ჰქონდა თურქეთის შეიარაღებულ ძალებთან. პროკურორი ორგანიზაციის საქმიანობაში მონაწილეობაში ადანაშაულებდა ასობით სამხედრო მაღალჩინოსანს, ჟურნალისტს და პოლიტიკურ აქტივისტს. გამოამჟღავნებული დოკუმენტებიდან ჩანდა, რომ „ერგენეკონი“ რამდენიმე აფეთქებისა და მკვლელობის საქმეებთან იყო დაკავშირებული. ამით უნდა შექმნილიყო ქაოსი ქვეყანაში, რაც სამხედრო გა-

დატრიალების გასასამართლებელი საბუთი გახდებოდა. კრიტიკოსები შემოთავაზებდნენ, რომ აღნიშნული საქმე შესაძლოა მთავრობის მიერ იყო ფალსიფიცირებული და ხელისუფლება მას სეკულარისტი მოწინააღმდეგეების გასაჩუმებლად იყენებდა. ასეთი განცხადებების მიუხედავად, ბოლო პერიოდში სამხედროების ქმედებებით უკმაყოფილო საზოგადოებამ თვალი დახუჭა მთავრობის შესაძლო უკანონო საქმიანობაზე.

AKP შეეცადა ეროვნული უსაფრთხოების საბჭოში სამოქალაქო პირების რაოდენობის გაზრდას (1960 წ. პირველი სამხედრო გადატრიალების შემდეგ, დაარსდა ეროვნული უსაფრთხოების საბჭო, რომელიც ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ინსტიტუტი იყო სახელმწიფო პოლიტიკაზე სამხედროების გავლენის გასაძლიერებლად. ყოველი მომდევნო სამხედრო გადატრიალება კომიტეტის უფლებებს კიდევ უფრო აფართოებდა, თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ სამხედროები ხელისუფლებას ყოველთვის აბრუნებდნენ სამოქალაქოების ხელში. 1990-იან წლებში თურქეთის შეიარაღებული ძალები იმდენად გაძლიერდა, რომ იგი აქტიურ მონაწილეობას იღებდა უკვე არა მარტო თურქეთის პოლიტიკური კურსის ჩამოყალიბებაში, არამედ მის აღსრულებაშიც. იგი განსაზღვრავდა ქვეყნის საშინაო და საგარეო საფრთხეებს, საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტებს და სამოქალაქო ხელისუფლების გვერდის ავლით აფორმებდა ხელშეკრულებებს უცხო ქვეყნებთან). სურდათ, საბჭოს თავმჯდომარედ აერჩიათ სამოქალაქო სექტორის წარმომადგენელი; აღარ ყოფილიყო აუცილებელი უმაღლესი სასწავლებლების, რადიოსა და ტელევიზიის სამმართველო კომიტეტებში სამხედრო წარმომადგენლის არსებობა.

AKP-სა და თურქეთის შეიარაღებულ ძალებს შორის დაპირისპირება ქვეყნის საგარეო პოლიტიკაზეც აისახა. სამხედროები ჩრდილოეთ ერაყში ქურთისტანის რეგიონულ მთავრობასთან დიალოგის წინააღმდეგ გამოვიდნენ. ისინი ამხვილებდნენ ყურადღებას იმ ფაქტზე, რომ ქურთისტანის რეგიონული მთავრობა PKK-ს (PartiyaKarkerenKurdistan – ქურთისტანის მუშათა პარტია) უჭერდა მხარს. სამხედროების ასეთი განცხადებები მთავრობამ „კერძო აზრად“ შერაცხა. „არის ადგილები, სადაც სამხედროები უნდა საუბრობდნენ და არის ადგილები, სადაც დიპლომატები უნდა საუბრობდნენ“ – განაცხადა აბდულა გიულმა.

ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი აღმოჩნდა 2007 წ. 7 ოქტომბერს PKK-ს მიერ 15 თურქი ჯარისკაცის მკვლელობა გაზარის მთებში, რის შემდეგაც ზეწოლა ხელისუფლებაზე გაიზარდა და იგი იძულებული გახდა ჩრდილოეთ ერაყში სამხედრო ოპერაციის სანქცია გაეცა. ნოემბერში, აშშ-ის პრეზიდენტ ბუშთან მოლაპარაკების შემდეგ, 16-23 დეკემბერს და 2008 წ. 16 იანვარს თურქეთმა განახორციელა რიგი საჰაერო და სახმელეთო ოპერაციები ჩრდილოეთ ერაყის ტერიტორიაზე.

იმის მიუხედავად, რომ მეჯლისმა შეიარაღებულ ძალებს ერაყის ტერიტორიაზე ოპერაციების განხორციელების უფლება ერთი წლის ვადით მისცა, თებერვლის შემდეგ სამხედროებს აღარ გამოუყენებიათ ეს უფლება. უფრო მეტიც, ოფიციალურად გაკეთებულ განცხადებაში ნათქვამი იყო, რომ „PKK-სთან დაპირისპირების მოგვარება მხოლოდ სამხედრო ძალებით შეუძლებელია“. ეს განცხადება თავისთავად მეტყველებს სამხედროების მარცხზე როგორც საგარეო, ისე საშინაო ასპარეზზე. 2008 წ. თურქეთის ხელისუფლებამ უშუალო კონტაქტი დაამყარა ქურთისტანის რეგიონულ მთავრობასთან.

2008 წ. თურქეთის გენერალური პროკურორი შეეცადა აეკრძალა AKP-ს საქმიანობა ისლამური კურსის საფუძველზე. სასამართლომ უარყო პროკურორის მოთხოვნა, მაგრამ, უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ მხოლოდ ერთი მოსამართლე აღმოჩნდა AKP-ს დახურვის მოწინააღმდეგე.

2006-2008 წწ. შემობრუნების წერტილად შეიძლება ჩაითვალოს სამოქალაქო სექტორისა და სამხედროების დაპირისპირებაში. პირველად თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში ეს დაპირისპირება სამოქალაქო სექტორის სასარგებლოდ დასრულდა.

2008-2011 წწ. სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის პოზიციები ყველაზე ძლიერი იყო. საბიუჯეტო დეფიციტი და უმუშევრობის დონე ქვეყანაში რეკორდულად დაბალი იყო. AKP-მ ასევე მოახერხა უპირატესობის მოპოვება სამხედროებზე. 2011 წ. გენშტაბის უფროსი ერდოღანთან უთანხმოების შემდეგ გადადგა დაკავებული თანამდებობიდან. იმავე დღეს თანამდებობები დატოვეს არმიის, ფლოტისა და ავიაციის ხელმძღვანელებმაც. 2012 წ. დასაწყისისათვის თურქეთის ადმირალების ნახევარი და ყოველი მეათე გენერალი მთავრობის წინააღმდეგ შეთქმულების მოწყობის ბრალდებით პატიმრობაში იმყოფებოდნენ.

2013 წ. ივლისში თურქეთის შეიარაღებული ძალების შიდა რეგულაციებიდან ამოიღეს 35-ე მუხლი, რომელიც ავალდებულებდა არმიას დაცვა თურქეთის ტერიტორიაზე კონსტიტუციით გათვალისწინებული კანონები. ეს მუხლი ქვეყნის პოლიტიკაში არმიის ჩარევის კანონიერ უფლებად აღიქმებოდა.

AKP თავს წარმოაჩენს, როგორც ერთადერთ პოლიტიკურ პარტიას, რომელმაც თურქეთში „სისტემის ნორმალიზება“ შეძლო. ამ განცხადების მიხედვით სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ხელისუფლებაში მოსვლამდე ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრება რელიგიასა და პოლიტიკას, ტრადიციასა და თანამედროვეობას, რელიგიასა და სახელმწიფოს და სახელმწიფოს, საზოგადოებასა და პიროვნებას შორის არსებული დაპირისპირებებით განისაზღვრებოდა. AKP-ს წარმომადგენლები „სისტემის ნორმალიზებას“ განმარტავენ, როგორც პოლიტიკური მეურვეობის დასასრულსა და საზოგადოების გათავისუფლებას.

ქემალისტურ დროს ზემოდან ქვემოთ განხორციელებულმა რადიკალურმა მოდერნიზაციამ ვერ მოახდინა გავლენა თურქეთის მთლიან საზოგადოებაზე. ქვეყნის მკაცრმა სეკულარიზაციამ, არარელიგიური ცხოვრების სტილის პროპაგანდამ და პროევროპულმა გეოპოლიტიკურმა კურსმა თურქეთისა და დასავლეთის დაახლოება გამოიწვია. ამასთან, ქვეყნის შიდა პოლიტიკური კურსი საგარეოსგან მკვეთრად განსხვავდებოდა და თურქული სუვერენიტეტის დასაყრდენს ნაციონალიზმში ხედავდა. შედეგად, მოკლე დროში უფსკრული ქემალისტურ ცენტრსა და ანატოლიურ პერიფერიას შორის დაუძლეველი გახდა. 1980-იან წლებში, თურგუთოზალის მთავრობის დროს, თურქეთის კაპიტალიზმის განვითარებამ ყველაზე მეტად სწორედ ცენტრალური ანატოლიის კონსერვატულად განწყობილი ბიზნესმენები გაამდიერა. მათ აქტიურად დაიწყეს მონაწილეობის მიღება ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაში და სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ძირითადი დასაყრდენი ძალა გახდნენ.

AKP განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა ახლო აღმოსავლეთს. მისი საკმაოდ აგრესიული საგარეო პოლიტიკური კურსი მიმართული იყო რეგიონში თურქეთის პოზიციების გამყარებისაკენ. ამან მთავრობას ქვეყნის შიგნით ძალების კონსოლიდაციის საშუალება მისცა. რეგიონში ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარება მომგებიანი იქნებოდა ანა-

ტოლიელი ბიზნესმენებისათვის, რომლებიც სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ძალაუფლების გარანტორები არიან.

იდეოლოგიურადაც, თურქეთის დაბრუნება რეგიონის პოლიტიკურ არენაზე მთავრობის ანტიქემალისტური რიტორიკის მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო. ერთბაშად AKP-მ დაიწყო რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკური კურსის კრიტიკა და ოსმალეთის იმპერიის, როგორც ძლიერი და პატივცემული სახელმწიფოს, პროპაგანდა. „ჩვენ ოსმალების შვილიშვილები ვართ“ – განაცხადა რეჟეფ თაიფ ერდოღანმა ერთ-ერთი ინტერვიუს დროს. თურქეთის მთავრობა ცდილობს ქემალისტური რეჟიმი ჩაანაცვლოს „ახალი თურქეთის“ იდეით. 2014 წ. საპრეზიდენტო არჩევნებზე გაკეთებული განცხადების მიხედვით, ქვეყანა მხოლოდ ახლა აღებს „ახალის თურქეთის“ კარს, მაგრამ ეს შესაძლებელი AKP-ს მიერ 12 წლის განმავლობაში გატარებული რეფორმების შემდეგ გახდა.

ბოლო პერიოდში თურქეთის პოლიტიკის აღსანიშნავად სულ უფრო ხშირად იყენებენ ტერმინს „ნეოტომანიზმი“. იმის მიუხედავად, რომ სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ლიდერები უარყოფითად არიან განწყობილნი თურქეთის საგარეო პოლიტიკური კურსის ამ ტერმინით განმარტების მიმართ, შიდა პოლიტიკურ ასპარეზზე ისინი არ ეწინააღმდეგებიან ამგვარ განსაზღვრებას.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტია ცდილობს ქვეყნის შიდა პოლიტიკაში ნეოტომანიზმის საკუთარი ხედვა დაამკვიდროს:

1. იგი ცდილობს დინასტიური ხაზი გაავლოს ოსმანის დინასტიის წევრებსა (კერძოდ აბდულ ჰამიდ II-სა) და AKP-ს ზოგიერთ ლიდერს შორის (აქაც განსაკუთრებული ყურადღება პრეზიდენტ ერდოღანს ეთმობა).

2. დაამტკიცოს, რომ ოსმალეთის ისტორიული მოწინააღმდეგეები უცვლელი დარჩნენ და ისინი თურქეთის წინააღმდეგ მოქმედებენ.

3. AKP-ს აქვს პრეტენზია, რომ მისი პოლიტიკური ხედვები ოსმალეთის იმპერიის (ისევ და ისევ, განსაკუთრებით, აბდულ ჰამიდ II-ის) პოლიტიკური კურსის გაგრძელება იყოს.

აბდულ ჰამიდის მემკვიდრეობის აღდგენის მცდელობაში სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ საკუთარი თავი წარადგინა, როგორც ოსმალეთის იმპერიის ლიბერალური და მულტიკულტურული მემკვიდრეობის გამგრძელებელი. „თურქეთის უკიდურეს ჩრდილოეთ და სამხ-

რეთ ქალაქებს შორის გზის გაყვანით ერდოღანმა სულთან აბდულ ჰამიდის ოცნება განახორციელა“ – განაცხადა AKP-ს პრესმდივანმა.

თურქეთის ხელისუფლება ასევე აქტიურად ცდილობს საკუთარი და პარტიის მნიშვნელობა ერთის და მეორის სახელმწიფოსთან ან ერთან გაიგივებით გაამყაროს. დავუთოდლუს მიერ გაკეთებულ ერთ-ერთ განცხადებაში ნათქვამია: „AKP არ არის პოლიტიკური პარტია, რომელიც სპეციფიკური პოლიტიკური კონიუნქტურის გამო შეიქმნა. არ შექმნილა იგი არც რომელიმე სპეციფიკური ჯგუფისათვის. AKP თვითონ არის, იგი ერის მანიფესტაციის გამოძახილია“.

ყურადღებას იმსახურებს ის ფაქტიც, რომ თურქეთის პოლიტიკური კურსის აღსანიშნავად, „ნეოოტომანიზმის“ ტერმინის დამკვიდრების მიუხედავად, მეცნიერთა ნაწილი უფრო მართებულად ტერმინ „პანისლამიზმს“ მიიჩნევს. ოსმალური იდეოლოგია აერთიანებდა არა მარტო მუსლიმებს, არამედ არამუსლიმებსაც (კერძოდ, ბულგარელებს, სომხებს, ებრაელებს და ა.შ.). ამის საწინააღმდეგოდ, თურქეთის დღევანდელი მთავრობის მიდგომა სულთან აბდულ ჰამიდ II-ის პანისლამისტურ პოლიტიკას უფრო ჰგავს (პრინციპში, თურქეთის მთავრობას სწორედ მის მემკვიდრეობაზე აქვს პრეტენზია), რომელიც ისლამურ სოლიდარობაზეა დამყარებული. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ აბდულ ჰამიდ II-ის პანისლამიზმი ოსმალეთის მუსლიმი საზოგადოების დაცვისაკენ იყო მიმართული, მაშინ როდესაც დავუთოდლუს პანისლამიზმს უფრო ექსპანსიური სახე აქვს.

2012 წ. თებერვალში, მაშინ პრემიერ-მინისტრმა ერდოღანმა განაცხადა, რომ მისი მიზანია: „ღვთისმოსავი თაობის გაზრდა“. ამ განცხადების შემდეგ თურქეთში დაიწყო განათლების სისტემის რეფორმა, რომელიც ამ უკანასკნელის ისლამიზაციისაკენ იყო მიმართული.

1997 წ. პოსტმოდერნისტული გადატრიალების შემდეგ, ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი რეფორმა სავალდებულო სწავლების 8 კლასამდე გაზრდა იყო. უნივერსიტეტში მისაღები გამოცდებიც შეიცვალა ისე, რომ იმამ-ჰატიბის (პროფესიული სკოლები თურქეთში, რომლებიც იმამებს ამზადებს მეჩეთში მსახურებისათვის. ეს სკოლები ათათურქის მიერ მედრესეების გაუქმების შემდეგ ჩამოყალიბდა) კურსდამთავრებულები განსაკუთრებულ სირთულეებს აწყდებოდნენ.

2012 წ. თებერვალში სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ დაიწყო რეფორმა სახელწოდებით 4+4+4. ერთი შეხედვით, კანონი სავალდებულო სწავლებას კიდევ 4 წლით ზრდიდა, მაგრამ სინამდვილეში რეფორმა საპირისპიროდ მოქმედებდა. მე-5 კლასიდან ნებადართულია პროფესიულ სკოლებში სწავლება, მათ შორის იმამ-ჰატიბის სკოლებში. კანონი ასევე უფლებას აძლევს მშობლებს, სახლში ასწავლონ საკუთარ შვილებს 4 კლასის შემდეგ. შედეგად, სოფლებში საშუალო სკოლებში მკვეთრად შემცირდება გოგონების რაოდენობა, რომლებსაც მშობლები უბრალოდ აღარ გაუშვებენ სკოლებში.

რეფორმამ რელიგიური სკოლები საგანმანათლებლო სისტემაში ერთ-ერთი ალტერნატივიდან ცენტრალურ სისტემამდე აიყვანა. ახალი კანონი ყველა საშუალო სკოლაში, იმამ-ჰატიბის სკოლების გარდა, მისაღებ გამოცდებს ითვალისწინებს. შესაბამისად, მოსწავლეები, რომლებიც ვერ ჩააბარებენ მისაღებ გამოცდებს, ძალაუნებურად აღმოჩნდებიან რელიგიურ სასწავლო დაწესებულებებში.

2013 წ. აგვისტოში 1 112 000 მოსწავლე აბარებდა მისაღებ გამოცდას საშუალო სკოლებში, სადაც სულ 363 000 ადგილი იყო. მათთვის, ვინც ვერ ჩააბარა გამოცდა, იყო რამდენიმე ალტერნატივა:

1. პროფესიული სკოლები
2. იმამ-ჰატიბის სკოლები

3. მულტიპროგრამული საშუალო სკოლები (მაგრამ ეს უკანასკნელი ყველა რეგიონში არ არის წარმოდგენილი).

შედეგად, 40 000-მდე მოსწავლე ავტომატურად აღმოჩნდა იმამ-ჰატიბის სკოლებში, მათ შორის საკმაოდ ბევრნი იყვნენ ალავიტები და სომხები.

რეფორმამ აგრეთვე მნიშვნელოვნად გაზარდა საჯარო სკოლებში რელიგიური მასალის რაოდენობა. ხელისუფლებამ ამ კურსს „რელიგიური კულტურა და მორალური ღირებულებები“ დაარქვა, რათა მისთვის უფრო ფართო ხასიათი მიეცა, მაგრამ რეალურად ისწავლება მხოლოდ სუნიტური ისლამი, რაც მთლიანად უარყოფს ქვეყანაში რელიგიური უმცირესობების უფლებებს. სავალდებულო გახდა ოსმალური ენის სწავლება დაწყებითი კლასებიდან ზევით.

2013 წ. დადგენილებით, ქურთებს მიეცათ კერძო სკოლებში ქურთულად სწავლების უფლება, მაგრამ 2014 წლისათვის მთავრობამ ამ სკოლებზე ზეწოლა გააძლიერა და რამდენიმე მათგანი მალევე დახურეს.

2012 წ. მიღებული კანონის მიხედვით, შესაძლებელი გახდა საშუალო სკოლების იმამ-ჰატიბის სკოლებად გადაკეთება. თურქეთის მთავრობა ამტკიცებს, რომ ეს გადაწყვეტილება მხოლოდ დიდი მოთხოვნის გამო მიიღეს, მაგრამ რეალურად პროცესი პირიქით მიმდინარეობს. აუცილებელი გახდა აგრეთვე ეთნიკურად თურქი დირექტორი არამუსლიმურ სკოლებში.

AKP-ს მმართველობის დროს გაძლიერდა დიანეთის ინსტიტუტი (ეს ინსტიტუტი თავდაპირველად შეიქმნა, როგორც სახელმწიფო ბერკეტი რელიგიაზე ზეწოლისათვის. AKP-ს დროს იგი პირიქით, სახელმწიფო სახსრებით ეწევა რელიგიის პროპაგანდას). 2014 წ. დიანეთის ბიუჯეტი 2.6 მილიარდ აშშ. დოლარს შეადგენდა. შედარებისათვის ეს იყო შინაგან საქმეთა სამინისტროს ბიუჯეტის 160% და ჯანდაცვის სამინისტროს ბიუჯეტის 180% .

შედეგად, შეიძლება დაირღვეს სოციალური ბალანსი სუნიტურ და არასუნიტურ მოსახლეობას შორის. საბოლოო ჯამში, საგანმანათლებლო სისტემის ისლამიზაცია აუცილებლად იქონიებს გავლენას თურქეთის მომავალ პოლიტიკურ კურსზე და კულტურულ ფასეულობებზე.

2013 წ. შემობრუნების წერტილად შეგვიძლია მივიჩნიოთ სამართლიანობისა და განვითარების ეტაპი პარტიის მმართველობაში. მაისის ბოლოს დაიწყო გეზის პარკის გამოსვლები, სადაც ნათლად გამოჩნდა რეჟეგ თაიფ ერდოღანის, თურქეთის მაშინდელი პრემიერ მინისტრის ავტორიტარიზმი და რეალურად თუ რამდენად დაშორდა მმართველი პარტია იმ დემოკრატიულ საფუძვლებს, რომლებზე დაყრდნობითაც ის მოვიდა თურქეთის სათავეში.

მას შემდეგ, რაც პოლიციასა და დემონსტრანტებს შორის დაპირისპირებამ უკიდურესად სასტიკი ხასიათი მიიღო, რეჟეგ თაიფ ერდოღანი აქციის მონაწილეებს ტერორისტებად მოიხსენიებდა და ხაზს უსვამდა, რომ რაიმე სახის კომპრომისი გამორიცხებული იყო. იგი ასევე მკვეთრად რეაგირებდა ტაქსიმისა და თაჰრირის მოედნების შედარებაზეც.

კიდევ ერთი გახმაურებული ინციდენტი თურქეთში 2013 წლის 17 დეკემბერს დაიწყო, როდესაც პოლიციამ დააკავა ქრთამის ადებაში ეჭვმიტანილი რამდენიმე ათეული ადამიანი, მათ შორის შინაგან საქმეთა მინისტრის, ეკონომიკის მინისტრისა და გარემოს დაცვისა და ურბანული დაგეგმარების მინისტრის შვილები. აღნიშნულ პირებს ბრალად ტენდერებ-

ში გამარჯვების სანაცვლოდ ქრთამის აღება და ირანში ოქროს კონტრაბანდა ედებოდათ.

ერდოღანმა უარყო კორუფციის საკითხზე წარდგენილი მტკიცებულებები და განაცხადა, რომ ისინი „პარალელური სახელწიფოს“, ანუ ფეთ-ჰულაგიულენის მიმდევრების მიერ იყო გაყალბებული. გახმაურებული სკანდალის შემდეგ, ერდოღანი ღიად და აქტიურად დაუპირისპირდა პოლიციას. 45 000-ზე მეტი პოლიციის ოფიცერი და 2 500 მოსამართლე და პროკურორი ახალ თანამდებობებზე დანიშნეს. მედიასაშუალებები, რომლებიც კორუფციის თემას მთავრობისათვის მიუღებელი კუთხით აშუქებდნენ, დახურეს ან დაიწყეს გამოძიება მათ წინააღმდეგ. 30-ზე მეტი რედაქტორი და პროდიუსერი, რომელთაც ჰქონდათ კავშირი გიულენის მოძრაობასთან, ტერორისტული ორგანიზაციის ჩამოყალიბების ბრალდებით დააკავეს.

რაც უფრო მეტად ძლიერდებოდა სამართლიანობისა და განვითარების პარტია, მით მეტად ავტორიტარული ხდებოდა თურქეთის ხელისუფლება. დროთა განმავლობაში ერდოღანი გახდა ქვეყნის ერთპიროვნული მმართველი, რომელიც სახელმწიფო ინსტიტუტებს საკუთარი ინტერესებისათვის იყენებს. ამან ხაზი გადაუსვა AKP-ს წინა მიღწევებს და თურქეთი ავტორიტარულ, არასტაბილურ სახელმწიფოთა რიცხვში მოახვედრა.

საერთაშორისო მედიის თავისუფლების აღმნიშვნელ სიაში თურქეთმა 98-ე ადგილიდან (2005 წ. მონაცემები) 154-ე ადგილზე (2014 წ. მონაცემები) გადაინაცვლა. თითქმის ყველა დიდი მედიაჯგუფი თურქეთში უფრო დიდი ჰოლდინგური კომპანიის საკუთრებას წარმოადგენს. ასეთ კომპანიებს ან პოლიტიკურ პარტიებთან აქვთ კავშირი, ან ვერ უძლებენ მათგან ზეწოლას. შესაბამისად, ისინი არ არიან სახელმწიფოსთან დაპირისპირებით დაინტერესებულნი. ამასთან, ხელისუფლება, კერძოდ, რეჯეფ თაიფ ერდოღანი, ხშირად სასამართლოში უჩივის თურქეთის მოქალაქეებს მისთვის არასასურველი ინფორმაციის გაჟღერებისათვის (2013 წ. გეზის პარკის პროტესტების თაობაზე დაწერილ წიგნში, ერდოღანის შეურაცხყოფისათვის ერთწლიანი პატიმრობა მიუსაჯეს წიგნის ავტორს, ეროლ ოზქორაის).

2014 წ. ხელისუფლებამ მიიღო ახალი კანონი, რომელიც ტელეკომუნიკაციების დირექტორატის უფლებების გაფართოებას ითვალისწინებდა.

ეს საჭირო გახდა, რათა დაებლოკათ არასასურველი საიტები და მომხდარიყო მომხმარებელთა მიერ მოდიებული ინფორმაციის შეგროვება. სასამართლოს გადაწყვეტილებით თურქეთში აკრძალულია 70 000-მდე ინტერნეტგვერდი, აქედან 16 000 მხოლოდ 2014 წ. დახურეს. ხშირია სოციალური ქსელების: Facebook, Twitter, Youtube და ა.შ. გათიშვის ფაქტებიც. თურქეთის მთავრობა ხშირად ითხოვს აგრეთვე მისთვის არასასურველი ინფორმაციის ამოღებას აღნიშნული საიტებიდან.

ამავე წელს მიღებული კანონით, ეროვნული დაზვერვის ორგანიზაციას მიენიჭა მეტი უფლებამოსილება სათვალთვალო ოპერაციების განხორციელებისას. კანონი აგრეთვე ითვალისწინებდა მკაცრ სასჯელს კონფიდენციალური ინფორმაციის გასაჯაროების შემთხვევაში.

უფლებამოსილება გაეზარდა აგრეთვე იუსტიციის მინისტრს, მოსამართლეთა და პროკურორთა უმაღლესი საბჭოს საწინააღმდეგოდ (ეს უკანასკნელი წყვეტს მოსამართლეების დანიშვნას). მართალია, კანონის ნაწილი გაბათილდა საკონსტიტუციო სასამართლოს მიერ, მაგრამ ამ ეტაპისთვის მთავრობამ მოახერხა გადაეყენებინა ან ჩაენაცვლებინა უმაღლესი საბჭოს დიდი ნაწილი, ასევე 100-მდე მოსამართლე AKP-სადმი ლოიალურად განწყობილი მოსამართლეებით ჩაანაცვლა. შესაბამისად, ოქტომბერში, როდესაც უმაღლესი საბჭოს ახალ წევრებს ირჩევდნენ, უმრავლესობა სამართლიანობისა და განვითარების მომხრეებს წარმოადგენდნენ.

2013 წ. გეზის პარკის გამოსვლების შემდეგ, მთავრობა განსაკუთრებულ სისასტიკეს იჩენს საპროტესტო აქციების მიართ. 2015 წ. მარტში მიღებული კანონი, „დაცვისა და თავისუფლების პაკეტი“, პოლიციას მეტ თავისუფლებას აძლევს იარაღის გამოყენების, დაკავების, ადამიანისა და ქონების ჩხრეკის, სატელეფონო მოსმენის საკითხებში (48 საათის განმავლობაში შეუძლიათ უსმინონ სასამართლოს დადგენილების გარეშე).

სიმბოლურია აგრეთვე მთავრობის მიერ ძველი ბიზანტიური ტაძრებისათვის მეჩეთის ფუნქციის დაბრუნება. ოსმალეთის იმპერიის დროს ქრისტიანული ტაძრები მეჩეთებად გადააკეთეს, მაგრამ, რესპუბლიკის ჩამოყალიბების შემდეგ, მათ მუზეუმის სტატუსი მიენიჭათ. სამართლიანობისა და განვითარების პარტიამ მეჩეთის ფუნქცია დაუბრუნა წმ. სოფიას ტაძრებს იზნიცსა (2011 წ.) და ტრაპიზონში (2013 წ.).

2013 წ. გიულენის მოძრაობასთან დაპირისპირების შემდეგ, მთავრობისათვის ნათელი გახდა სამხედროების მხარდაჭერის აუცილებლობა. ერდოღანმა და მისმა გარემოცვამ აქტიურად დაიწყო სამხედროების წინააღმდეგ განხორციელებულ დონისძიებებში გიულენისტების გავლენის შესახებ საუბარი. გასულ წელს ერდოღანმა გიულენის მიმდევრები შეიარაღებული ძალების წინააღმდეგ კონსპირაციაში დაადანაშაულა.

2014 წ. ბათილად გამოცხადდა გენშტაბის ყოფილი უფროსისათვის, ილქერბასზულისათვის, გადატრიალების მოწყობის მცდელობისათვის მისჯილი სამუდამო პატიმრობა. ერდოღანმა თავად დაურეკა ილქერბასზულს, მიულოცა გათავისუფლება და იმედი გამოთქვა, რომ უახლოეს მომავალში სხვა სამხედრო ოფიცრებიც იმავე ბედს გაიზიარებდნენ. 2014 წ. მარტში ჩამოყალიბდა სპეციალური სასამართლოები, რომლებიც გადატრიალების მცდელობაში ბრალდებულების საქმეების გადახედვით იყვნენ დაკავებულები. განმეორებითი სასამართლოს შემდეგ 200-ზე მეტი სამხედრო გაათავისუფლეს ციხიდან.

2014 წ., პირველად თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიაში, საპრეზიდენტო არჩევნები ჩატარდა პირდაპირი წესით. არჩევნებში დამაჯერებელი გამარჯვება მოიპოვა თურქეთის მაშინდელმა პრემიერ-მინისტრმა და სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ლიდერმა, რეჯეფ თაიფ ერდოღანმა. პრეზიდენტად არჩევის შემდეგ, ერდოღანმა სურვილი გამოთქვა აქტიური მონაწილეობა მიეღო ქვეყნის მართვაში, პრეზიდენტის ცერემონიალური პოსტის მიუხედავად. იგი ესწრება მინისტრთა საბჭოს სხდომებს, ნატოს შეხვედრებს, აქტიურად მონაწილეობს საკანონმდებლო საქმიანობაში (ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი პრემიერ-მინისტრის უშუალო ფუნქციას წარმოადგენს), ამასთან, მას არ ეკისრება არავითარი პასუხისმგებლობა აღნიშნულ საკითხებში. იმის მიუხედავად, რომ ერდოღანის აქტიური პოლიტიკური საქმიანობა თურქეთის რესპუბლიკის კონსტიტუციის უხეში დარღვევაა, ასეთ ვითარებაშიც კი მას მოსახლეობის საკმაოდ დიდი ნაწილი უჭერს მხარს.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტია იყო ერთადერთი ძალა, რომელმაც აღიარა ქვეყანაში „ქურთული საკითხის“ არსებობა და დაიწყო მოლაპარაკებები ქურთების პარტიზანულ ძალებთან. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ AKP-ს პოლიტიკა ქურთების მიმართ არასტაბილური

იყო და მთავრობა პერიოდულად უბრუნდებოდა ნაციონალისტურ რიტორიკას. დაპირებების მიუხედავად, AKP-ს არ გაუტარებია რაიმე მნიშვნელოვანი რეფორმები ქურთების უფლებების გაზრდისა და მათი პოლიტიკაში მეტი ჩართულობისათვის. ამის საწინააღმდეგოდ, ხელისუფლება აკეთებს განცხადებებს, რომ არ შეიძლება დემოკრატიაზე იყოს საუბარი, როცა ქვეყანა ტერორიზმის საფრთხის წინაშე დგას.

2015 წ. ზაფხულში განვითარებული მოვლენების შემდეგ თურქეთის მთავრობამ შეწყვიტა ქურთებთან სამშვიდობო მოლაპარაკებები „სამშვიდობო პროცესის გაგრძელება შეუძლებელია“ – განაცხადა ერდოღანმა. ქურთულ ძალებთან დაპირისპირებაში იგი იძულებულია მხარდაჭერისათვის მიმართოს იმ სამხედროებს, რომელთა გავლენის შესუსტება დღევანდელი მთავრობის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მიღწევად ითვლება. ქურთებთან ბრძოლაში ხელისუფლება იძულებული იქნება ისევ სამხედროებს დაეყრდნოს.

2002 წ. ვადადელი არჩევნები გადამწყვეტი აღმოჩნდა თურქეთის ისტორიაში. პარლამენტში უმრავლესობა პროისლამურმა პარტიამ მოიპოვა, მაგრამ ამის მიუხედავად, არ უცდიათ გაებათილებინათ არჩევნების შედეგები. AKP-მ ამ არჩევნებში 34% დააგროვა, მაგრამ, იმის გამო, რომ ხმების 46% იმ პარტიებზე გადანაწილდა, რომლებმაც ვერ გადალახეს 10%-იანი ბარიერი, პარტიამ მეჯლისში ადგილების 66% დაიკავა.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის ხელისუფლებაში მოსვლამდე თურქეთის პოლიტიკური სტრუქტურა აღიქმებოდა როგორც მუდმივი დაპირისპირება პროდასავლურ სეკულარისტებსა და ისლამურ კონსერვატორებს შორის. AKP-ს ხელისუფლებაში მოსვლის შემდეგ კი ექსპერტები მიიჩნევდნენ, რომ თურქეთმა შეძლო თავი დაეღწია ამგვარი პოლიტიკისაგან და ჩამოყალიბდა „ისლამურ დემოკრატია“. დღევანდელი გადმოსახედიდან ე.წ. „ახალი თურქეთი“ რიგი დემოკრატიული რეფორმების თანხლებით კონსერვატული ისლამური იდეოლოგიის გაძლიერებასა და მნიშვნელოვან ავტოკრატიულ თვისებებსაც აერთიანებს.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მმართველობის პერიოდში თურქეთი არ გამხდარა ლიბერალური დემოკრატია, მაგრამ აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ AKP არის ისლამური პარტია, რომელმაც უფრო მეტი რეფორმა გაატარა, ვიდრე ნებისმიერმა სეკულარულმა მთავ-

რობამ აქამდე. თუმცა, ცვლილებების მიუხედავად, თურქეთი (როგორც სახელმწიფო, ისე საზოგადოება) მაინც დარჩა ავტორიტარიზმის, ძალადობით, კონსერვატულ-პატრიარქალური მენტალობით, კორუფციითა და ნეპოტიზმით გაყდენილი კულტურის გავლენის ქვეშ. შესაბამისად, როდესაც AKP-ს პოლიტიკური კურსი შეიცვალა და მკვეთრად ავტორიტარული ხასიათი მიიღო, ამას არ გამოუწვევია მნიშვნელოვანი პროტესტი საზოგადოებაში.

სამართლიანობისა და განვითარების პარტიის მმართველობამ შეუქცევადად შეცვალა თურქეთის პოლიტიკური სტრუქტურა. თუმცა დღეს რთული სათქმელია, რა იქნება ამ ცვლილებების საბოლოო შედეგი. ცხადია, რომ სეკულარულ, ქემალისტურ დოქტრინაზე დაფუძნებული რესპუბლიკა დღეს აღარ არსებობს. დღევანდელი თურქეთის პოლიტიკური სისტემა რეალურად ერდოღანზე და თურქეთის მოსახლეობის იმ ნაწილზეა აგებული, რომელიც უპირობოდ უჭერს მას მხარს. მისი ძალაუფლება მართალია უსაზღვრო არ არის, მაგრამ საკმარისი იმისათვის, რომ არ ჰყავდეს ღია მოწინააღმდეგე. იმის მიუხედავად, რომ თურქეთი აუცილებლად გააგრძელებს ევროკავშირთან მოლაპარაკებებს, ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ერდოღანის მმართველობის პერიოდში თურქეთი დაუბრუნდეს დემოკრატიზაციის გზას. უფრო რეალურია, თუ ვივარაუდებთ, რომ ქვეყანაში მიმდინარე ცვლილებები კიდევ უფრო ხისტ ხასიათს მიიღებს.

Tamta Bokuchava

Professor of Ilia State University, Tbilisi, Georgia

From Secular to Political Islam

Turkey is undergoing profound changes. In the last two decades, Turkish society has become more complex and differentiated as a new class of politicians, entrepreneurs, and activists has emerged and accumulated political power. The Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) represents this new elite. The AKP is a political party with clear Islamic roots. It pragmatically moved to the center-right over a decade, mainly to escape the fate of its defunct predecessors. Since 2002 the party has held an overwhelming majority in Turkey's legislature, the Grand National Assembly.

The concept of a "New Turkey" has been used to refer to the widely held opinion, both in Turkey and in the Western world, according to which the AKP's coming to power in 2002 started a whole new era in Turkish political history, and that a significant democratization and "normalization" process was on its way. But seen from today's perspective, the building of a "New Turkey" has had a second, much more powerful face, namely that of consolidating an intolerant Islamic-conservative ideology and constituency.

There are increasing indications of the AKP becoming more and more decisive about returning to its Islamist roots, for example by implementing education policies aiming to produce "pious generations", and signs that government control over the judiciary, media, and civil society will be further tightened. During the last ten years AKP has secured an electoral hegemony in Turkey. It also succeeded in building an Islamic-conservative constituency that feels existentially attached to the party and its declared cause.

Evolution of Russia's National Security Strategy and its implication for Georgia

By the end of December 2015 president of Russian Federation Vladimir Putin signed a decree establishing new National Security Strategy. For the last 25 years of state existence it is the fifth document that openly emphasizes rivalry between Russia and the West. Moreover, it is mainly focused on state's global geopolitical aims.

The article argues that Russia went through drastic changes and dealt with significant challenges. Consequently, the idea of national security, as well as country's priorities were in continuous reformation. The first document focused on an establishment of a state in general and its integration into the Western world. Boris Yeltsin's unsuccessful governance was reflected in the following strategy published in 2000. The new government lead by Vladimir Putin was trying to further develop state institutions. Exponential raise of Russia as a state and build-up of power vertical re-oriented state priorities from domestic affairs to global interests. Russia's direct rivalry with US and contradicting views on the future of international relations were not reflected in the strategy till recently. But events in Ukraine and Syrian conflict pushed Russian government to finally recognize it officially. It is interesting that despite evolution of Russia's national strategy its implication for Georgia was immutable. After the collapse of Soviet Union Russia actively participated in Georgia's internal affairs. Moreover, despite attempts to be integrated into the Western world it contributed to the conflicts in separatist regions of Abkhazia and Tskhinvali. The newest National Security Strategy that recognizes sovereign states of Abkhazia and the so called South Ossetia just reflects realities in which Georgia exists for years.

INTRODUCTION

Desintegration of the USSR gave hopes that confrontation between the West and the East will finally come to its historical end. Russia will be able to develop into democratic state and be integrated in the Western world. Unfortunately, Russia's national security document approved by Vladimir Putin on December 2015 tells the opposite. We are on the edge of a new Cold War. The document is a declaration of country's geopolitical goals and aspirations. It, as never before comes to confrontation with approaches that are widely shared by the West. So far, it is interesting to track evolution of Russia's national security concept.

What were pre-conditions for the first document? How these pre-conditions affected it? What changes do we witness? Are there some common ideas and concepts? And, finally, how all the abovesaid affected Russia's South Caucasian neighbor Georgia? These are questions to which the paper aims to give answers.

The paper includes the following parts: 1. Methodology; 2. Historical Background; 3. Evolution of Russia's National Security Strategy: Comparative Analysis; 4. Russia's National Security Strategy and Implication for Georgia; and, 5. Conclusion.

METHODOLOGY

The paper uses qualitative methods. It is a comparative analysis of four main documents that deal with national security issue of the Russian Federation:

1. National Security Concept approved by Boris Yeltsin on December 1997 (Russian National Security Blueprint, 1997);
2. National Security Concept approved by Vladimir Putin on January 2000 (National Security Concept of the Russian Federation, 2000);
3. National Security Strategy approved by Dmitry Medvedev on May 2009 (Russia's National Security Strategy to 2020, 2009); and,
4. National Security Strategy approved by Vladimir Putin on December 2015 (Russian National Security Strategy, 2015).

Also, various books, academic publications, online articles and other materials are used as additional sources of information.

To analyze impact of evolution of the national security strategy/concept on Georgia the paper tracks changes in Russia's foreign policy approach to its South Caucasian neighbor over the time.

HISTORICAL BACKGROUND

Belavezha Accords, the agreement that declared the Soviet Union effectively dissolved, was signed by three founder states Russia, Ukraine and Belarus on December 8, 1991 (Соглашение о создании Содружества независимых государств (Минск, 8 декабря 1991 года), 1991). Russian Federation became an independent state with a fundamental dilemma – re-establishing its role in the global world. To handle with the issue, it was necessary to build a respective framework that would have reflected main postulates. It has been given in the document called National Security Strategy/Concept.

National Security Strategy (NSS) is a paper that deals with security in its broad understanding. It is a set of state-announced measures and approaches that aims to ensure security of individual, society and the state from internal and external political, social, economic, military and other types of threats. This includes positioning of a state in the global world, outlining main challenges it faces and offering goals it pursues.

Russia's first NSS was published only in 1997 and offered some fundamental views that are still up to date. So far, it is crucial to look back at historical events that may give us better understanding of processes that were in place and caused formation of particular policy offered in the document.

Russia went through dramatic changes since the collapse of USSR. In 1991 Boris Yeltsin became the first president of a newly formed state. He served two terms (1991-1996, 1996-1999). Various scholars and academics argue that Yeltsin's initial years were devoted to building close ties with the West. Later on, domestic and global processes pushed him to re-evaluate his approach and change it to more nationalistic-oriented one.

During the first presidency term Yeltsin and his political team pursued so called pro-Western foreign policy (Donaldson, R.H., Noguee, J.L., 2009, p. 225). There were hopes that through cooperation with the Western countries, particularly USA, and institutions Russian government will be able to attract enough political and financial support to initiate reforms in the country. At the Washington summit in 1992, Boris Yeltsin and George Bush signed the Charter of Russian-American Partnership and Friendship re-affirming strategic partnership and mutual support for democratic processes around the globe, supremacy of the law and human rights (Российская Газета за июнь месяц, 1992). It negotiated and signed START II that was highly criticized by Russian military elite. There were even attempts to handle with unavoidable NATO expansion. Boris Yeltsin was initially not opposing this decision, rather asking its Western allies to give him time to prepare Russian society. Finally, despite of being close ally of Serbia Russian government even supported harsh sanctions that the Western countries imposed on Yugoslavia during War in the Balkans. This move was assessed by Yeltsin's critics as an absence of an independent foreign policy (Russia's Vote to Punish Belgrade Draws Fire, 1992). Indeed, Yeltsin's administration was doing its best to avoid any kind of serious disagreement with the West. But Russia's first president was disillusioned by its pro-Western policy soon enough. Yeltsin's attempts to make Russian voice be heard and respected failed. The West not only dismissed Russian government's alternatives to NATO expansion but also did not bother to give Yeltsin requested time to discuss the issue inside the country.

Moreover, it pushed own agenda in Yugoslavia without taking into consideration Russia's national interests. On the other hand, financial assistant that Yeltsin's economic team was hoping for was much less that it was thought to be. Economic reforms launched by prominent Russian economist and Prime-Minister Yegor Gaydar called "shock therapy" lead to a massive inflation, raise in poverty and unemployment (Up for Debate: Shock Therapy: Bolivia, Poland, Russia. Same Policies -Different Results). The term 'reform' "has become a synonym of the concept 'chaos'" (Legvold, 2007, p. 60). So far, instead of political, economic and social growth Russia descended into comprehensive crisis. Yeltsin became extremely vulnerable for internal attacks and influence from more aggressive, nationalistic-oriented actors resided in the army and some part of political establishment. But it was the First Chechen Campaign that finally caused Russia's shift to the right (Donaldson, R.H., Noguee, J.L., 2009, p. 225).

On December 1994 Boris Yeltsin initiated military campaign to restore constitutional order in Chechen Republic. The West did not question Russia's right to deal with separatists, but it criticized the campaign for brutality, human rights violations and other atrocities that Russian soldiers used to commit. Approximately, two years later defeated and ashamed Russian army left separatist republic. Yeltsin's government signed the so called Khasavyurt Accord de-facto recognizing independence of Chechnya (Khasavyurt Joint Declaration and Principles for Mutual Relations, 1996). The First Chechen War was an absolute fiasco of Boris Yeltsin's administration and there was "no issue so dramatized the shift in Russian politics – both domestic and foreign" as this campaign (Donaldson, R.H., Noguee, J.L., 2009, p. 228). Disappointed by his failure, pressured by various factors and domestic actors Yeltsin's Russia made shift to the right. Russian government's pro-Western rhetoric was replaced by nationalistic one. If the notion of Russia being a part of the West was stimulus for Yeltsin's initial years of presidency after the beginning of the First Chechen War the idea of a 'great' Russia raised again.

By the time the first National Security Concept was published there were no doubts that Russian government as well as society felt betrayed by the West. This is perfectly summarized by Russian historian Filipov (2007, стр. 416-419) who argues that the Western response to Russian concessions was total disrespect to its national interests. It is evident that that the concept was based on two already established assumptions: Russia is not a part of the Western world; and, consequently, it needs to offer own understanding of global affairs and the role Russia allocates to itself there.

EVOLUTION OF RUSSIA'S NATIONAL SECURITY STRATEGY: COMPARATIVE ANALYSIS

Toroshelidze (2008, pp. 36-73) argues that Russia went through three phases: concentration (2000-2003), liberal empire period (2003-2006) and “sovereign democracy” (2006-2008). Concentration period is a state building concept when country, weakened by various factors is passive on international level but very active at home. A government consolidates power and population to handle with internal challenges. It initiates a broad range of reforms to strengthen state institutions. The second period – liberal empire – is a concept offered by prominent Russian businessman and politician Anatoly Chubais. Once country manages to form state organization it slowly changes priorities. Chubais argued that Russia must use accumulated political and financial resources to return back on international arena and, at least, spread its influence on regional level. Finally, the “sovereign democracy” doctrine is an approach that is more oriented on country’s geopolitical goals. Existed domestic challenges were handled, country slowly strengthened its presence on regional level and it is time for Russia to come to global politics as one of the key players. Russia’s national security document evolved accordingly to this framework. NSS 1997 and 2000 were more oriented on internal processes such as fight against corruption and oligarchy, economic crisis, poor social conditions, absence of stable institutions, demography. Generally speaking, they were guidelines for state building. Once elected as a president of Russia, Putin initiated a broad range of reforms including building power vertical, separating business from politics, crashing existing oligarchy system, nationalizing organizations of strategic importance (natural resources) and so on. In as short period of time he managed to deal with a chaos that his predecessor left and transform Russia from failed state to normal. On a next stage his government pursued ‘liberal empire’ doctrine and made investments in the region and increase country’s presence. Finally, on Munich Conference Vladimir Putin openly called on international society to re-consider current international relations system and match it to existing realities; including to a fact that Russia has returned (Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy, 2007; Rolofs, O., 2007). So far, in NSS 2009 there is a significant shift from domestic to external issues. The paper argues that “Russia has overcome the consequences of the systemic political and socio-economic crisis of the end of the 20th century” (Russia's National Security Strategy to 2020, 2009) and, now, it is able to pursue independent policy to protect its national interests both at home and abroad. And, finally, NSS 2015 is mainly focused on state’s external

geopolitical goals. The last national security document is important because of its attempt to directly address all issues that Russia is concerned with. If in early versions, Russia's confrontation with the West was only partially reflected while other issues were avoided at all NSS 2015 is a declarative one. It outlines deep division between Russia and the West. The paper accuses the Western developed countries, especially USA, of intentionally creating tensions in Eurasian region through stimulation of unlawful revolutions and regime changes (Color Revolutions, Regime Change in Ukraine 2014). Moreover, it recognizes US as a key force that stands behind processes that threaten Russia's national security (Goodenough, P., 2016).

In the same time, in depth analysis makes it clear that all NSS documents contain some shared interdependent ideas that developed over the time. We may allocate them to DA (domestic affairs) and FA (foreign affairs). DA offers two common postulates: 1. sovereignty; 2. traditionalism. FA dimension includes: 1. multipolarity; 2. notion of Russia as a 'great power'; 3. Russian citizens' abroad protection concept; 4. NATO; and, 5. new security system idea.

Boris Yeltsin's pro-Western foreign policy approach lead to an opinion that the West, particularly, US and international organizations/institutions had too much influence on country's domestic and foreign policies. Nationalists used to argue that Russia was too dependent on external political and financial assistance. They believed that foreign actors were using this dependency to push state's government pursue particular policy. It is logical that the issue of *sovereignty*, in this sense, was pretty upto date. In NSS 1997 we read the following: "...other factors are the deliberate and purposeful interference by foreign states and international organizations in the internal life of Russia's peoples...". This interference was used to destabilize country from inside and weaken it on both domestic and international levels: "...in these conditions the desire of a number of states to weaken Russia's positions in the political, economic, and military spheres has increased." (Russian National Security Blueprint, 1997). So far, Russian government set a goal to achieve respective level of sovereignty to avoid undesirable influence from external actors to pursue policy that correlates with state's national interests: "A necessary condition of the realization of Russia's national interests is the ability to resolve domestic political, economic, and social tasks independently, irrespective of the intentions and positions of foreign states and communities of states..." (Ibid). The concept of sovereign and independent Russia was developed over the time and nowadays it is one of the fundamental pillars of Russian doctrine called "sovereign democracy". "Sovereign democracy" is a state of condition when Russian society is main driving force and legitimacy source of a government and its political, economic, social and

military policies. It argues that there are only two “sovereign” states – US and Russia. From international relations perspective, it positions Russia as a ‘great power’ with national interests spread all over the world (Sontag, R., 2013).

The second DA postulate deals with *traditionalism*. In NSS 1997 it is an inherent part of national security on all three levels – individual, society and the state. The document argues that there is a need of spiritual development, spiritual renaissance of Russia, to protect national spiritual values. The most importantly, it recognizes historical role of Russian Orthodox Church as a preserver of traditional spiritual values (Russian National Security Blueprint, 1997). The concept found its development in NSS 2000 where newly elected government headed by Vladimir Putin added notions of a family and morality (National Security Concept of the Russian Federation, 2000). In NSS 2009 it went further by emphasizing growing demand to respect family traditions and promote patriotism. The paper defines challenge to national security in the field of culture as “attempts to revise perspectives on Russia's history, its role and place in world history; and by the propagandizing of a lifestyle based on permissiveness and violence...” (Russia's National Security Strategy to 2020, 2009). Finally, NSS 2015 argues that “the competition between states is increasingly encompassing social development values and models...” (Russian National Security Strategy, 2015). The paper not only offers an idea of Russia as a holder of opposite to the West social values but also calls for “taking measures to protect Russian society against external expansion of ideologies and values” (Ibid). The initial traditionalism reflected in a term ‘spiritual renaissance’ developed exponentially and consequently transformed into a wholly new concept. It argues that Russia is a state with unique social model and values that differs from the Western one. It is based on traditions and spiritual values such as family, morality and patriotism. It is evident that by saying so it opposes to widely popular in the West liberal approach that aims to re-shape notion of traditional society. This concept became an inherent part of Russia’s domestic and foreign policies. On internal level, it is integrated into “sovereign democracy” doctrine where Russia is ruled by people who grew up on traditional values. On international level, it creates an alternative to the Western social model and is a key instrument to Russia’s soft power. It is not a secret, that Russia tries to use traditionalism and, particularly, devotion to religion (in this case, Orthodox Christianity), family institution to attract states and societies that share the same values (Petro, N., 2015; Kovacevic, F., 2016).

These DA postulates are well-integrated into a foreign affairs framework that NSS documents set for Russia. Key points here are *multipolarity of IR system* and

Russia's status of a 'great state'. In late 90s Russian political establishment concluded that if Russia is unable to protect its national interests in existing unipolar system, where "integration with the world market often takes place on terms that are not to our country's advantage" (Russian National Security Blueprint, 1997), it will try to create alternatives. NSS 1997 argues that IR system is "characterized primarily by the strengthening of trends toward the formation of a multi-polar world" where state's national interest is to pursue "active foreign policy course aimed at consolidating Russia's positions as a great power..." (Ibid). It is also arguing that a group of countries resist to the process. NSS 2000 went further by declaring United State of America and its allies (presumably, NATO states) as members of the opposition club. Due to particular events in global affairs such as Putin's Munich Speech, Georgian-Russian War, Ukrainian Conflict and Russia's military operation in Syria in a next NSS documents (2009, 2015) we witness significant changes. The system of IR is not characterized by tendency to become multipolar anymore; rather, the process is near to its end and Russia is positioned as a 'great power' in a new multipolar world. Russia is a 'great power' by being able to ensure internal sovereignty, pursue independent policy, and, the most importantly, to be able to acknowledge the whole world as its sphere of national interests. Russia's decisiveness to protect so called Abkhazia and South Ossetia during Georgian-Russian War, Russian citizens in Eastern Ukraine and friendly regime in Syria is a clear message from Putin's government that the 'acknowledgement' is politically, economically and military backed (Sikharulidze, 2016). It is worthy of notion that *concept of Russian citizens' abroad protection* is given in all national security documents. The doctrine argues that Russian Federation is obliged to protect its citizens abroad including ethnic Russians who are frequently subject to misbehavior and human rights violations. The doctrine became popular political method that was used to justify Russia's military operation in Georgia, protection of Russian citizens in so called South Ossetia, and Crimea/Eastern Ukraine, protection of ethnic Russians from Ukrainian nationalists and fascists (Evans, G., 2009; Conant, E., 2014; Medvedev: Russia's top priority in S. Ossetia war was to defend our citizens, interests, 2013). NSS 2015 document argues that "Russia has demonstrated the ability to safeguard sovereignty, independence, and state and territorial integrity and to protect the rights of compatriots abroad." (Russian National Security Strategy, 2015).

There are two more postulates that were always in national security documents – *NATO* and *new security system idea*. Indeed, NATO was always an issue for Russia. Boris Yeltsin was trying hard to change existing perceptions among Russian toward the North-Atlantic Organization. NATO was not simply a threat to country's

national security from military perspective but also an incarnation of a defeat in a grand struggle between the West and the East. So far, “an expansion of the military alliance that played a vital role in the defeat of the Soviet Union was viewed by many as rubbing the Russian nose in the Soviet defeat – a national humiliation.” (Donaldson, R.H., Noguee, J.L., 2009, p. 239). Thanks to failure of Russia’s first president’s pro-Western foreign policy this idea was well written in NSS 1997. It re-iterates unacceptance of NATO’s enlargement on the East, closer to Russia’s borders. Furthermore, it condemns organization’s military operations that go beyond its mandate. NSS 2009 document calls for NATO officials to revise their policy that “attempts to endow NATO with global functions that go counter to norms of international law...” (Russia's National Security Strategy to 2020, 2009).

Finally, the last concept deals with an idea of a new security system. This is a view that changing world, formation of a multipolar system of IR, raise of various states and, particularly, Russia’s return to the global politics must be reflected through establishment of a new security framework. It will be responsive to existing challenges and reflect power distribution (Lo, B., 2011; the draft of the European Security Treaty, 2009). NSS 1997 do not directly mention the concept making more accents on importance of CIS, OSCE and UN. In NSS 2000 Russian government argues that some states try to “belittle the role of existing mechanisms for ensuring international security, above all the United Nations and the OSCE” (National Security Concept of the Russian Federation, 2000). Logical conclusion of that ideas was a critical assessment of the existing security system framework that, according to NSS 2009, is “oriented (particularly in the Euro-Atlantic region) towards NATO” and poses even more danger to national security (Russia's National Security Strategy to 2020, 2009). Finally, NSS 2015 urges building new security systems in the Asia-Pacific region on a non-bloc basis and an open system of collective security on a clear treaty and legal basis in the Euro-Atlantic region.

RUSSIA’S NATIONAL SECURITY STRATEGY AND IMPLICATION FOR GEORGIA

Russia’s approach to its South Caucasian neighbor is an example of unchanging attitudes. Georgia was and is perceived by Russian political establishment as a sphere of national interests (Deyermond, R., 2008, pp. 126-135). So far, Russia’s involvement in its southern neighbour’s political life is an old story. Despite Boris Yeltsin’s pro-Western foreign policy his country’s ‘involvement’ meant contribution to separatist attitudes on Georgian land. During military conflicts Russia bac-

ked separatist regions of Abkhazia and so called South Ossetia. It not only provided separatist fighters with military equipment but also hired various paramilitary groups from the North Caucasus to fight in Georgia. Thus, by the time the first national security document was published Georgian-Russian relations were already strained.

Georgia is only once mentioned directly in NSS documents. NSS 2000 argues that “resolution of border security problems is achieved by creating high-technology and multifunctional border complexes, particularly on the borders with... Georgia and Azerbaijan...” (paragraph 42). This piece reflects complicated situation that was on Georgian-Russian border due to the Second Chechen War, when Chechens were trying flee the war by entering to Pankisi Gorge in Georgia. Russia argued that some of them belonged to terroristic groups and it was essential to secure border to protect Russia from further terrorist attacks (Rodriguez, A., 2002). Georgia is indirectly mentioned in NSS 2015. Particularly, Russian government emphasizes importance of strategic cooperation with so called Republic of Abkhazia and South Ossetia (paragraph 89). It is worth of notion that by recognizing these separatist regions as an independent states Russia sets a framework for Georgian-Russian relations. It means that Putin’s government is not going to revise foreign policy toward South Caucasian neighbor.

We may argue that evolution of national security strategy somehow affected Georgian-Russian relations as soon as since the breakup of Soviet Union the Northern neighbor pursued the same foreign policy. Particularly, it aims to return Georgia under its influence by all means. The last NSS document just re-iterated the same aspiration.

CONCLUSION

Russia’s National Security Strategy evolved in a few ways over the time. It had a shift from domestic issues to country’s geopolitical goals. The last security document is more aggressive and has a declarative nature. If the previous versions, Russia’s confrontation with the West was blankly mentioned while some issues dismissed at all NSS 2015 directly addresses them. Particularly, it argues that the developed Western country’s internationally raise tensions in the Eurasian region. The United States are blamed for being a key actor in the process. Moreover, US opposes to a formation of multipolar system of international relations, thus threatening Russia’s national interests.

On the other hand, NSS documents have some shared interdependent concepts that evolved as well. Particularly, it introduces notions of sovereignty and traditio-

nalism. Russia is a sovereign state based on traditional values. Also, it sets framework for international relations. It positions country as a 'great state' in a multipolar system of global affairs where there is a need of a new security system that will be responsive to existing challenges and reflect current power distribution. NATO's expansion will only further deteriorate Russia's relations with the West and deepen security dilemma. Lastly, Russia as a 'great power' is obliged to protect ethnic Russians and citizens of Russian Federation abroad.

Finally, evolution of Russia's national security documents had not had any significant impact on Georgia. Georgian-Russian relations were already damaged by the time the first NSS was approved in 1997. Russian political establishment have always considered South Caucasian neighbor as a sphere on national interests. So far, it pursued aggressive rhetoric to ensure influence on Georgia. NSS 2015 is just an official recognition of a state of condition in which these post-Soviet states operate.

Bibliography:

სიხარულიძე, ა. (2014). *რუსეთი 1991-2008* (თბილისი: გამომცემლობა ინტელექტი).

ტორიშელიძე, ი. (2008). *პუტინის საგარეო პოლიტიკა* (თბილისი: ბთვ).

„რუსეთის ეროვნული უსაფრთხოების ახალ კონცეფციაში საქართველო უცნაური ფორმით მოხვდა“. 2016. ინტერვიუ ვახტანგ მაისაიასთან. საინფორმაციო სააგენტო ფოსტალიონი.

Baronin, A., 2016, *Russia's security strategy means more problems for its neighbors*, UNIAN Information Agency. Available at: <http://www.unian.info/politics/1230823-russias-security-strategy-means-more-problems-for-its-neighbors.html> [accessed 8th November 2016].

Bervoets, J., 2016, *Russian National Security Strategy: Solidifying Position in a Changing World*, LEKSIKA. Available at: <http://www.leksika.org/tacticalanalysis/2016/1/26/russian-national-security-strategy-solidifying-position-in-a-changing-world> [accessed 13th November 2016].

Buzan, B., Waever, O., 2009. *'Macrosecuritisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory'*, *Review of International Studies* 35(2), 253-276.

Buzan, B., Weaver, O., de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis* (London.: Lynne Reinner Publishers).

Chirkova, E., 2012, *Key aspects of Russia's current foreign and security policy*, Policy Briefing, European Parliament. Available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491446/EXPO-AFET_SP_\(2012\)_491446_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/briefing_note/join/2012/491446/EXPO-AFET_SP_(2012)_491446_EN.pdf) [accessed 4th November 2016].

Conant, E., 2014, *Ethnic Russians: Pretext for Putin's Ukraine Invasion?*, National Geographic. Available at: <http://news.nationalgeographic.com/news/2014/05/140502-russia-putin-ukraine-geography-crimea-language/> [accessed 6th November 2016].

Deyermund, R. (2008). *Security and Sovereignty in the Former Soviet Union* (London: LE RIENNER Publishers).

- Dimitrakopoulou, S., Liaropoulos, D.**, 2010, *Russia's National Security Strategy to 2020: A Great Power in the Making?*, Caucasian Review of International Affairs. Available at: http://cria-online.org/10_4.html [accessed 30th October 2016].
- Donaldson, R.H., Noguee, J.L.** (2009). *The Foreign Policy of Russia: Changing Systems, Enduring Interests* (London: M.W.E. Sharpe, 4th Edition).
- Evans, G.**, 2009, *Russia, Georgia and the Responsibility to Protect*, Amsterdam Law Forum, VU University Amsterdam. Available at: <http://amsterdamlawforum.org/article/view/58/115> [accessed 10th October 2016].
- Galeotti, M.**, 2016, *Russia's New National Security Strategy: Familiar Themes, Gaudy Rhetoric*, War on the Rocks. Available at: <http://warontherocks.com/2016/01/russias-new-national-security-strategy-familiar-themes-gaudy-rhetoric/> [accessed 5th November 2016].
- Gibson, S.L.**, 2016, *National Security Strategy: A Case Favoring the Current Global Threat Environment*, E-International Relations Students. Available at: <http://www.e-ir.info/2016/01/30/national-security-strategy-case-favoring-the-current-global-threat-environment/> [accessed 22th September 2016].
- Godzimirski, J.M.**, 2007, *Russian national security concepts 1997 and 2000: A comparative analysis*, European Security Journal, Volume 9, 2000 – Issue 4, pp. 34-50.
- Goodenough, P.**, 2016, *Putin's New National Security Strategy Names US as a Threat*, CNN News. Available at: <http://www.cnn.com/news/article/patrick-goodenough/putins-new-national-security-strategy-names-us-threat> [accessed 9th November 2016].
- Grajauskas, R.**, 2009, *What is new in Russia's 2009 national security strategy?*, Center for Eastern Geopolitical Studies. Available at: [http://www.eesc.lt/uploads/news/id356/Rytu%20pulsas%206%20\(21\).pdf](http://www.eesc.lt/uploads/news/id356/Rytu%20pulsas%206%20(21).pdf) [accessed 22th October 2016].
- Kovacevic, F.**, 2016, *The Russian "Hollywood"? The Orthodox Church as Instrument of Soft Power in the Balkans*, News Bud. Available at: <http://www.newsbud.com/2016/08/01/the-russian-hollywood-the-orthodox-church-as-instrument-of-soft-power-in-the-balkans/> [accessed 14th November 2016].
- Kozłowska, H.**, 2016, *For the First Time, US Makes Russia's List of Top Security Threats*, Defense One. Available at: <http://www.defenseone.com/threats/2016/01/first-time-us-makes-russias-list-top-security-threats/124832/> [accessed 14th November 2016].
- Kureev, A.**, 2016, *Russia's new national security strategy has implications for the West*, Russia Direct. Available at: <http://www.russia-direct.org/opinion/russias-new-national-security-strategy-has-implications-west> [accessed 20th October 2016].
- Legvold, R.** (2007). *Russian Foreign Policy in the Twenty-First Century and the Shadow of the Past* (New York: Columbia University Press).
- Lo, B.**, 2011, *Medvedev and the new European security architecture*, Centre for European Reform. Available at: https://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/pbrief_medvedev_july09-741.pdf [accessed 10th November 2016].
- McDermott, R.**, 2016, *Russia's 2015 National Security Strategy*, Eurasia Daily Monitor Volume: 13 Issue: 7. Available at: <https://jamestown.org/program/russias-2015-national-security-strategy/> [accessed 12th November 2016].
- Oliker, O.**, 2016, *Unpacking Russia's New National Security Strategy*, Center for Strategic & International Studies. Available at: <https://www.csis.org/analysis/unpacking-russias-new-national-security-strategy> [accessed 22th September 2016].

- Petro, N.**, 2015, *Russia's Orthodox Soft Power*, Carnegie Council for Ethics in International Affairs. Available at: http://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/727 [accessed 14th November 2016].
- Pynnöniemi, K., Rácz, A.**, 2016, *Threat perception affects operational doctrines: Russia's new national security strategy does not provide much hope for cooperation*, FIIA Comment 2 (2016), The Finnish Institute of International Relations. Available at: http://www.fia.fi/en/publication/561/threat_perception_affects_operational_doctrines/ [accessed 14th November 2016].
- Rodriguez, A.**, 2002, *Russian calls Georgia another Afghanistan*, Chicago Tribune. Available at: http://articles.chicagotribune.com/2002-08-10/news/0208100187_1_chenchen-rebels-russian-general-staff-pankisi-gorge [accessed 7th November 2016].
- Rolofs, O.**, 2007, *A Breeze of Cold War*, Munich Security Conference. Available at: <https://www.securityconference.de/en/about/munich-moments/a-breeze-of-cold-war/> [accessed 10th November 2016].
- Sikharulidze, A.**, 2016, *Key Points of Russia's New National Security Strategy and Georgia*, Regional Dialogue, Analytical Portal of Caucasian House. Available at: <http://regional-dialogue.com/en/key-points-of-russias-new-national-security-strategy-and-georgia/> [accessed 20th October 2016].
- Sontag, R.**, 2013, *The End of Sovereign Democracy in Russia: What was it, why did it fail, what comes next and what should the United States think of this?*, Rising Experts Task Force Working Paper, Center on Global Interests (CGI). Available at: <http://www.globalinterests.org/wp-content/uploads/2013/06/The-End-of-Sovereign-Democracy-in-Russia.pdf> [accessed 4th November 2016].
- Umland, A.**, 2008, *Russian Citizenship: Moscow's Tool for Recollecting the Empire's Lands*, Geopolitika. Available at: <http://www.geopolitika.lt/index.php/img/www.lzinios.lt?artc=2559> [accessed 25th October 2016].
- Zysk, K.**, 2009, *Russian national security strategy to 2020*, GeoPolitics in the High North. Available at: http://www.geopoliticsnorth.org/index.php?option=com_content&view=article&id=152:russian-national-security-strategy-to-2020&catid=35&Itemid=103 [accessed 29th October 2016].
- East Asian Strategic Review. 2010. Chapter 6, Russia: Formulation of a New National Security Strategy. The National Institute for Defense Studies Japan. Available at: http://www.nids.go.jp/english/publication/east-asian/pdf/2010/east-asiane_2010_06.pdf [accessed 24th October 2016].
- Khasavoyurt Joint Declaration and Principles for Mutual Relations. 1996. United Nations Peacemaker. Available at: <http://peacemaker.un.org/russia-khasavoyurtdeclaration96> [accessed 29th October 2016].
- Medvedev: Russia's top priority in S.Ossetia war was to defend our citizens, interests. 2013. Russia Today. Available at: <https://www.rt.com/news/georgia-south-ossetia-medvedev-interview-012/> [accessed 3rd November 2016].
- National Security Concept of the Russian Federation. 2000. The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. Available at: http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICkB6BZ29/content/id/589768 [accessed 10th October 2016].

- Oleksandr Turchynov: The new National Security Strategy of the Russian Federation is a blank document, though the threats are real. 2016. National Security and Defense Council of Ukraine. Available at: <http://www.rnbo.gov.ua/en/news/2362.html>? Print Version [accessed 1st November 2016].
- Russia Adopts Updated National Security Strategy. 2016. South Front. Available at: <https://southfront.org/russia-adopts-updated-national-security-strategy/> [accessed 6th November 2016].
- Russian National Security Blueprint. 1997. Rossiiskaya Gazeta. Available at: <http://fas.org/nuke/guide/russia/doctrine/blueprint.html> [accessed 1st November 2016].
- Russian National Security Strategy. 2015. Spanish Institution for Strategic Studies. Available at: <http://www.ieee.es/Galerias/fichero/OtrasPublicaciones/Internacional/2016/Russian-National-Security-Strategy-31Dec2015.pdf> [accessed 2nd November 2016].
- Russian National Security Strategy for 2016: Key Updated Points. 2016. Sputnik News. Available at: <https://sputniknews.com/russia/201601021032599111-russia-national-security-strategy/> [accessed 5th November 2016].
- Russia's National Security Strategy to 2020. 2009. Rustrans. Available at: <http://rustrans.wikidot.com/russia-s-national-security-strategy-to-2020> [accessed 5th November 2016].
- Russia's Vote to Punish Belgrade Draws Fire. 1992. CDPSP 44, no. 22, pp. 3, 5.
- Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy. 2007. President of Russia. Available at: <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> [accessed 5th October 2016].
- The draft of the European Security Treaty. 2009. President of Russia. Available at: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/6152> [accessed 5th November 2016].
- Up for Debate: Shock Therapy: Bolivia, Poland, Russia. Same Policies-Different Results. Commanding Heights. Available at: http://www.pbs.org/wgbh/commandingheights/shared/minitextlo/ufd_shocktherapy.html [accessed 10th November 2016].
- Лавров, С.**, 2016, *Историческая перспектива внешней политики России*, Россия в Глобальной Политике. Доступно по: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Istoricheskaya-perspektiva-vneshnei-politiki-Rossii-18017> [accessed 10th November 2016].
- Тренин, Д.**, 2015, *Россия Порвала с Однополярной Системой: Побудительные Мотивы и Политика Путина*, Московский Центр Карнеги. Доступно по: http://carnegieendowment.org/files/CP_Trenin_Rus_Web2015.pdf [accessed 10th November 2016].
- Филиппов, В.А.** (2007). *Новейшая История России: 1945-2006гг.* (Москва: Издательство «Просвещение»).
- Владимир Путин утвердил обновленную Стратегию национальной безопасности РФ. 2015. ТАСС Информационное Агентство России. Доступно по: <http://tass.ru/politika/2568006> [accessed 6th November 2016].
- Патрушев: новая редакция стратегии нацбезопасности РФ включает пути борьбы с радикализмом. 2015. ТАСС Информационное Агентство России. Доступно по: <http://tass.ru/politika/2549755> [accessed 6th November 2016].
- Песков: будут учитываться все угрозы для национальной безопасности России. 2015. ТАСС Информационное Агентство России. Доступно по: <http://tass.ru/politika/1856823> [accessed 6th November 2016].
- Российская Газета за июнь месяц. 1992. Российская Газета, стр. 1-2.

- Совбез: новая редакция стратегии нацбезопасности РФ исключит закрытость от внешнего мира. 2015. ТАСС Информационное Агентство России. Доступно по: <http://tass.ru/politika/2369059> [accessed 6th November 2016].
- Соглашение о создании Содружества независимых государств (Минск, 8 декабря 1991 года). 1991. Digital Research in European Studies. Доступно по: http://www.cvce.eu/en/obj/agreement_establishing_the_commonwealth_of_independent_states_minsk_8_december_1991-en-d1eb7a8c-4868-4da6-9098-3175c172b9bc.html [accessed 14th November 2016].
- Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. 2009. Совет Безопасности Российской Федерации. Доступно по: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html> [accessed 5th November 2016].

მომზადდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობაში

რედაქტორები: მარინე ვარამაშვილი
მარინე ჭყონია
კომპ. უზრუნველყოფა ეკატერინე თეთრაშვილი

Editors: Marine Varamashvili
Marine Chkonia
Compositor Ekaterine Tetrashvili

0128 თბილისი, ილია ჭავჭავაძის გამზირი 14
14 Ilia Tchavtchavadze Avenue, Tbilisi 0128

Tel 995 (32) 225 14 32, 995 (32) 225 27 36

www.press.tsu.edu.ge